BİLİM AHLÂKI

Albert Bayet

Birinci Baskısı 1963 Yılında Çan Yayınları Tarafından Yapılmıştır.

Birinci Baskı :1963
İkinci Baskı :1993
Baskı :Çağdaş Matbaası
Dizgi :Çağdaş Dizgi
Kapak Düzeni :Çağdaş Ajans

Genel Dağıtım :**Çağdaş Pazarlama**
Cağaloğlu Yokuşu, Bakış Ofset İşhanı
No: 6-8 Zemin Kat Çağdaş Kitabevi
Cağaloğlu / İST.

Tel: 512 33 69 - 511 96 15 - 528 51 29
Fax: 512 33 69

ALBERT BAYET

BİLİM AHLAKI

ÇEVİREN
Vedat Günyol

YORUM YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Bilim ve Ahlak.....7
Bilim Ahlaka Aykırı mıdır?.....11
Bilim Ahlakdışı mıdır?.....25
Bilim Ahlakı.....38
Aklın Üstünlüğü.....46
Birlik İlkesi.....60
Özgürlük İlkesi 71
Gerekircilik ve Hoşgörü.....88
Başarı Koşulu.....100
Bilim ve Çoşku.....107
Son karşı-düşünce.....127
İnsanlık destanı 149

BİLİM VE AHLÂK

Bilimin ahlâk alanında etkisi ne olabilir? Toplumların yönetimi, tek tek bilinçlilerin sessiz hayatı için ne bekliyebiliriz ondan?

Kimileri, hiçbir şey, diyorlar: Bilim ahlâka aykırıdır, insana kötülük eder. Onlara göre, bilim öldürme güçlerimizi çoğaltmakta insanı makinaya köle etmekte, kinin, budalalığın eline tehlikeli silahlar vermekte; insanların iyiliğine çalışır göründüğü zaman bile, lüksü, aç gözlülüğü, doymazlığı daha da azdırmaktadır. Ondan sıkı bir düzen beklemiyelim: Asıl onu sıkı bir düzen altına alalım.

Kimileri de daha bir yumuşak davranıyorlar. Bilimi suçlamıyorlar, seviyorlar onu; bilimden, sağlık işleri için bir takım teknik bilgiler, ya da ekonomik düzen için bir takım ustalıklar istiyorlar. Ama, bilimin bir kural koymasına, bir ülkü sunmasına gelemiyorlar. Onlarca, bilim, özgü gereği, sadece görür, yargılamaz. Ahlâka aykırı değil, sadece ahlâk dışıdır.

Bu iki karşı düşüncenin değeri nedir?

Bunu incelemeden önce şunu belirteyim ki, bu her iki düşünce de, görünüşe rağmen, aynı ölçüde bilime zararlıdır. İlk bakışta insana öyle geliyor ki, bilim, asıl silleyi, kendini suçlayanlardan çok, hoşgörür bir dille ahlâk dışı sayanlardan yiyor. Bu sonuncular, bilimin rolünü ikinci plana düşürmek için bir takım dolambaçlı yollara başvuruyorlar. Ama, bilime ahlâk dışı saymak kadar haksızlık değil midir? Kelimenin derin anlamıyla ahlâk pratik bir takım öğütler yığını değil, bir ülkünün dile gelişidir: Bir ülkünün, yani, insanı baştan başa kavrayan, kendine bağlayap yükselten, ona hem güvenç hem çoşku veren, insan düşüncesine ve yüreğine yeni atılış gücü sağlayan, bütün hayata bir anlam, bir soyluluk kazandıran bir ülkünün.

Dünya kuruldu kurulalı, bütün büyük işler, işte bu ülkü tutkusuyla yapılmıştır. Burjuva dünyasını kendi yıkımına götüren bayağılıktan ancak ve ancak bu ülküye sarılarak kurtulmayı umabiliriz. Bir an için bu ateşi yok sayın: Ortada ahlâk olarak kala kala, renksiz zavallı bir bilgelikten, bir takım çıkarların uzlaşmasından, bencillik tekniğinden başka bir şey kalmaz. Oysa, günlük hayatımızda yaptığımız en basit bir iş, inandığımız ve sevdiğimiz bir büyük şeyin yankısı olduğu zaman asıl değerini bulur. Eğer bilimin bize bir ülkü sunmaya hakkı olmadığı ileri sürer, onu emir kulu dercesine indirirsek, o zaman, insan hayatında en yüce olan, topluluklara ve bilinçlere atılış gücü veren şeyler üzerinde derin ve köklü bir etki yapmasını yasaklamış oluruz gerçekte.

Peki ama, bilimi hangi çağda yasaklarla kösteklemeye kalkışıyorlar böyle? Dünya yüzünü kaplıyan, korkunç bir savaştan bitkin düşmüş ulusların, bunaltılar içinde, daha haklı ilkeler üzerinde daha soylu bir dünya kurmaya çalıştıkları bir çağda. Bizi kurtaracak tek devrimin bir ahlâk devrimi olduğuna herkesin inandığı bir çağda. Ulusları yıkımdan yıkıma sürüklemiş ve Faşizmi kanla boğmaya zorlamış olan eski ahlâkların karşısında iyi niyetli insanlar, uluslara yeniden umut verebilecek bir ahlâk istiyorlar. Bu insanlar yüzlerini, bilime doğru çeviriyorlar kendiliğinden. İşte, tam bu anda "bilgiler" dikleniyor: "Çekil şurdan!" diyorlar bilime.

Hakları var mı bunu söylemeğe? Ahlâka aykırı, ahlâkdışı diye bilimi arka plana itmeye var mı hakları? Dinlerle felsefelerin toplulukları ve ruhları canlandırabileceğini, Biliminse böyle bir şey yapamayacağını ileri sürmek için sağlam bir takım nedenler var mı ellerinde? Evrenin akılla kavranılır yanını gözlerimiz önünde durmadan değiştiren o güzelim, o inanılmaz buluşların iç hayatımızın derin gerçekleri üzerinde, şiir üzerinde, duygular üzerinde, dünyayı yöneten büyük güçler üzerinde etkisiz kalacağını söylemeğe yetkili midirler?

Ben kendi hesabıma, bilgi alanında ilerleme yollarını açıp ahlâk alanında kapayan böylesine umutsuz bir çözümü kabul edemem. Elimizde ne kanıtlar olmalı ki söylesine yürekler acısı bir iflas düşüncesini benimsiyebilelim! Bilime karşı gösterilen bu diretmede ben, geçmişe bağlı güçlerin bugün aynı güçlerine karşı (iyi niyetle tabii) denediği son bir çaba görüyorum sadece. Bilimin bugüne dek görülmemiş başarıları karşısında,

yerleşmiş güçlerin etekleri tutuşuyor ve ovayı elden kaçırınca, hiç değilse yükseklerde tutunmaya kalkışıyorlar: Tıpkı, eski kahramanlık destanlarımızın, saldırıya uğrayınca şehri bırakıp kaleye sığınan baronu gibi. Yalnız şu var ki, üç yüzyılı aşkın bir süredir, bilimi durduramıyor kimse. Çünkü, bilim özünden buluştur ve olanaklarını hiçe sayanları, vardığı sonuçlarla yalanlar. Toplumsal büyük bir sarsıntı, uygarlığın birden duraklaması gibi nedenler atılış gücünü kırmadıkça, bilimin, adına kıcasa "madde" dediğimiz şey alanında, varılmaz sanılan başarıya ulaştıktan sonra, ahlâk alanında eli kolu bağlı kalacağına nasıl inanabiliriz?

Ama, denilecek, yukarıda belirtilen iki karşı düşünce olduğu gibi duruyor. Birincisini kolayca çürütebiliriz, sanıyorum. İkincisi daha zorluca. Doğrusunu isterseniz, beni uzun boylu da düşündürdü. Ama bugün ona karşılık verilebileceğini sanıyorum. Bugüne kadar "ahlâk bilimi" inden bir ülkü isteyip durmuşlardı. Oysa bu ülküyü "bilim ahlâkı"ndan istemek gerekir. Bilim ahlâkı bu ülküyü bize sunabilir, uzun zamandan beri sunuyor da. Onu iyi karşılayabilirsek, yükseklerde, atom çağının başlarında, bütün insanlığın uzlaşıp anlaşmasını sağlayabiliriz nihayet.

BİLİM AHLÂKA AYKIRI MIDIR?

Ortaya atılan ilkkarşı düşünce şu: Bilim ahlâka aykırıdır. Ne yazık ki, bunu ileri sürenler güçlü görünüyorlar. Bilimi savunanlar, bilim acılarla, hastalık ve ölümle savaşır, malların üretimini ve dağıtımını kolaylaştırır, düşüncenin yayılmasına yardım eder, deyip duruyorlar: Biz bu beylik sözlerle oyalanıp dururken, beri yandan olaylar konuşuyor. Onların diliyse keskin mi keskin.

1914 ile 1918 yılları arasında onbeş milyon insan savaşta can verdi. Bu ölüm işi için kim silahlandırdı ulusları? Bilim. Bilimin yardımıyla, trenler, otomobiller, göz açıp kapayıncaya kadar, küme küme insanı ölüm meydanlarına atıyordu; hep daha iyi araçlarla kuşanan fabrikaların, topların tüfeklerin sayısı onun yardımıyla artıyordu. Onun yardımıyla ölüm saçan yaylım ateşleri düzenleniyor, uçaklar orduların, kentle-

rin üstünde uçup durabiliyordu: İnsan ölüleri, yaralar, kesip biçmeler karşısında duygusuz kalan bilim, dünyanın gözüne yaman bir insan öldürme aracı gibi görünüyordu.

Bir günlük yanılma, bir saatlik sapıtma mıydı bu? Ne yazık ki, değildi. Daha mütareke yeni imzalanmış, mezarların üstü yeni örtülmüştü ki, laboratuvarlar harıl harıl çalışmaya başladılar. Niçin? Savaşı ortadan kaldırmak için mi? Hayır! Onu daha da öldürücü yapmak için. Falan bilgin, en geniş bir alan içinde en çok insan öldürebilecek gazı arıyor; filan bilgin düşmanı ezecek en geniş bir alan içinde en çok insan öldürebilecek gazı arıyor; filan bilgin düşmanı ezecek en amansız tanklar üzerinde çalışıyor, bir başkası uzak amaçları yok etmek için denizleri aşacak füzeler; bir başkası da büyük çapta patlayıcı maddeler taşıyan uçaklar tasarlıyordu. Sonuç ne oldu? 1939 savaşı, bir öncekini korkunçluk bakımından gölgede bıraktı. "Savaşları yönetenler" üstüne ilkçağ söz ustalarının cümlelerine elveda! Alman uçakları Fransa'da, İngiltere'de Rusya'da köyleri, mahelleleri, kentleri yerle bir ediyor, kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar çöküntüler için Birleşikler daha da korkunç yollara başvurmak zorunda kaldılar. Durup dinlenmek bilmeyen bilim, her gün yeni yeni yakıp yıkma araçları bulduğundan, Ölüm Süvarisi için söylenen: "Adı Ölümdür" sözü onun için de söylenebilir gibiydi.

Buna karşı, savaş her şeye rağmen olağan dışıdır, ve barış işlerinde. Bilimin ter temiz kalmaktadır diyecek oluyorsunuz, olaylar yeniden baş gösteriveriyor. Mühendislerin çabalarıyla her gün daha da gelişen makinalar, dedikleri gibi bolluk ve güven içinde bir hayat

sağlayabildiler mi? Acı bir alay saklı bu soruda. Fabrikaların harıl harıl çalışması yirmi defa, yüz defa yoksulluk, işsizlik yarattı. Bazı işçilere bakınca, insanın kendine şunu sorası geliyor: Acaba makina mı insanın, yoksa insan mı makinanın kölesi oluyor? Eski çağlarda, madenlerde ya da değirmenlerde köle olarak çalıştırılanlar ne de olsa, küçük bir azınlıktı. Bugünse, bütün bir ulusu, saat be saat, yeni tanrıya kurban ediyorlar ve amansız bir mantığın meyvası olan rasyonalizasyon, dünün işçisini acınacak bir makina adam durumuna sokuyor:

Kötü çaba alır pençesine körpe yaşı,
Yoksul yaratıp zengin üretir,
Bir çocuğu bir araç gibi kullanır.
Nereye gider? Ne ister? dediğimiz ilerleme
Ki kırar belini çiçeği burnunda gençliğin,
Ki makinaya bir ruh verip, kısacası
İnsanın ruhunu alır elinden.
Lanet olsun anaları ağlatan o çabaya,
İnsanı piçleştiren sapıklık gibisin, lanet sana!
Yüz karası, küfürler gibisin, lanet sana!
Ey Tanrım! Bu çabaya lanet olsun, gerçek çaba adına.
Sağlam, verimli, cömert çaba adına,
Halkı özgür, insanı mutlu eden çaba adına!

Bugünün basını, sineması, radyosu insanın aklını geliştirip özgürleştiren birer maya olabilirler ve olmalıydılar. Bir zaman, Anatole France bir basımevini gezerken "Hakkı ve gerçeği bütün dünyaya yayacak olankutsal harfleri" selamlamıştı. Ne yazık ki, bu kurşun harfler, dünyaya yalan, aptallık, kin, hatta ihanet taşıdılar: "Kokmuş basın" linotip ve rotatif makinalarından faydalanarak, topraklarımız üstünde Hitler'in başarısını sağlamaya çalıştılar. Paris Soir tipindeki büyük gazeteler, ellerindeki yaman araçlarla, Münih günlerindeki Fransız halkını uyuşturup düşünmez hale getirmek istediler. Sinemayla radyoya gelince, çok zaman, onların da düşünce ve sanatla alay ettiklerini, bütün dünya için bir hayvanlaştırma okulu olduklarını görmedik mi?

Şüphesiz, bu olayları görmezlikten gelebilir insan. Ama, son savaştan az önce, sert sesler yükseliyor, kafamıza vururcasına bizi gerçeğe çağırıyordu; Gandhi ve Tagore'la birlikte dünyanın yarısı, öbür yarısını suçlandırıyordu. Bilimin yarattığı bu uygarlık, Gandhi'ye göre, "kara çağ, karanlıklar çağı" idi. İnsanı kölelikten kurtarmasını beklediğimiz makina, onun gözünde "Korkunç bir tanrıydı". Biz batılıların yaşayışı, bizi temel amaçlardan uzak tutan gülünç bir çırpınmadan bakan bir şey değildi ona göre. Daha ölçülü olan Tagore, bu konuda daha da sertti: "Bilim üzerine kurulan yaşayış kimi insanların hoşuna gider. Çünkü onda sporun bütün özellikleri vardır. Ciddi görünmeye çalışır ama, derinliği yoktur, insanın yüce yanını hesaba hiç katmaz."

Hindistan'ın bu bilge kişilerinin sözlerini tarafsız bir kafayla okuyanların, içlerinde büyük bir sarsıntı duymamaları güçtür, sanırım. Çünkü, hiç kimse, bu bilgiler için düşünce hayatının ustaları değildir diyemez. Bizi dıştan yargıladıkları için, onların yargılarında belki aşırı bir sertliğe kaçtıklarını ileri sürenler olacaktır. Ne var ki, batıdan yükselen bir ses de onların sesine katılıyordu. Çağımız fizikçilerinin en büyüklerinden birine, kendi dehasının yeni bir yön verdiği bir bilime karşı içinden pazarlıklı denemezdi. Bununla beraber, Einstein Gandhi'den daha da sertti: "Bilim bugüne dek köleler yaratmaktan başka bir işe yaramadı; savaş zamanında bizi zehirlemeye, param parça etmeye yarıyor; barış zamanında da hayatımızı çekilmez, kararsız hale sokuyor. Bilimler, insanları kafa işlerine adayıp büyük ölçüde kölelikten kurtaracak yerde, onları makinanın kölesi yapmıştır. İşçilerin büyük bölüğü uzun ve sıkıcı günlerini tiksinti içinde geçirirler, ama bu bile, o zavallı ücretleri için titremekten alıkoyamıyor onları." Einstein, bilimler için "Bir bela" diyecek kadar ileri gidiyordu.

Diyelim ki işi büyütüyordu ve bilimi böylesine acı bir dille kötülüyorsa, ona fazlasıyla inanmış olduğundan kötülüyordu: Umutları kırılmış bir sevdalının acı sözleriydi bunlar. Haydi haksızlık etmiyelim ve bilimin pratik yararlarını öven resmi söylevlerde yabana atılmayacak bazı şeyler olduğunu da kabul edelim: "Bilim öldürüyorsa, kurtardığı da oluyor bazı bazı. Kinleri silahlandırıyorsa, arada bir birlik isteklerini de silahlandırdığı oluyor. Aşağılık ve kötü içgüdüleri doyuruyorsa, cömert duyguları, soylu ve ince merakları beslediği de oluyor." Ama, bu sonucun öbürünüde den-

gelediğini düşünmek fazla aşırı da olsa, yine de az buz yenilgi değil doğrusu! Hayır, 1945 yılından az önceleri, bize sağladığı iyilikler adına bağışlıyabilirdik Bilimi: Çünkü onun en suçlu yanı şuydu şüphesiz: Doğruluğa ve sevgiye yardım edebilirken ve edebilecekken, tasarıda kalan böyle bir görevi sokukkanlılıkla bir yana atıp zalimliğin, açgözlülüğün, aptallığın yararına çalışıyordu. İyilik ve kötülük nedir bilmeyen ahlâkdışı bir güç için "eh ne yapalım!" diyebilir insan. Ama, iyiliğin ne olduğunu bilen, zaman zaman ona yararlı olan, sonra günün birinde ona karşı dönerek, acılar, ölüm ve kölelik hesabına çalışan bir Bilim'i nasıl bağışlayabiliriz? Doğruluğu ve iyiliği herşeyin üstünde sayanlar, böylesine apaçık bir yüzsüzlük karşısında, Pascal'la birlikte, haklı olarak, şöyle bir sonuca varmazlar mı? Bilimler "insanın harcı değildir" ve "insan onları bilmekle, bilmemekten daha çok insanlığını yitirir."

1945 yılından önce çoğu kimseler böyle düşünüyordu. Ama, 1945 yılında yeni bir olay dünyanın bilincisi altüst etti: Bir Amerikan uçağının attığı bir "atom bombası" bir Japon kentini hemen hemen yerle bir etti ve bu toptan yokolma tehlikesi karşısında Japonya boyun eğmek zorunda kaldı.

Tabii, Birleşikler, özgürlük amacına yaradı diye, bu buluşu, haklı olarak, sevinçle de karşıladılar. Ama, savaşı kazananların kendileri de, sonunda, bunun yöneldikleri amaca vahşice yaradığını açığa vurmak zorunda kaldılar ve Bilim, her zamandan daha çok, suçlanmış, lanetlenmiş oldu.

Nasıl olmasın ki, yıllar yılı, en ünlü bilginler, atom düzyazısı denilen bu yeni dünya üzerine eğilmişlerdi. İnceliye inceliye, sonunda "eksi sonsuzun" üstesinden gelmişler; binlerce yüzyıldan bu yana kavranamaz denilen şeyi kavramışlardı. Bunu anlatmak için denebilir ki, dünya tarihinin gördüğü en büyük devrimi yapmışlardı: Deney karşısında, aklın kendi üstüne edindiği bilgiyi değiştirmeye kadar vardırmışlardı işi. Quantum'lar öğretisinin ışığı altında,zamana meydan okur sanılan Descartes ilkelerini yerinden oynatmışlardı. Ama, dünyanın övünüp durduğu bu buluştan ne çıktı? Uygarlıkları, hatta dünyamızın kendini toptan bir yokolma tehlikesi altında tutan bir silah!

İyimserler, Amerikan atom bombasının etkisi henüz sınırlıdır, diyorlar boşuna. Kendi buluşundan büyük bir korkuya düşen Amerika, atom enerjisi üzerinde, teklerin savaş amacıyla yeni araştırmalar yapmasını boşuna yasak ediyor. Herkes bilir ki, bilim böylesine çocukça yasalara güler ancak. Yine herkes bilir ki, kaynağı Fransa olan bu buluşun, çok geçmeden, uluslararası bilim için gizli kapaklı bir yanı kalmayacaktır. Herkes şunun da farkında:İlk bomba sadece bir tek kenti yok ettiyse, daha yi hazırlanmış başka bombalar dünyamızı uçurabilir havaya.

Bu durum karşısında, Einstein'in dediği gibi bilimin bir "bela" olduğu sonucuna varmayız da ne yaparız? Bugün uygar uluslara bakınca insan büyük bir korkuya kapılmaz da ne yapar? Dünya, bugüne dek geçirdiği buhranların en kanlısından daha yeni çıkmış bulunuyor: Milyonlar ve milyonlarca aile yas içinde; yüzyılların çabasıyla kurulan kentler bugün toprak

yığınından başka bir şey değil; kıtlık insanları kıskıvrak yakalamış.Daha şimdiden bu yıkıntılar üzerinde, kılı bile kıpırdamıyan bilim, öldürme işini yeniden ele almış bulunuyor; durmadan daha ötelere, daha uzaklara gitmenin yollarını arıyor. Bu diretişte korkunç bir güzellik var, orası doğru, Ama iğrenç bir güzellik bu. Kötülüğün buyruğundaki bu bilgi birikiminden bin defa daha iyidir bilgisizlik.

İleri sürülen karşı düşünce bu işte. Bunca iyi yürekli insanın Bilime karşı yaptıkları suçlamayı kısa kesiyorum. Onu zayıflatmayı istemem. Çünkü, bir çok bakımdan doğrudur.

Bir çok noktalarda, diyorum, bütün noktalarda değil. Çünkü, sözlerini tekrarladığım kimselerle birlikte bilimin zararlı etkilerinin hayırlı etkilerinden çok olduğunu söylemek fazla ileri gitmek olur.

Önce şunu söyliyeyim: Bu adamlar aldatıcı bir düşünceye kapılıp, bir suç olan saldırı ile, bir ödev olan savunmayı aynı "savaş" kelimesinde birleştiriyorlar. Son savaşta, Nazilik belasıyla karşı karşıya kalan memleketlere bağımsızlıklarını ve ülkülerini koruma yollarını sağlayan bilime kimin dili varır kötülüğe yararlı oldu demeğe?

Öte yandan, savaş silahları milyonlarca insanı öldürdüyse, bilimin silahlandırdığı tıbbın milyonlarca insanın hayatını kurtardığım kim yalanhyabilir? Makinalar, çokluk, işçiyi köle durumuna sokmuşsa, ona bir çok yıpratıcı işlerden kurtarmamış mıdır? Çoğunluğun yararına faydalı nesnelerin sayısını arttırdığını nasıl görmezlikten gelebiliriz? Asker ve cephane taşıyan gemilerin, otomobillerin, uçakların, barış zamanında barışçı işlere de yaradığını nasıl hiçe sayabiliriz?

Bir yazar, ateş'in tarihini anlatmaya kalkar da, yalnız ateşe verilmiş ekinlerden, kentlerden, ateş işkencesiyle sorguya çekilen insanlardan, odun yığınları üstünde diri diri yakılan dinsizlerden sözederse, haklı olarak takılırız bu dediklerine: Çünkü, gün gibi açık ki, ateş bir cana kıymışsa bin canı kurtarmıştır. Onun için, sağlam kanıtlara dayanmaksızın bilimsel tekniklerin bilançosunun pasifi ağır bakıyor, demek en azından düşüncesizliktir.

Ama geçiyorum bunları. Çünkü yukarıda kanıt olarak gösterilen olaylar üzerinde, bunları gösterenlerle aynı düşüncedeyim. Evet, bazı makinaların kimi insanları makinalaştırdığı, onları bir kölelikten kurtarıp bir başka köleliğe düşürdüğünü düşünmek acıdır. Evet, dizgi ve baskı makinaları, radyo ve sinema gibi o güzelim buluşların dünyaya yalan, budalalık, kin ve ihanet taşıdıklarını görünce insan haklı olarak telaşa düşebilir. Evet, dört bir yanına kötülük saçan bir saldırıcıya yenmek için, onun kullandığı aynı silahlara saldıranlar bile, bu işçi işleri burkula burkula yapıyorlardı. Evet, atom bombasının dünyayı, aklın alamayacağı iğrenç bir tehlike altında tutması yürekler acısı bir şeydir. Bilimi suçlandıranların sandıkları gibi, eğer bilim bütün bu kötülüklerden sorumluysa, bütün hayranlığımıza rağmen, ondan nerfet etmemiz gerekir.

Ama, bilim gerçekten sorumlu mu bütün bunlardan?

Hayır. Bu kötülükler gerçektir, nefret edilecek şeylerdir burası doğru. Ama bunların hiç birisi, ne yakından ne uzaktan, Bilimin işi değildir.

İnsanı yanıltan, bilimin kendisi ile pratik uygulamalarının birbirine karıştırılmasıdır. Sokaktaki adam için "bilim", bilgin ile teknik adamının birbirinden ayrılmaz işidir. Onun gözünde bilim, trendir, uçaktır, sinemadır, radyodur, penisilindir, atom bombasıdır. Dil, töreler insanı bu yanılgıya öylesine sürükler ki, en kültürlü kimseler bile bu tuzağa düşerler. Çokluk, anlamı açık olmayan "uygulama bilimleri" terimini kullanırız. "Tıp bilimlerinden", "mühendislerin bilimi" inden söz ederiz. Ama, bereket versin ki, bilim teknikten apayrı birşeydir: Yalnız ve yalnız olayların, olaylar arasındaki ilişkilerin çıkarsız araştırılmasıdır.

Bütün bunları düşüncemi savunma yolunda söylemiyorum burada. Yüzlerce, daha doğrusu binlerce yıl boyunca, bilim ile teknik birbirine öylesine karışmıştır ki, ilgililer bile bunları birbirinden ayırdedemez olmuşlar, burası doğru. İnsan işlerinde geç kalmış kimseler"politik bilimler" diye bir okul kurmuşlar; hukuk fakültelerimizde de "ekonomi politik" adı altında, öğrencilere, aksiyonla ilgili toplum bilimsel gözlem ve kurallardan meydana gelmiş bir çorba sunulmaktadır, burası da doğru. Ama, bereket versin ki, bugün "teorik" ve "kuralcı" bakımdan yapılan ayırım, bütün gerçek bilim araştırmalarının hareket noktasıdır. Bu ayrım bilimin koşulu ve temelidir.İster fizik, ister biyoloji, ister toplumbilim alanında olsun, bilginin görevi deney ve aklın ortak çabası ile "olaylar" dediğimiz şeyle "yasalar" dediğimiz şeyleri iyice belirtmektir sadece.

Doğrusunu isterseniz, bu "yasa" sözü ikiz anlamlı bir sözdür: "Newton yasası" ve "Falloux yasası", "Gaylussac yasaları" dediğimiz gibi,bir takım "berbat yasalar" dan da söz ederiz sık sık. İşte, bilginin olayları avucunun içine aldığı, isteğine uydurduğu düşüncesi burdan geliyor. Sully-Prudhomme'un ünlü bir şiirinde gökyüzünü seyreden astronom şöyle anlatıyor:

Ama, düşmüş dağınık saçlı yıldızınardına,
Bağırıyor, diyor ki ona:
"Dön geri, dön geri bin yıl sonra!"
Ve yıldız dönecek geri...

Ama, pozitif araştırmanın ruhunu kavramış kimse için, bilginin "yasa'sı, ile, yasacının "yasa"sı apayrı şeylerdir. İkincisi bir takım buyruklar, birincisiyse gözlemler ve yorumlardır. İkincisi olması gerekeni, olması istenileni yapmaya, birincisiyle olanı anlamaya yönelmiş bir çabadır.

Bir bakıma sınırsız bir çabadır bu, çünkü, bir gözlem ve anlama sorunu, çözümlenir çözümlenmez, başka sorunlar atar ortaya; çünkü, araştırmayı kolaylaştırmak amacıyla bölünen "olaylar" geçici bir takım yapılardır; çünkü, tabiat meraklarımıza durmadan bir takım konular vermektedir. Bir bakıma da, sınırlı bir çabadır bu: Çünkü, bilgin, bir bilim adamı olarak, kendini yalnız anlama işine verir ve kurallar koyma kaygısına düşmez. Yasa diye adlandırdığı, daha doğru olarak teoriler de dediği bütün bu tasarımlar neye yönelmektedir? Onun gözünde bunların bir tek amacı var: Bunlar bize Evrenin gittikçe daha doğru, yani daha geniş ve daha ince bir imgesini vermelidirler. Bilginin hayatı bir tek kelimede toplanır: "öğremek".

Öğrenmek, yalnız ve yalnız öğrenmek, yine öğrenmek. Şüphesiz olaylar belirlendikten, tasarımlar dile getirildikten sonra, insan ihtiyaçlarını, isteklerini, tutkularını, hatta gelgeç heveslerini karşılamak için bundan faydalanmaya bakar: İşte, o zaman, "teknik" ya da "zanaat" dediğimiz şey çıkar ortaya: Mühendis, fizik ve kimyadan faydalanıp makinalar yapar; hekim fizik, kimya ve biolojidan yararlanıp reçeteler yazar; yasacı, toplumbilimden faydalanıp yasalar koyar. Ama, pozitif araştırmanın sağladığı bilgi başka, teknik adamlarının bu bilgiden istedikleri gibi yararlanmaları başkadır; Bilgi başka şey, onu kullanma başka şeydir.

Yukarıda sözünü ettiğim karşı düşünce işte burada kendiliğinden çürüyüverir: Beceriksiz bir işçinin kullanmasına bakıp bir araç, kötü niyetli bir yargıcın uygulamasına bakıp bir yasa üzerinde yargı yürütemeyiz. Öyleyse, azgözlü ve taş yürekli bir insanlığın kullanış şekline bakıp Bilimi ne hakla yargılıyoruz?

Teorik çabayla kuralcı çaba arasındaki ayrılık öylesine açık ki, geçmişten kalma bir bulanıklığın bugün hâlâ nasıl sürüp gittiğine şaşıyor insan. Bence bunun büyük bir nedeni var: Gerçekte, pozitif yasayı bulan ve bulduktan sonra da onu uygulamak isteyen aynı adam oluyor çok zaman. Mikropları bulan da Pasteur, bazı hastalıkları iyi etmeye çalışan da Pasteur'dür. Atom, dünyasının sırrına eren Joliot, atom enerjisini kullanmaya çalışan yine Joliot'dur. Bu iki çaba, halkın gözünde birbirinden ayrılmaz şeylerdir.

Ama, bu neden bilimle tekniğin birbirine niçin karıştırılageldiğini açıklarsa da, bunu haklı göstermez.

Evet, çok hem de pek çok zaman bilen ve harekete geçen, yeni bir şey bulan ve buluşu uygulayan aynı adamdır. Ama, aslında, bu adam bir makina, bir araç yapar da salt bilgiden öte bir takım amaçlara yönelirse, bilim alanından çıkar ve artık yaptığı her şeyde kişisel bir sorumluluk yüklenmiş olur. İstediği kadar aynı kalsın ve laboratuvarından çıkmasın, aynı araçları kullansın, bir işi bir başka iş yararına bırakmış ve niyetini değiştirmekle düşüncesini de değiştirmiş olur. Bilgin olarak, tek istediği bilgiye ulaşmaktı. İnsan olarak, onun da bir takım sevgileri, nefretleri, alışkanlıkları, önyargıları, çıkarları, tutkuları vardır. Elbet kendine özge bir ahlâkı da vardır. Onun için, bilgisini bu ahlâkın buyruğuna verebilir. Ama, bu ahlâk "bilim ahlâkı" değilse (ki, henüz bütün bilginlerin ahlâkı olmaktan çok uzaktır), o zaman bilim, kendini yarattıktan sonra kullananların davranışlarından sorumlu değildir artık. Bu yüzden bilime çatılamaz, çünkü bu yoldaki istekler suça yol açan bir takım istekler bile olsa, bilimin bunda bir günahı yoktur.

Demek, öldürme araçlarını, insanları köle etme ve aptallaştırma yollarını bize sağladı diye bilim ahlâk düşmanlığı ile suçlandırılıyor; bu da bilimle tekniğin herkesçe birbirine karıştırılmasından, hem de aslında kaba, kabul edilmez bir şekilde karıştırılmasından doğuyor. Çeliğin, gazın, atom bombasının sebep olduğu ölümler, makinanın yarattığı acılar, sinemanın yaydığı budalalık, radyonun yayınladığı yalanlar ya da aptallıklar, bütün bunlar, bilimden değil, bizden geliyor.

Bilge kişiler cumhuriyetinde doğup gelişen fizik, kimya, biyoloji yalnız hayırlı ve doğru işlerde kullanılabilirdi. Durum böyle değilse, gerçeği durmadan daha doyurucu bir biçimde yansıtan buluşlar haksızlık ve ölüm işleri yararına kullanılmışsa, bunun suçu bu buluşlarda değil, kötü isteklerin o yüklü mirasına konmuş olan toplumlarımızdadır; bu isteklerin hiçbiri o temiz bilim tapınaklarında doğmuş değildir çünkü. Bu toplumların insanları kimi zaman öldürmek, kimi zaman iyileştirmek, kimi zaman kölelikten kurtarmak, kimi zaman da yüceltmek için bilimden yararlandıklarını görmek, biraz da onların iyi ve kötü olduğunu görmek demektir. Bu gözlem yeni olmamakla beraber yanlış da değildir. Ancak bize karşı geçerlidir, bilime karşı değil.

Saldırıya uğrayan bir Yunan kentinde, etekleri tutuşan savunucular, kendilerini kuşatan düşmanların üstüne bir tanrı heykeli fırlatmışlar ve bu sanat eseri bir çok kimseyi öldürmüş: Şimdi, sorarım size, kimin aklına gelir sanat insan kanına susamıştır demek? Ya, heykelcinin kendisi heykeli fırlatmaya yardım etmiş olsaydı, bu yüzden heykelciliği suçlandıracak mıydık?

Bunun gibi, Gandhi, Tagore hatta Einstein bilimi boşuna suçlandırıyor, bilim ya da bilimin gölgesi adına işlenen suçların günahını ona yüklemek istiyorlar. Halk, boşuna, atom bombasından onu sorumlu tutuyor, sanki savaşı doğuran bilimmiş gibi. Bilim üstüne hakça bir yargıda bulunmak isteniyorsa, bilimin kendisi, niyetleri ve görevi üstüne yargı yürütmek gerekir. Sorun bu türlü ele alınırsa, bilimin bütün bu kötülüklerle hiç bir ilişiği olmadığı görülür. Bilgin, bilgin olarak değil, bir insan olarak, her hangi bir insan kadar suçlu olabilir ancak ve ne yazık ki, çok zaman da olmuştur. Suç işlerinde kullanıldığı zaman, bilim bir suç ortağı değil, olsa olsa o işin kurbanıdır.

BİLİM AHLÂK DIŞIMIDIR?

Talihsizlik bu ya, ileri sürülen birinci karşı düşünceyi çürütelim derken ikincisini çürütülemez hale soktuk. Bilim ahlâka aykırı değildir, kabul; ama, ahlâk dışıdır öyleyse; yalnız gerçeği aramaktan başka kaygısı olmadığı için iyi ve kötü ile ilgilenmez; bu yüzden, bir ülkü aramak için bilime başvurmak delilik olur.

Sonra, işin kolayına kaçıp diyorlar ki bize: "Nasıl öyle değil diyebilirsiniz? Siz kendiniz gösteriyorsunuz böyle olduğunu. Siz kendiniz söylüyorsunuz, bilimin işi görmek ve anlamaktır, ahlâkınkın ise yönetmektir diye. Ahlâkçı olması gerekeni, bilgin de olanı arar. İyi, güzel ama, bu iki iş birbirinden böylesine ayrı ise, nasıl yolunu bulup onları dürüstçe birleştirmeye kalkışabilir insan? Ne astronomi bilgini yıldızda iyiyi kötüyü arar, ne de fizikçi atoma doğru yolu göstermeğe çalışır:

öyleyse, toplumbilimci, insanda ne iyiyi kötüyü araştırmaya yetkilidir, ne de ona doğru yolu göstermeğe. Gerçeğin incelenmesinden başka bir şey olmayan bilim, ülkü bulmaya kalkacak olursa eğer, rolünü bırakır ve artık bilim olmaktan çıkar. Bilmekte usta, iyiyi kötüyü göstermekte güçsüz olan bilim, özü gereği ahlâk dışıdır. Ondan bir takım "yaşama kuralları" istemek onu küçümsemek, ona ihanet etmek olur.

İleri sürülen karşı düşünce bu, işte. Yabana atılacak gibi de değil doğrusu. Bunu hafiften almak niyetinde değilim. Tam tersine, bu karşı düşüncenin gücünü göstermek istiyorum. Çünkü, bana kalırsa, bunca seçkin kafalar bunun gücünü küçümsedikleri içindir ki ahlâkla bilimin ilişkilerini yanlış anlamış ve bugün kurtulmamız gereken çıkmaza sokmuşlardır bizi.

Yukarıda söylediklerimizi tekrarlamak düpedüz bilgiçlik olur. Evet, bilim gerçeği görür, kurallar koymaz. Olanı söyler, olması gerekeni değil. Bilgin, ister fizikçi, psikolog, istter toplumbilimci olsun, bir gerçeği araştırırken, gördüğünü açık ya da kapalı olarak yargılamaz, ondan bir kuyruk çıkarmaz, işe yarar bir öğüt de vermeye kalkmaz.

Çoğu kimseler bu açık gerçeği benimsemeğe yanaşmıyorlar, çünkü bunda bir çeşit iflas görüyorlar. "Bize bir ahlâk verin!" deyip duruyorlar bilime. Ama bilmiyorar ki, bilim isteklerine karşılık verirse, rolünden çıkmış, kendine olan saygısını yitirince de gücünü kaybetmiş olur.

"Bilimsel" geçinen bütün ahlâklar, pozitif araştırmanın ne olduğunu bilmedikleri için bilimselliğe kalkışmışlardır. Eğer bilim, kendi adına oynanan bu oyunların üstünde olmasa, bu ahlâklar, zamanla yıkılıp gittikleri için, bilime zarar verebilirlerdi.

Kimileri de biyolojiden bir ahlâk kurmasını istiyor ve diyorlar ki: "Bütün canlı varlıklar sonsuz yaşamak isterler, bu bir gerçektir. Öyle olduğuna göre, yaşama isteği ahlâkın temeli olmalıdır:" Önce şunu söyleyelim: Sade insan türü içinde bile, bütün canlıların yaşamak istediklerini söylemek fazla ileri gitmik olur; çünkü, kimi insanlar vardır ki, canlarına kıymak isterler ve kıyarlar da. Ama, bunların yaşama istekleri apaçık ortaya konsa bile, bu durumu gören bilgin, hangi hakla, böyle bir isteğin iyi olduğunu, bunu bir ahlâk ilkesi yapmak gerektiğini ileri sürebilir? Böyle bir sav (iddia) ne çeşit bir gözleme ya da deneye dayanacak? Tabiat yasasını boşuna ileri sürüyorlar: Karşı koyacak yerde neden boyun eğmeli tabiata?

Epikhuros'çular da şöyle diyorlardı: "Her canlı varlık rahatlığı arar, acıdan kaçar; bu bir gerçektir.Onun için acıdan kaçmalı, rahatlığı aramalıyız." Bu ilkeden ince ve temiz bir ahlâk çıkardılar, buna diyecek yok. Ne var ki, asıl bu ilke üstünde kendilerini savunamaz hale düşmekteler: Çünkü, bir isteğin var olması, onun haklı olmasını gerektirmez.

Başkaları, bu güçlükle karşılaşınca biyolojiye başvurmuyorlar ama, bu sefer, "ahlâk bilimi" dedikleri, hem bilimin hem de ahlâkın bütün değerlerini bir araya getire bir başka bilime başvuruyorlar ve bize "İşte size, sorunun çözümü!" diyorlar gururla.

Ya! "ahlâk bilimi" hiç de nazlanmıyor maşallah. Ne isterseniz veriyor, hem de bol keseden: Akıl ahlâkları, ya da duygu ahlâkları, kişisel ya da kollektif yarar ahlâkları,şeref ahlâkları, dayanışma ahlâkları, aşk, ödev ahlâkları... Say sayabildiğin kadar. Bizlere sunu-

lan bu düzenlerden her biri bir tüme varım ya da bir tümden gelim sistemine bağlı olduğu için, bunları birer "bilimsel" düzen olarak gösteriyorlar. Ama, bunlardan hiç biri, bilimin azıcık da olsa, kafalarda sağladığı anlaşmayı yaratamamıştır. Sadece bu bilgi, bu ahlâk bilimlerinin büründüğü üstünlükleri şüpheye düşürebilir. Nitekim, Levy-Bruhl unutulmaz bir eserinde bu sözde "ahlâk biliminin" kuralcı bir bilim " olmak bakımından, temelden tutarsız bir varmak, tabiata aykırı doğmuş bir yaratık olduğunu göstermiştir. Bilimsel çalışmanın adını, dış görünüşü boşuna benimsiyorlar. İnceleme konusu olarak, olanı değil olması gerekeni ele aldığımız anda, bilginin hem işini, hem işinin ruhunu küçümsüyorsunuz demektir.

Bu konuda okuyucu, Lévy-Bruh"ün açıklamalarını okusun,derim. Yirmi beş yılı aşkın ateşli bir tartışmadan sonra, bu açıklamalar gücünü biraz olsun yitirmiş değiller. Biliyorum, geçmişe bağlı kalanlar buna karşı çıkıp, türlü tipte bilim olabilir, diyeceklerdir. Littre'ye başvurup işin kolayına kaçıyor bunlar. Bilim kelimesinin bir çok anlamı vardır. Sadece Tanrıbilim şu bilimleri sayıyor: "Düşünen bilim", "gören bilim", "orta bilim", "Tanrı vergisi bilim". D'Alembert, insanlarla düşüp kalkma sanatına "dünya bilimi" diyordu. Voltaire de ikiyüzlülüğe "bilim" diyor. Çok kimseler "yürekbilim"nden söz ederler. Krael buyrukları, kralın sonsuz gücünü belirtmek için "bizim kesin bilgimiz" deyimini kullanırdı. Demek geçmişteki kullanış bakımından kuralcı bir teoriye "bilim" adı vermek kadar olağan bir şey olamazdı. Ne var ki, adın aynı olması, değişik şeyleri birleştirmez. Şurası apaçıktır ki, Aristoteles'in, Zenon'un, Kant'ın kurduğu

kuralcı düşünce yapıları ile Galileo'nun, Newton'un, Einstein'in pozitif yapıları arasında özden bir ayrılık vardır. Birbirinden böylesine ayrı buluşları aynı ad altında birleştirmekten ne kazanılabilirler. Dil, bilim öncesi çağlardan kaldığı için, kolayca yatar bu oyanlara. Ama, küçümsenen gerçek tezelden öcünü almakta gecikmemiştir. Nitekim, bilim, kendi adına bürünen ama eserlerinden doğmamış olan bu ahlâkın göçüp gittiklerini serinkanla seyrediyor.

Kimilerinin ileri sürdüğü gibi, bu demek midir ki, bilimi ahlâk alanına hiçbir zaman sokamayız? Böyle bir görüşü destekliyemem ben, çünkü elde edilen sonuçlarla bilimin ahlâk alanına girebileceğini göstermeye çalışmışımdır, hem de var gücümle. Ama, bilim bu alana girince, bilimliğini yitirmelidir. Değişik insan topluluklarının iyilik ve kötülük üzerine kurdukları düşünceler, bir yıldızın çizdiği eğri, kadar, ya da bir nesnenin yapısı kadar gözleme ve ölçüye elverişle, gerçek olgulardır. "Ahlâk bilimi" tabiata aykırı doğmuş bir yaratıksa, ahlâk olaylarının bilimi, yani ethiologie, fizik ve biyoloji kadar katıksızca pozitif olabilir. Bundan ötürü, daha önceki ahlâkların da kaynağı olan felseyle bağlarını koparması elverir. Onun için, a priori bir çalışma ile "ahlâk dünyasının yasalarını" bulma bırakması; fizik dünya incelemelerindeki kadar şaşmaz ve ölçülü bir yöntem benimsemesi, en son ölçü olarak da öngörü olanağını kabul etmesi gerekir. Güç bir iştir, bu. Çünkü, insanların tanıklığı üzerinde çalıştınız mı yanılma olanakları artar. Ama, bugünkü verimli tarih

çalışmaları, kesinlik bakımından herhangi başka yöntemden hiç de aşağı kalmayan "Eleştirisel yöntem"i yavaş yavaş geliştirmiştir. Yeni çağların bilgi toplamacılığı da, bir insan olayını ele aldığı zaman, yersiz olarak maddesel denilen herhangi bir olayı inceleyen mikroskop kadar kılı kırk yarmak, hatta kuşkulu bir düzene dürüstçe uydukları gün, ahlâksal olaylar bilim kendinden önceki bilimlerin hiç birinden aşağı kalmayacaktır. Ben kendi hesabıma, gelecek yüzyıllarda, bu bilimin üç yüz yıldan beri ön plana geçen Fizikle boy ölçüşecek bir gelişme göstereceğine inanıyorum. O zaman, kendi alınını yaman bir gelşimeye ulaştıran bilim, Auguste Comte'un gönlünce yeni dünyanın düşünce sultanı olacaktır; getirdiği kesinlik ile, dürsüt ama belirsiz bir takım araştırmaların konusu olan binlerce sorun üzerinde ağır basacaktır.

Yalnız, cüretli bir öngörüşle, ahlâksal olaylar biliminin çocukluk çağından, kesin olarak, çıktığını düşünsem bile, bizi ilgilendiren pratik sorun yinede aynı biçimde karşımıza çıkacaktır.

Benim de söylemeye çalıştığım gibi, ethiologie'nun, şöyle dediğini tasarlayalım: "İnsanın canına kıymasıyla ilgili ahlâksal düşünceler, toplumsal kümelerin kültür ve özgürlük derecelerine göre değişir." Ayrıca şunuda eklemiş olsun diyelim: "Adam öldürme, hırsızlık ve yalan ile ilgili ahlâksal düşünceler başka öğelere göre değişir; aile ile ilgili görüşler de filan ortamda şu ya da bu eğriye ." Ancak sezer gibi olduğumuz bu türlü sonuçlar, insan topluluk-

ları üstüne kurduğumuz belirsiz düşünceleri değiştirebilirler: Ama, bu olayları ve ilişkileri ortaya koyacak olan bilim, özü gereği, bunlardan açık ya da kapalı bir buyruk çıkarmaya yanaşmaz; tutulan yolları aydınlatırken, tutulması gereken yönü, bir parmak işaretiy ile bile olsa, göstermez: Gösterirse, olaylar bilimi olmaktan çıkıp "ahlâk bilimi" olur ki, o zaman da, yine eski yollara dökülmüş oluruz.

Bu güçlükten kurturmak için, Durkheim, o ünlü ayrımına, "sağlam" ve "hasta" ayrımına başvurmuştu. Ona göre, toplumbilim, her toplumsal küme için, insan tekinin sağlık durumuna benzer bir sağlam durum gösterebilmeledir; bu sağlam durum dışında kalan her şey hastalıktır, olağan dışıdır. Böyle olunca, ortaya bir ülkü çıkmış olur. Yapılacak şey ona ulaşmaktır artık.

Bu çekici bir teoridir, çünkü, "olağadışı"nın karşıtı olan sağlam'ı istatistik yoluyla, yani geçerli bir bilimsel yolla ortaya koyabiliriz.

Çalmayanların ve adam öldürmeyenlerin sayısı göz önünde tutulursa, hırsızlarla katillerin "olağan dışı" oldukları bir gerçektir. Ama her "olağan dışı" olan şey ille de hastalık sayılmaz. Canavar olağan dışıdır. Kahramanda öyle. Neron'lar binde bir çıkar. Catonlar da öyle. Durkheim'in kuralına uyulursa, her ikisini de hastalar arasına koyası gelir insanın.

İkinci güçlük: Bir tipe sağlam demek için, insan ister istemez geçmişe başvurur. Buysa ilerlemeyi önleyebilir. Örneğin, Durkheim, ünlü sayfalarında, bize suçluluğun belli bir ölçüde gelişmesinin olağan olduğunu, belli sayıda hırsızı, dolandırıcısı olmayan bir toplumun olağandışı, yani hasta olduğunu söylüyor. Geçmişe göre yorumlanırsa, bundan daha güvenilir şey olmaz; ayrıca bu düşüncenin bizi irkiltmesi de yersizdir. Eğer gelecek on iki ay içinde hiç kimse hırsızlık etmese, olağan dışı bir şey olur bu. Bununla beraber diyelim ki, bilim hırsız ve katil sayısını hayli azaltmanın yolunu buldu: Şimdi kalkıp, böyle bir azalma normal dışı, giderek, hastalıktır deyip bilimin bulduğu bu yolu kötüleyecek miyiz?

Durkheim kümenin sağlan durumunu, insan tekinin sağlık durumuna benzeterek düşüncesisi destekliyor. "Sağlık" özlenir bir şeydir, öyleyse olağan durum da özlenir bir şeydir, diyor. Ama, bu benzetmenin tutar yanı yok : Kafasını işleten herhangi insan için "Sağlık" durumu, olağan olmak şöyle dursun, olağan dışı hatta, hemen hemen tasarıda kalan bir şeydir. Ama olağan olsa bile, bunun özlenir bir şey olduğunu ispatlamak gerekir, ayrıca. Biyolojinin bu işi üstüne almayacağı ise besbellidir. Bir ülkü adına, acılara, hastalıklara, hatta ölüme katlananlara verecek bir hiç bir karşılığı yoktur ve bu katlanma ise hiç de az rastlanır bir şey değildir. "Çalışma" kelimesi adını bir işkence aracından alır. Çalışmanın fizik bakımından insanın sağlığına zararh olduğu haller sayısızdır: Ama, alanında da, bile bile kural dışı davranan bir toplum gurubuna toplum bilim ne karşılık verebilir mi? Böyle bir niyeti kötülemek için, toplum bilimin iyilik ve kötülüğün bilimsel bir tanımlamasını yapmış olması, böyle bir tanımlamayı yapmak için de kuralcı bir bilim olmayı kabul etmesi gerekir: Böylece, Durkheim'in yan çizmek istediği güçlük yine karşımıza çıkmış oluyor.

En iyisi oyunu namusluca oynayıp, bilimsel araştırmanın ruhuna, ne doğrudan doğruya, ne de dolambaçlı yollardan zarar veremeyeceğimizi kabul etmektir: Bir gözlemi reçete haline getirmek için ya el çabukluğu ya da bir mucize ister. Bilim bu oyunlardan kaçınır ve mucize yaratmaz. Bilim bize, insan topluluklarının ahlâksal düşüncelerinin ne olduğunu, nasıl geliştiğini söyleyebilir; ne değerde olduklarını, ya da nasıl olmaları gerektiğini söyleyemez. Bilimi tutacaksak tutalım ama, bize vermeğe hakkı olmayanı da istemeyelim ondan.

Ayrıca, buna bakarak, bilimin, ahlâksal gerçek üzerinde dolaylı olarak etki yapamayacağı sonucunu da çıkarmayalım. Bütün öbür bilimlerde olduğu gibi, ahlâksal olaylar biliminden de bir takım sonuçlar çıkarılabilir. Gerekirci konutların (postulat) doğrudan doğruya sonuçları bir yana (bunları daha ileride göreceğiz), adam öldürme, hırsızlık, dolandırıcılık sayısının artmasını kamçılayan öğeleri bulduk diyelim: O zaman bu suçlarınsayısını azaltmak için bu bilgiden faydalanmak elbette mümkün olacaktır. Yine diyelim ki, boşanmayı, eşitliği, mal sahipliğini kesin olarak kestirebiliyoruz: Başarıya ulaşması beklenen düşüncelerin düşmanları, engel olamayacaklarını anladıkları gün bu başarıya daha zor karşı koyacaklardır. Ama, burada iki nokta üzerinde durmak gerekiyor: Önce, bu iyilik getiren davranış yalnız tasarıda kalmaktadır, sonra, tasarıda kalmayıp gerçekleşse bile, ancak dolaylı bir davranış olacak ve bilim de buna önayak olamayacaktır.

İyiliğin tasarıda bir iyilik olduğunu söyledim. Nitekim ethiologie'nin buluşlarından herhangi bir toplumun faydalanıp, onlardan bir takım işe yarar yenilikler çıkaracağını hiçbir şey temin edemez bize. Diyelim ki, yarın öbür gün, içkinin cinayetleri arttırdığı bilim-

sel bakımdan kesin olarak ispatlandı: İçki satıcılarının işlerinden vazgeçmeleri için yeter mi sade bu ispatlama? Yine diyelim ki, yerli endüstriye uygulanan kayırma sisteminin savaşa yol açtığı ispatlandı: Böyledir diye, kayırılan endüstriler ticarat serbestliğini övmeye yanaşırlar mı? Bilmek başka, istemek başka şeydir. Bugün bile, inanılır statistikler, gençlere uygulanan ceza isistemimizin bir takım "sabıkalılar" yarattığını gösteriyor. Bu istatistikleri okur geçeriz, üstünde durmayız. Rakamlar, su götürmez bir kesinlikle gösteriyor ki, fuhşun düzene konması, memleketimizde, ruh ve bedeni kemiren hastalık yuvalarını arttırmıştır. Bunu gösteren rakamlara şöylebir göz atar, ahlanır vahlanırız, o kadar. Yine her şey yerli yerinde kalır. Toplumbilim gelişip gün, inançlarımız daha kesin, etki araçlarımız daha şaşmaz olacaktır, kabul. Ama isteğimiz de aynı ölçüde ateşli olacağını kim söyleyebilir?

Aynı şekilde, şu bu noktada bizi şu bu ahlâksal yöne sürükleyen gelişmeden apayrı bir görüşün, teorik olarak daha çok birlik yaratması gerekirdi. Bir ülküyü savunan kimseler, ülkülerinin aşıldığını, eskidiğini farkettikleri gün, başarısı sağlama bağlanmış görünen yeni düşüncelere katılır diye düşünür insan. Ne gezer. Bu da, bir tasarıdan öteye geçmiyor.

Yenilenlere savaş bir mutluluktur, büyük ve acı,
Elden geldiğince uzatılacak bir mutluluk.

İnançlı ve dürüst insanlar, umutsuz bir dava uğrunda bile, sonuna kadar savaşmaktan yılmayabilirler.

Ama, ne olursa olsun, ne olması gerekirse gereksin, bir tek nokta üzerinde tartışmaya yer yoktur: O da şu ki, bilim, bilim olarak (ahlâksal olaylar bilimi de olsa) bize ne bir takım yollar gösterir, ne de birlik olmayı öğütler. Bize: işte filan filan suçların nedenleri" diyebilir sadece. Yoksa, "Bu nedenler üzerinde etki yapın" diyemez. Bize: "İşte başarıya ulaşma yolunda olan bir düşünce" diyebilir ama, "karşıt düşünceyi bir yana bırakın" diyemez. Görgülcülükten öteye geçemeyen politikacıların yerini alması beklenen toplum mühendislerine toplum bilim bir takım davranış olanakları sağlayacak, ama ileriye atılış gücü ve ülküler vermeyecektir.

İşte işin asıl can alıcı noktası, dönüp dolaşıp geldiğimiz sorun bu. Kendimize bir ülkü seçmek için ne yapmalıyız? Nasıl seçmeliyiz bu ülküyü? Eski "ahlâk bilimi" bir değil, yirmi ülkü sunuyordu bize. Ne var ki, o bir bilim değildi. Ethiologie ise bir bilimdir. Ama, o da hiçbir ülkü sunmuyor bize. Bunu daha baştan yasak ettik çünkü. Eğer sınırını aşar da bize bir ülkü sunmaya kalkarsa, artık kendine düşen rolü oynayamadığını, hiçbir dediğine kulak asmayacağımızı kendimiz söylemek zorunda kalırız. Böylece, sorunu ortaya koyduktan sonra onu çözemeyeceğimizi söylüyoruz.

Salt bilgi işi olan bilimin ahlâkdışı, dolayısıyla da, her çeşit yönetme ve yol göstermeye yetkisiz olduğunu kabul edecek miyiz, buna göre. Bütün dikkatini yalnız gerçek üzerinde topluyor, iyilik le de kötülükle de ilgilenmiyor, kafaları aydınlatıp, yürekleri karanlıklar içinde bırakıyor mu diyeceğiz?

Kimileri, bu hiç de iç açıcı olmayan sonuç karşısında gerilemiyorlar. Durmadan: "biza bir ahlâk verin!" diyenlerin sabırsız çağrışlarına Levy-Bruhl gülümseyerek şöyle karşılık veriyor: "Bir topluma ancak kendinde varolan ahlâk verilebilir." Umut kırıcı, acı bir söz. İnsan kızıyor ama, inanıyor doğruluğuna. Böylece, ülküye susamış insanlar, daha bilimin eşiğinde, şu önüne geçilmez cümleyi buluyorlar: "Hiç bir umuda kapılmayın!"

Böyle bir sonuç ne denli mantıklı, ne denli kaçınılmaz olursa olsun, önce şunu kabul edelim ki, içimizde bir şeyler kafa tutmaktadır buna.

Tek, değişmez ve sonsuz bir ahlâkın dünya oldu olalı bütün insan topluluklarını yönettiğine inanan kimselerin (bugün hâlâ varsa eğer) bu sonucu kabul etmeleri bir yana, daha yeni doğmakta olan toplumbilim, Montaigne'le Pascal'in görüşlerini doğrulayarak Penses yazarıyla birlikte şöyle diyor: "İklim değiştirince niteliğini değiştirmeyen haklı ya da haksız hiç bir şey yoktur. Kitaplardan üç derece yükselme bütün hukuk sistemini altüst eder. Doğruluk bir boylamdan öbürüne değişir. Az bir süre içinde temel yasalar değişir. Zuhal yıldızının Arslan burcuna girmesi filan suçun başlangıcı olur. Bir nehirle sınırlanmış bir doğruluk, tuhaf bir doğruluktur... Aynı şey Pirenelerin bu yanında doğru, öbür yanında yanlış sayılır. Hırsızlığın, yakınlarıy ila cinsel ilişkinin, evlat ve baba öldürmenin erdemli işler arasında yeri olmuştur bir zaman." Bu dahice görüşleri açıklayan toplum bilim, ahlâkları çeşitli, hareketli, değişme yolunda birer gerçek diye gösteriyor. Şimdi, bir devrim olan bilim, bu değişebilen öz üzerinde hiçbir iz bırakmadan geçip gidecek mi

yani? Herşey, çevre, coğrafya durumu, ekonomik ortam, sanat, dinler, felsefeler, hatta moda bile ahlâk üzerinde etki yapacak da, bilim yalnız bilim hiç bir etki yapmayacak, olacak şey mi?

Bize, "Bunu siz kendiniz söylüyorsunuz!" diye karşılık vereceklerini biliyorum. Biz, yalnız pozitifin bilimi vardır dedik. Bununla da isteklerimizi dizginlediğimizi sanıyoruz: Biz sorunun çok önemli olduğunu ve çözümlenemeyeceğini söylüyoruz.

Ama, bir sorunun çözümlenemez görünmesi, çokluk, yanlış ortaya konmasından ileri gelir. Ahlâk ile bilimin ilişkilerini, kendimizden öncekilerin açısından ele alacak olursak, onlardan daha uzağa pek gidemeyiz, bir bakıma, onlar kadar bile gidemeyiz; çünkü, ilkelerimiz, onların düşmediği bir takım kuşkulara düşürmektedir bize. Ama, sorunu başka türlü, pozitif olarak alalım ele: Bilimden bir ahlâkın kurup kurmamış olduğunu soralım kendi kendimize: O güne kadar bulamadığımız çözüm yolu böylece önümüze gelmiş olacak. Çözüm, gözlerimizin önünde kitaplardan önce gerçeğe geçmiş bulunuyor: Onu yeniden bulacak değil, sadece gözlemleyeceğiz.

BİLİM AHLÂKI

Bugüne kadar bir ahlâk bilimi kurmaya çalışılmışsa da, bu yoldaki çabalar boşuna gitmiştir. Çünkü, kurallarla ilgili olanın bilimi olamaz. Ama, sorunu tersinden alalım: Ahlâk bilimi olmayacağına göre, bir bilim ahlâkı olamaz mı, ya da böyle bir ahlâk yok mudur?

Bilim ahlâkı sözü insanı ilk önce şaşırtabilir, bunu kabul ediyorum. Daha iyi bir terim bulamadığım için bunu kullandım. "kilise ahlâkı", "Descartes ahlâkı" denildiği gibi, "bilim ahlâkı" denilse, bilimin uydurduğu tanımlayıp salık verdiği bir ahlâk ortaya atılıyor sanabilir insan. Ama, ben bu terimi bambaşka anlamda kullanıyorum. Bence, bilim ahlâkı, bilim araştırmasının kendinde bulunan ahlâk ilkelerinin bütünüdür. Bunlar, bilimi doğuran, yaşatan, ona amacını gösteren, yöntemlerini esinleyen kurallarla ilgili düşüncelerdir.

Terimi bu türlü anlarsak, (Pascal, kelimeler üstünde tartışmam, elverir ki onlara verdikleri anlamı önceden bildirmiş olsunlar, demişti), klasik soru tersine dönmüş olur: Bizden öncekiler bilimden, bir ahlâk kurmasını istiyorlardı; bizlerse, tam tersine, bilimi yapan bir ahlâk var mı, onu araştırıyoruz. Bizden öncekiler: "Bilim bize ne çeşit bir ahlâk verecek?" diye sorarlardı; bize "Bize bilimi veren ahlâk nedir?" diye soruyoruz.

Bu ahlâkın var olduğunu, pozitif düşünceyi bir takım ahlâk ilkelerinin doğurduğunu ona yol gösterdiğini ispatlamak kalıyor şimdi. bu incelemenin amacı da bunu yapmaktır. Ama, bu işe girişmeden önce, sık sık ileri sürülen şu karşı düşünceye cevap vereyim: "Bilim ahlâkı, hiçbir zaman, dile getirilmiş, bir öğreti halinde özetlenmiş, insanlara yol göstermek için ortaya atılmış değildir: Onun için, a priori olarak hiçbir değeri yoktur.

Bilim ahlâkı hiçbir zaman dile getirilmiş değildir, burası doğru. Ama, üzerinde durmak istediğim şey şu ki, bunda ne aşağılık bir durum, ne de bir tuhaflık var: Dile getirilmemiş ahlâk ilkeleri çok güçlü, hatta, dile getirilmiş olanlardan çok daha güçlü olabilirler pekala.

Gördüğümüz felsefe eğitiminden alışmışız: Yalnız işin ehillerince az çok bilgince düzenlenmiş ilkelerin bütününe ahlâk adı veririz. Örneğin, Aristoteles ahlâkı, Epikhuros ahlâkı, Ermiş Augustinus ahlâkı, Kant ahlâkı. Comte ahlâk deniz ve nerdeyse ahlâkın özü bu düzenli ve imzalı büyük öğretilerden başka bir şey değil sanırız. Ama ahlâk olayları biliminin elde ettiği sonuçlardan biri bu yanılgıyı ortadan kaldırmak

olmuştur. Toplumsal açıdan bakan kimse için ahlâk, toplumsal olaylarda ortaya çıktığı biçimiyle, iyi ve kötü arasındaki ayırımdan başka bir şey değildir. Ne kadar toplumsal olay varsa, bir o kadar da "felsefe" vardır; ama başkaları da var ki önemce bunlara eşit ya da onlardan üstündür.

Büyük bir filozofun sistemi, bir çağın, bir memleketin, bir topluluğun ahlâkını öğrenmek isteyen kimse için en sağlam bir belge olmaktan çok uzaktır.Düşünce adamının dehası onu kişisel kalmaya, kimi noktalar üstünde durup kimilerini atlamaya, yığından uzaakta bireysel olmaya zorlar. Her halde en çok özelliği olan bir sitem, bir anın, bir çevrenin yankısından başka bir şey olmamalı; ne var ki, yaratma yetisi biçimleri bozan bir aynadır.

Yunan ahlâkı ne Eflatun'da, Aristoteles'de olduğu gibi görünür, ne de katolik ahlâkı Ermiş Augustinus'la Ermiş Thomas'da Filozofun çizdiği o göstermelik biçimler başka, cümlelerle dökülmeden, doğrudan doğruya hayatı etkileyen gerçek başkadır.

Ahlâkçı, bu etkileyen gerçeği, yarattığı ya da canlandırdığı büyük toplumsal eserlerde, dillerde, hukuklarda, edebiyatlarda, törelerde, sanatlarda arıyacaktır. Sistemlerin üstünde ya da altında yaşayıp insan topluluklarını yöneten ve çok zaman, cümlelere dökülmeden olayları etkileyen büyük güçleri bu gerçekte bulacaktır. Batın dünyasında, aile hayatını düzenleyen ahlâka bir bakalım. Bir Yunanlı, bir Romalı, bir Fransız tek kadınla evlenir. Onlara sorun bakalım, hangi "ilke", hangi "felsefe" adına bu kurala uyuyorsunuz diye, pek cevap veremiyeceklerdir. Bizler Ermiş Thomascı, Des-

cartesci, Spinoza'cı, Kant'çı, Comte'cu, Marx'çı olduğumuz için tek kadınla evleniyor değiliz. Romalılarla Yunanlılar da Epikhuros'çu, ya da Stoa'cı oldukları için mi böyledirler? Hayır. Ama, medeni hukuku ve ceza hukukunu, töreleri, edebiyatı esinleyen tek evlenme ahlâkı hiç de gevşek değildir bu yüzden. Yine Yunanlılarda, romalılarda, Fransızlarda bir erkeğin kendi kızkardeşiyle evlenmesi yasaktır. Bu yasak Eflatun'un idea, Aristoteles'in Varlık kuramına, Epikhuros'un ve Sto'cıların en yüce İyi'sine, Ermiş Thomas'ın ilkelerine, Kantı'ın özdeyişlerine mi bağlıdır? Bence böyle bir bağlantı zor kurulur, kurulsa da sözde kalır, sağlam olamaz. Ama, kardeşler arasında evlenmeyi yasak eden, yasalara, edebiyata, törelere geçen ahlâk, mantıklı bir düzene konmamış, bir doktrinde yer almamıştır diyene daha az gerçektir, ne daha az köklü. "Bunun doğruluğu meydanda" sözü, kimi zaman en parlak bir ispatlamadan daha sağlam bir güvenektir.

Batı toplumlarının geçirdiği en büyük ahlâk değişikliğini, köleliğin ortadan kalkışını bir düşünelim. Bugün, XX. yüzyılda, bize köleliği hangi öğreti adına suçluyorsunuz diye sorsalar, XVIII. yüzyılda, "İnsan Hakları Bildirisi" nin koyduğu felsefe adına diye karşılık verebiliriz, ve buna kimsecikler de şaşmaz. Ama, biliyoruz ki, bu öğreti, bütün işler olup bittikten, yani işin çoğu başarıldıktan, toplumlarımızda kölelik yavaş yavaş ortadan kalktıktan sonra dile getirilmiştir. Şimdi, tarihte köleliğin kaldırılmasına yol açan "sistemler"i araştıralım. kimileri sto'acıları ele alıyor ve Ulpianus'un ünü dünyayı tutmuş sözüne başvuruyorlar. Ama, gel gelelim, Sto'acıların da

köleleri vardı. Kimileri Hristiyan ahlâkının ve İncil'deki kardeşlik öğütlerinin sözünü ediyorlar: Ama, Kilisenin de köleleri vardı. Türlü görüşleri temsileden düşünürler, köleliği kesin olarak kötüler Görünürken, bir yandan da onu gözeten hayli kıvrak formüller bulmuşlardır her zaman. Ulpuanus: "Tabiat hukukuna göre, herkes özgür doğar" diyor, ardından da kölelerin boyun eğmeleri gereken ağır yasaları sıralamaktan çekinmiyor. Hristiyanlık: "Birbirinizi sevin!" diyor ve ardından: "Köleler, efendilerinize boyun eğin, onlardan korkup titreyin", diye ekliyor. Tarihte şu güzelim manzarayı boşuna aramayın: Bir sistem doğar, kölelik ortadan kalkar. Bereket versin, filozoflar konuşa dursun, beri yandan yürürlükte olan bir ahlâk işleyip gidiyor.

Bu ahlâk, insanlığa iyiliği geçen Claudius'a, Neron'a, şu basit ama büyük devrimci bir tedbiri aldırtıyor: Eski hukuk anlayışıyla bağları atakça koparan bu tedbir horhamp ezilen köleye yargıç önüne çıkıp derdini söyleme olanağını veriyor; sonra da sayıları yirmiyi bulan bir takım kararları esinliyor ki, bunlar birer birer, önce kölenin, sonra da serfin durumunu iyiye doğru geliştiriyorlar. Yürürlükte olan bu ahlâk nedir gerçekte? Bu ahlakı destekliyenler, onu tınamlamakta güçlük çekerlerdi herhalde: Çünkü, bu ahlâkı ilk işleyen Romalı hukukçular, bu noktada bazı ilkelere başvurdukları zaman acınacak çelişmelere düşüyorlar. Ama biz, onların tanımlamaksızın uyguladıkları düşünceleri, onları farkına varmaksızın insan haklarına götüren düşünceleri görüyoruz. O şaşmaz çabalarına bürünen o sessiz ahlâk, filozofların o belirsiz sözlerinden daha bir güçlüydü.

İşte bunun için, bilim ahlâkının henüz ödev ahlâkı, aşk ahlâkı, onur ahlâkı ve fayda ahlâkının yanı başında bir sistem halinde düzenlenmemiş, özdeyişler halinde dile getirilmemiş olması, herkesçe kabul edilmiş öğretiler arasında yer almaması, bizi kaygılandırmamalı. Bilginlerin çoğunun, hayatlarının yanlız bir parçasında, o da,· farkına varmadan bu ahlâka uymuş olması bizi sarsmamalı. Sözcüleri ve çığırtkanları olmadan da onu işleyen kimseler bulunduğuna göre, yaşama hakkını kazanmak için savaşması gerekmez: Çünkü zaten yaşiyor.

İşte benim göstermek istediğim de bu asıl.

Bence, bilimin bir amacı vardır; ardından gitmekle belli eder onu. Bilimin bir de hakkı vardır, diyebiliriz. Çünkü, çeşitli bilimlerde araştırıcıların sürekli çabasıyla kurulan kafa disiplinine bu adı verebiliriz. Bu amacı kavramaya, bu hakkı incelemeye çalışınca görürüz ki, bunlar bir ahlâk ülküsünden doğmakta; insanın büyüklüğünü, hayatın güzelliğini yapan şey üzerinde bir görüş gerektirmekte ve bu görüşe sahip bulunmaktadırlar.

İleriki sayfalarda göstermeye çalışacağım şey budur işte. Bu incelemeye girişirken şunu söyleyeyim ki, tamamen pozitif alanda bir incelemedir bu. Ulaşmak istediğimiz ülkü, bilim alanından uzaklaşmış bir takım bilginlerin tasarlayıp yarattığı, sonra da zorla kabul ettirdiği ya da öğütlediği bir ülkü değildir. Bu, bilginleri, bilim alanında kaldıkları sürece coşturan, dahası, onları bilim alanında tutan ülküdür. Bilginler bir takım kurallarla bize bu ülküyü kabul ettirmeye yanaşmadıkları gibi, onu çekici ve parlak bir hale sok-

mayı, hatta dile getirmeyi bile kendilerine dert edinmezler. Bu bilginlerin çoğu görmeden ardına düşerler bu ülkünün; özel hayatlarının ilkesini ise başka yerde ararlar: Örneğin, Phytagoras bu ilkeyi Apollon'da, Pascal da İsa'da aramıştır. Yanlız bilimsel yaratmaya bakarak, bir takım ilkelerin, bilim eserinin doğmasına önayak olan ilkelerin meydana çıktığını göreceğiz. Bu demektir ki, biz olaylar alanındayız, sonuna kadar da bu alanda kalacağız. Yani bir gerçeği gözlemleyeceğiz ve bunu eleştirisel yöntemin her zamanki kurallarına göre yapacağız.

Bir nokta üstünde çokça duruyorsam, yukarıda sözünü ettiğim bulanıklığa düşmek ve bilimsel tutumdan kuralcı tutuma kaymak istemediğim için duruyorum. Bunun ne denli tehlikeli olduğunu da biliyorum, çünkü Durkheim gibi bir usta bile bu tehlikeden kurtaramamıştı kendini. Ama, ben bu tehlikeye düşmediğime kesin olarak inanıyorum. Bilimsel yaratma denilen o büyük toplumsal olayın karşısına geçip onda zaten bulunan ahlâkı aramak, tıpkı toplum bilimin sıkı disiplinine bağlı kalıp, hukuk gibi bir başka büyük toplumsal olayda gerçekten bulunan ahlâkı aramak gibidir. Yapmaya çalıştığım bu inceleme, söylemeye lüzum yok, öyle derin bir inceleme değildir. Onun için, yeniden ele alınmak, düzeltilmek, tamamlanmak ister. Ama, yine de bilim kafasına uygun bir incelemedir. Çünkü, olayları belirtmek ve yorumlamakla yetinmiştir.

Ne kadar eksikleri bulunursa bulunsun, ne kadar yanlışları çıkarılırsa çıkarılsın, bu incelemenin sonunda, okuyucu benimle birlikte, hiç değilse şu noktalar üstünde anlaşırsa, ne mutlu bana:

1. Ahlâk bilimi boş kuruntudan başka bir şey değildir. Yüzyıllardan beri boşu boşuna ardından koşulmuştur. Bilim ahlâkı ise, bir gerçektir, hem de canlı bir gerçek.

2. Bugün kavrayabildiğimiz biçimiyle bu ahlâk, insan topluluklarına sunulan bütün ahlâklara, güzellik bakımından, eşittir ya da onlardan üstündür. Bugün, hiç birinin yapamadığı ölçüde hayatımızı düzene koymak ve coşkumuzu tazelemek bakımından öbür ahlâklardan daha yetkili olduğu apaçıktır.

AKLIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Bilimin gelişmesinde yeri olan ilk düşünce şu: Biz insanları üstün yapan şey, gittikçe daha çok ispatlı gerçeklere varmak için aklın yeni yeni buluşlara atılışıdır.

Bilginlerin bunu açıkça söylemesi, ya da söylememesi önemli değil: Yaptıkları işle bunu ispatlıyorlar. Evreni inceleyip duran ve daha dün bir avuçken, bugün sayıları gittikçe kabaran bütün bu insanlara bakalım. nedir çabalarının amacı? Öğrenmek, yanlız öğrenmek, demiştik yukarıda. Gerçekte, bilim, gerçek bilim çıkar gözetmez; bir sorunla karşılaşınca, bunu çözümlemekle işe yarar bir sonuç alınır mı, alınmaz mı diye uğraşmaz. Onun derdi başı, bilinmeyen bir şeyin yerine bilineni, bir sırrın yerine bir kavrayışı koyabilmektir.

Paul Langevin, Union Rationaliste'de Bilim ve Gerekircilik (determinisme) üstüne verdiği o ünlü söylevinde bunu belirtmişti. Bu söylevinde, bilimin olaycı görüşü dediği şeye, yanlız öngörü ile yetinen, açıklamaktan, yani anlamaktan kaçınan fizikçilere çatıyordu. O ünlü belirimsizlik ilkesini savunanlara, Einstein gibi "korkusuz açıklayıcılar"ı karşı koyuyor; yanlız bu açıklayıcıların "fiziğin şahane yolu" üstünde olduğunu gösteriyordu. Niçin? Çünkü, bir takım tasarımlarla yetinen günlük yararın üstünde "ruhumuza işlemiş, olan ve hiçbir şeye yaramasa da, bizleri evreni kavramaya zorlayan o yalın merak vardır."

Mikrofizik ortaya çıkıncaya kadar, en güzel, en sarsıcı bilimsel buluşlar astronomi alanında varılan buluşlardı. Bunlar günlük yaşayışımız bakımından işe yarar ne getirdiler bize? Hayatımızın genel koşullarını değiştirecek ölçüde bir makina yapılmasına da yol açmış değiller daha. Ama, yine de bilimsel başarıların en güzel örneklerindendir bu buluşlar. Niçin. Çünkü, evren üstüne kurduğumuz düşünce ufkumuzu genişletmiş; çünkü, boyutları ile bize meydan okur sandığımız bir alanda aklı baskın çıkarmıştır.

Sonra, mikrofizik sahneye çıkınca, halk yığınları onun, özellikle işe yarar uygulamalarına dikti gözlerini: Bugün atom bombasını yapan güç, yarın barış çabalarının buyruğuna verilen yaman bir güç olabilir. Ama bu uygulamalar, daha önce gördük, bilimin dışındadır, ona bağlı değildir. Bilimsel bakımdan mikrofiziğin böylesine eşsiz bir yenilik olması şurdan geliyor: Mikrofizik yeni olayları açıklamada araştırıcıları, eski Descartes mekanizmini bir yana atıp, insanın o güne kadar kendi aklı üstüne olan düşüncesini değiştirmeye zorlamaktadır.

Nesneler üzerinde egemenlik kurmak için kendi kendine değiştiren aklın bu çabası, bilimin en son başarısıdır. Neresinden bakılırsa bakılsın, bilim, anlamak, yani bizim olay dediğimiz şu yapıları yükseltme ve akılla kavranılır bir düzene sokma yolunda bir çabadır.

Böylesine bir çaba ise, pek öyle kolay bir çaba değildir; kendini bu işe vermiş kimselerin işbirliğini ister. Şüpheler, kaygılar yakasını bırakmaz onun; insandan kendini vermesini ister bu çaba. Tehlikeleri de yok değildir hani. Korkunç bir takım pratik uygulamalara yol açmaktadır çünkü. Böyle olduğuna göre bunca insanın bu yola atılmasını neyle, nasıl açıklayabiliriz. Bu soruya verilecek tek karşılık şudur: Farkında olsunlar ya da olmasınlar, bu adamlar düşüncenin buluşçu yanını her şeyin üstünde tutmaktalar. Dile getirilmemiş olsa bile, bilim, bu savdan (iddia) doğmuştur ve bununla yaşamaktadır. Bu türlü bir sav ahlâksal bir savdır. Çünkü, üstünlük, büyüklük, soyluluk dediğimiz bütün bir kavramı içine alır. Onun için, gördüklerimize dayanarak diyebiliriz ki, bilim ahlâkının yüce ilkesi aklın önceliğidir.

Bu ülkü, bilginlerde, Tanrıya inananların çoğunda ve bir çok filozofta ortak bir ülkü gibi görünür önce, burası doğru. Ama, biraz yakından bakılınca, arada bir ayrılık olduğu ortaya çıkar ki, bununda ahlâk alanında büyük önemi vardır.

Evet, bir çok dini bütün insan ve filozof "bütün üstünlüğümüzün akıldan geldiği" konusunda anlaşırlar. Bu noktadan, bilginlerden uzak değildirler: Bu bakımdan onların öncüleri sayılırlar. Yolu onlar

açmıştır. "Evrende ezildiği zaman, insan kendini öldüren şeyden çok daha üstün olacak. Çünkü, insan hem öldüğünü biliyor, hem de evrenin kendini aştığını. Oysa, evrenin bundan haberi yok." Bu ünlü söz, bilimi yaratan ülküyü dile getiriyor, çünkü "bilmek" işini her şeyin üstünde görüyor. Çünkü, bilim, araştırmayı sonsuz olarak düşünür ve bizim üstünlüğümüzü, zaman ve uzayda hiçbir sınır tanımadığı bu araştırma ve buluşlarda görür. Oysa, dinler ve mutlaka varmak kaygısında olan felsefeler aklı kesin bir takım durumlarda durdurmak isterler. İşte kıyamet de o zaman kopar.

Pascal'in şöyle başlayan o ünlü sözleri hepimizin ezberindedir: "İnsan, tabiatı o yüce ve olgun haşmetinde seyre bir dalsın hele...Bu sözler tam bir bilgine yaraşır sözlerdir. Pascal, gerçeğin bitmez tükenmez zenginliğini sayıp dökmeye çalıştığı zaman da bilgince konuşmaktadır. Ama, o yaman bir atılışla düşüncemizi sonsuz büyükten sonsuz küçüğe, yarı görülen evrenlerden sezilen atomlara çevirdikten sonra, ezilmiş hissediyor kendini. Teslim bayrağını çekiyor. içini korkular bürümüştür: "Halini böylece gören insan korkacaktır kendinden..." Kendini şaşkına döndüren bu şeyler karşısında zangır zangır titreyecek ve öyle sanıyorum ki, merakı hayranlığa dönecek, boş bir gurura kapılıp aramaktansa onları sessiz sessiz seyretmeyi daha çok isteyecektir..."

Ne demektir bu? Eğer, gerçekten üstünlüğümüz "bilmek"ten başka bir şey değilse, bilginin kaynağı araştırma nasıl boş bir gurur olur?

Ama, Pascal şunları ekliyor: "Bilimleri çok fazla derinleştirenlere karşı yazma. Descartes." Sonra, şöyle açıklıyor: "Descartes. Toptan denebilir ki, her şeyin aslı biçim ve harekettir. Burası doğru. Ama bunların neler olduğunu söylemek ve makinayı kurmak, gülünçtür; çünkü, hem lüzumsuz, hem de belirsiz ve zordur bu.Doğru bile olsa, bütün felsefenin bir saatlik zahmete değeceğini sanmıyorum."

Hepsi bu kadarcık mı? Hayır. Pascal şöyle yazıyor: "Bence Copernic'in düşüncesini derinleştirmeli", sonra ekliyor "soyut bilimler insana göre değil. Bakıyorum, bunları derinleştirdikçe insanlığımı kaybediyorum; başkaları, bunlardan habersiz yaşadıkları sürece, daha insan kalıyorlar."

Sonunda Pascal, bizi durmadan daha çok bilgi edinmeye iten meraka karşı duyduğu nefrete kapılıp bunun bir "hastalık" olduğunu söyleyecek kadar ileri gidiyor ve serinkanla "herkesin paylaştığı yanlışlarla" yetinmemizi istiyor, çünkü hiç olmazsa bunlar bizi araştırmaktan alıkoyar:

"Bir şeyin gerçeği bilinmiyorsa, insanların düşüncesini bir yerde durduracak ortak, bir yanılmanın (örneğin, mevsimlerin değişmesini, hastalıkların artmasını Ay'dan biliriz) bulunması iyidir. Çünkü, insanın başlıca hastalığı, bilemeyeceği şeylere karşı duyduğu o kaygılı meraktır; bu lüzumsuz meraka düşmektense, yanılsın daha iyi."

Düşünce ve bilginin üstünlüğünü kabul eden adam, bilim alanında araştırılmadan vazgeçmeyi ve bile bile yanılgıyı nasıl öğütleyibilir? Biliyoruz: Pascal kesin bir gerçeğe ermiş olduğunu sanıyor: Bu gerçek de, bilime

hiçbir şey borçlu olmayan Hristiyan gerçeğidir. Bu gerçeğe akılla varılmaz, çünkü, bu gerçek bir çeşit aptallıktır (stultita), ona ancak duygu yoluyla ve "hayvanlaşarak" gidilir. Onun için, biçimlerve hareketler üzerinde boşu boşuna araştırmalar yapmak gereksizdir. Doğru düşünmek,biz insanların büyüklüğünü yapar, burası doğru: Ama, doğru düşünmek, "mutlak"a ulaşmaktır; buna da, ancak sevgiyle, inançla, akıldan ve araştırmadan vazgeçmekle varılır. Langevin, bilimin özünü ve insanın üstünlüğünü "ruhumuza çakılı olan bu merakta" görüyor. Pascal'sa, merakı "insanın başlıca hastalığa" sayıyor.

Bu apaçık anlaşmazlığa bakarak dinsel ülküyle bilimsel ülkünün birbirinden nedenli ayrı olduğunu bir görelim: Bir yanda insan doğruyu bulmuş ve bu bulmanın hazzı içindedir, öbür yanda ise, boyuna yeni doğrular aranmakta ve bu arayışın tadı çıkarılmaktadır; biri, insanın üstünlüğünü bir takım değişmez doğruları bilmenin kesinliğinde öbürü, gittikçe öğrenilecek daha çok şeyler bulunduğu inancının doğurduğu atılışlarda görüyor.

Bu iki görüş arasında kalan Pascal, o büyük bilgin, duraksıyor, bunalımlar içinde kıvranıyor ve sonunda inançtan yana dönüyor. Bizim Batı toplumlarımız, XVII. yüzyıldan çok önceleri, aynı sorunla karşı karşıya kalmışlardı.Eski Yunan-Latin dünyasında, aklı coşturup bilimsel gerçekleri araştırmaya zorlayan çok güçlü bir istek vardı. Bu istek, Epikhuros okulunun evreni akıl yoluyla açıklamaya çalıştığı günlerde hâlâ etkiliydi. Sonra bu ateşli istek söndü. Roma uygarlığı, birinci yüzyılda, Fransa'yı kapladığı zaman, bilim planında kazanılmış ne varsa bir bir kaybetti; pozitif

araştırma alanındaki ilerlemeler durdu, akıl kendi üzerine kapandı. Niçin? Büyük toplum olaylarını inceleyen tarihçe, bilim ruhunun söndüğü günün, Doğudan gelen mystere'lerin Roma dünyasında ağır bastığı günlere rastladığını ister istemez görecektir. Hristiyanlığın öncüleri olan İsis, Kübele, Attis, Mithra insanlara yanlız ruhlarını kurtarma güveneğini ve mutlu bir ölmezlik umudu getirmekle kalmıyor; evren üzerinde bir kaç saatte öğrenilebilen bütün bir açıklama, kutsal ve kesin bir astronomi de getiriyordu. Yorulmaksızın elde edilen bir kesinliğin sevinçlerini sunan bu dinsel esinlerle, olayların durmadan incelenmesini isteyen, yöntemler arasında yorgun düşen Roma, sonradan Pascal'in yaptığını yapıyor: İç rahatlığını seçiyor. Epikhuros okulu hem ağır basan Hristiyanlığın, hem de Dönme Julianus'un lanetine uğradı. Mystere'lerin o tembel ülküsü baskın çıktı. Sonuç: Öbür ülkü yeniden uyanıp humanizma ile birlikte öcünü alıncaya kadar aradan yüzyıllar geçti.

Felsefe, ilk bakışta, bilim ahlâkında yer alan ilkeden pek o kadar uzak görünmez. Çünkü o da yeni gerçekler bulma çabasındadır. Onun için, şu ya da bu nokta üzerinde sıkı bir anlaşma örneklerine rastlıyabiliyoruz. Ama çok zaman, filozof, tıpkı tanrıbilimci gibi araçsız ve kesin bilgi peşindedir. Ona kesin bilgi gerek. Onun için, bilime dayanmayı kabul ettiği zaman bile, herşeye karşılık alamayınca üzülür. Bilimi aşmaya kalkar, aşamayınca da dizginlemeğe çalışır onu.

Bu ruh durumuna, Auguste Comte'unkinden daha anlı bir örnek bilmiyorum. Bugünkü dünyamıza, akla dayanan yeni temeller sağlamayı kendine iş edinen Comte, yüzünü bilimden yana çeviriyor ve toplum bilimi kurarak alanını alabildiğine genişletiyor; tanrıbilimle, metafizikle ilintiyi kesiyor; göreciliği benimsiyor. Ne var ki, bu noktada filozofluğu elden bırakmayan Comte, "mutlak"tan vazgeçtiğini boşuna söyleyip duruyor: Aslında, kesin bilgiye özlem duyuyor. Bir yandan, pozitivist felsefesi bakımından kendi pozitivist politikasını tanımlayıp yasalar koyadursun, öte yandan bilim durmaksızın ilerliyor. O zaman ne yapıyor Comte? Bilimin yeni buluşlara doğru atılışına öfkeleniyor. "Catechisme positiviste" adlı eserinde "yıldızların ısı derecesi ya da iç yapıları üzerindeki araştırmaları" saçma, bir o kadar da iğrenç buluyor. Bir başka yerde "insanın yüreğini katılaştıran" matematiğe çatıyor. "Varlıkbilim ve tanrıbilimden nasıl sıyrılmak gerekse, bilimdende öyle sıyrılmak gerek" diye yazıyor. Öğrencilerini, ahlâktan yana kuru olmakla suçlandırdığı kendi Pozitif felsefe derslerini okumaktan caydıracak kadar ileri vardırıyor işi.

Bilime karşı bu öfke nerden geliyor? Şurdan: Auguste Comte, değişmeyen bir düşünce, ahlâk ve politika düzeni kurma sevdasındadır. Oysa, bilim devinimdir (harekettir) ve dizginlenip durdurulmadığı sürece de düşman durumuna düşmektedir.

Bilimi durdurmak için Comte yıldızların fizik yapısı üzerindeki araştırmaları yasak ediyor. Yine aynı amaçla, bilimi "kaba sağduyu", "en basit orta malı düşünceler" dercesine indiriyor ve böylece, Euklides geometrisinden başka geometrileri, görecelik ve quantum

kavramlarınıdaha baştan sınır dışı ediyor. Kendini coşkuya kaptırıp "merak"ı kötülemede Pascal'la birleşiyor. Şöyle yazıyor: "Evreni tam olarak bilmek, elimizde olmadığı gibi, doymak bilmez merakımızın dışında, bu bilginin bize getireceği önemli bir şeyde yoktur."

"Kaygı kaynağı merak"ı, "doymak bilmez merak"ı, yani bilim ahlâkına göre insanın büyüklüğünü yapan şeyi suçlama konusunda, Pensees yazarı Pascale'le pozitivizmin babası Auguste Comte birleşiyorlar. Birleşiyorlar çünkü, ikisi de değişmez bir öğreti istiyor. Oysa, bilim değişmeyi yanlız kendine kural olarak almıyor, gurur da duyuyor bundan.

Hiç umulmaz: Auguste Comte'un suçlandırdığı bilimin öcünü bir ozan almıştır. Victor Hugo şöyle yazıyor: "Bilim sonsuz devinim arar. Onu bulmuştur da: Bilim devinimin ta kendisidir. Bilim getirdiği iyiliklerden yana durmadan değişme halindedir. Onda her şey devinir, değişir, kabuk değiştirir. Her şey her şeyi yalanlar, her şey her şeyi yıkar, her şey her şeyi yaratır, her şey her şeyin yerini alır. Dün doğru diye benimsenin şey, bugün yeniden gözden geçirilir. O yüce bilim makinası durmak dinlenmek nedir bilmez; hiçbir zaman doymaz; en iyiye olan susuzluğu tükenmez. "Mutlak"a gelince, yabancıdır ona. Aşı, yıldırımsavar gibi buluşlar çok su götürür hâlâ. Jenner yanılmış, Franklin aldanmış olabilir; onun için araştıralım, daha da araştıralım. Bu yerinde duramayış güzel bir şeydir. Bilim insanın dört bir yanında tedirginlik içindedir..."

Bilim ahlâkının ilk özelliğini yapan şeyi bundan daha iyi belirtemez insan. İster Tanrı vergisi, ister akıl işi doğma'ya dayanan ahlâka göre insanın üstünlüğünü yapan, bir takım kesin gerçeklere, düşüncenin altın değerlerine sahip olmaktır: Biz insanların gerçek üstünlüğünü, kurtların da, yüzyılların da aşındıramadığı bu hazineyi elimizde tutmaktır işte; bizi şüpheden uzak tutan bu gerçeklerde rahata kavuşuyoruz haklı olarak. Oysa bilim ahlâkı için, ahlâksal bakımdan kaderimiz bir takım gerçeklere ermek değil, yeni yeni buluşlara atılmaktadır. Düşünce, ancak ileriye yöneldiği ölçüde kendi adına hak kazanır, insan bir şeye sahip olmanın verdiği o burjuva güvenliğinden vazgeçip, bütün tehlikeleri ile birlikte aklın o büyük serüvenini kabul ettiği ölçüde insandır.

Bilimsel çabanın içinde bulunan bu ülkünün toplumların ve teklerin yaşayışında meydana getireceği sonuçlar üzerinde durmaya bilmem lüzum var mı? Bu sonuçlar bence, bir tek cümlede özetlenebilir: İnsanın asıl üstünlüğü, gittikçe daha çok öğrenme yolundaki bitmez tükenmez çabasından olduğuna göre, biz insanların ilk ödevi, herkesin bu üstünlükten yararlanmasına çalışmaktır.

Bana öyle geliyor ki, başlı başına bu düşünce, çok acele çözüm bekleyen günlük sorunlar üzerinde bir çoklarının düşünüp biçimini değiştermeye elverir. Henüz karşılayamadığımız maddesel ihtiyaçlarımızın baskısı altında, bazı kimseler, asıl kaderimizin ekonomik olduğu kanısına varıyorlar. Bunlar nerdeyse insanı bir üretim ve tüketim makinası gibi görüyor ve öyle sanıyorlar ki, bütün insanoğulları rahatlığa ve konfora kavuştuğu gün, en büyük insan çabası yerini bulmuş olacaktır.

Bu görüşten yana olanların Marx'cı geçindiğini kulağımla duymuşumdur. İzin verirlerse, Marx'ın eserlerinden hiçbir şey anlamadıklarını söyleyeyim kendilerine. Çünkü, burjuva kavramı homo oeconomius'u benimsemekten uzak olan Marx, bilim ahlâkıyla tam ve kökten bir anlaşma halindedir.

Evet, insanların ekonomik kölelikten kurtulması pek gereklidir ama, herşeyden önce, düşünce köleliğinden kurtulmalarının vazgeçilmez koşulu olduğu için, gereklidir. Bir makina gibi çalışmaktan yorulmuş bir işçiye; işini bitirdikten sonra yarı soğuk, yarı karanlık izbesine dönen bir insana: "Kitap satın al, gezilere çık, bilgini artır!" demek kötü bir şaka olur. Kendilerini bir düşüncenin tutkusuna kaptıran bir avuç kahramanı bir yana bırakırsak, kafa çalışması, maddesel kaygılara karşı bağımsızlık ister. Saat be saat yoksullukla savaşan kimsedende okuma ve araştırma için gerekli olan düşünce özgürlüğünü isteyemeyiz. Onun için, rahatlık ve boş vakit bir kaç kişiye değil, herkese sağlanmalıdır. Ama, maddesel kölelikten kurtulma bir amaç değil, bir araçtır: Asıl amaç, insanoğlunun büyüklüğünü yapan şeye herkesin katılmasıdır.

Bilginin yüksek sevinçlerini seçkinlere ayıran bir düzenin haksızlığını anlar gibi oldukları içindir ki, bazı kimseler, bir zamanlar bilimlerin boşluğunu göstermeye kalkışmış, halka ve kadınlara bilgisizliği salık verecek kadar ileriye gitmişlerdir:

Babalarımız akıllı kişilerdi bu işde,
Bir kadının kafası donla mintanı

Ayırdedecek kadar işledi mi,

Gereği kadar bilgisi var demektir, derlerdi.

Bilim ahlâkı bu üzücü yolu kabul etmiyor. Aklın buluşlarını üstünlüğümüzün koşulu yapıyor, buluş olanaklarının herkese sağlanmasını istiyor. Ona göre en iğrenç ayrıcalık, sadece bir avuç insana gerçekten insan olma olanaklarını sağlayan ayrıcalıktır.

Bilimsel araştırmadaki bu ülkünün ağır bastığı yerde, bir ulusun uygarlık düzeyi artık yalnız ekonomik gücünü geliştirme yolundaki çabası ila değil, özellikle, çıkarsız bilimsel araştırmayı desteklemek için XVlll. Yüzyıl filozoflarının aydınlanma dedikleri şeyi yayma yolundaki çabası ile de ölçülecektir.

Bu yolda bir kaç ileri adım atmış bulunuyoruz, şüphesiz. Ama, ne ürkek, ne çekingen adımlar! Batı toplumlarının bencil çıkarlar uğrunda her zaman para pul bulmaları, insan bilgisini arttırma yolundaysa ölesiye cimri davranmaları, gelecek yüzyıllarda hayret konusu olacaktır. Bugün bile, bilimsel araştırmalar için para yardımı isteyenler, bu araştırmanın endüstriye ya da savaşa yardımı dokunacağını ileri sürmek zorunda kalıyorlar. Siz şu hale bakın, değerler nasılda altüst olmuş: Üstünlüğümüzü yapan şey için sağlanan yardımları haklı gösterecek bir takım nedenler, hatta nerdeyse bir takım mazeretler aranıyor da, en yüksek, çıkarımızın çıkarsızlık olduğu farkedilmiyor!

Öğretim işleri için de durum böyledir. Öğretimi yayma şerefi zamanımızındır. Ama, öğretimden faydalanmadaki o korkunç eşitsizlikler bir yana, öğretimi her şeyden önce, hayat savaşı için gerekli bir silah, teknik bakımdan bir mesleğe hazırlık sayıyorlar çokluk. Bilimin böyle bir iş gördüğünü herkes bilir. Ama, bilim, herşeyden önce ve özellikle başka şeydir ve insan bilimi, bilim olarak sevmekle en iyi yolu seçmiş oluyor. Onun için, asıl sorun, düşünceyle ilgili şeylerin, araştırılan ve ispatlanan doğruların tadını ve anlayışını vermektir. Pedagogie kelimesi, eğitim işini çocuklara ve gençlere ayırmakla ülkümüzden hâlâ ne denli uzak bulunduğumuzu göstermiş oluyor. Üstünlüğümüzü yapan şey aklın buluşları ise eğer, her yaşta bir şeyler öğrenmemiz gerekir ve bu konuda ergenlerin de gençler kadar ilgi görmek haklarıdır. Bununla beraber, bu yöndeki ilk çabalarımız devede kulak kalmaktadır. Gelişi güzel kurulmuş kitaplıklara yapılacak para yardımlarıyla dünyaya bilim ruhu aşılıyoruz diye öğünemeyiz.

Bir de şu var: Bilimin ispatladığı gerçekleri öğretirken, çokluk, ders görenlere, bu gerçekleri ortaya çıkaran çabadaki o ozanca, o sarsıcı coşkuyu pek anlattıkları olmuyor. Söz sanatı ve şiir, klasik humanizmayı övme yolunda bunca ustalık gösterirken, bilimsel humanizma, genel olarak, kendini değerlendirmeyi demiyeyim ama, dile getirmeyi bile pek önemsemiyor. Oysa, bilimsel humanizma, atalarımızın dediği gibi, kafayı ve yüreği yoğurmada öbür humanizmadan daha az yararlı değildir.

Bir daha söyleyeyim: Bir ahlâkın özü, daha yüksek, daha soylu bir toplum düşüncesindedir. Bugün, burjuva dünyasındaki ekonomik hayatın yürekler acısı düzeni ve hâlâ milyonlarca insanı ezen yoksulluk karşısında, bir çok cömert yürekli insan, özellikle maddesel sorunlar üzerinde kafa yormaktadır. Dünya nimetlerinin bol bol üretileceği ve haklıca bölüşüleceği bir dünya düşünüyorlar. Yüreği olan her insanın bu isteklere katılması ve onların gerçekleşmesine çalışması gerekir: Aklı başında toplumların yönelmesi gereken amaç sosyalizmin getireceği bolluk olmalıdır. Ama Marx'çı humanizma ile anlaşma halinde olan bilim ahlâkı, ekonomik kölelikten kurtulmanın bir amaç değil, sadece bir araç olduğu üzerinde bizi düşünmeye çağırıyor. Maddece zengin ve yanlız bununla yetinen bir dünya yine de yoksul bir dünyadır. Pozitif araştırmadaki ülkünün istediği, madde köleliğinden kurtulmuş bir insanlığın kendini çalışmanın soylu biçimlerine, düşüncenin buluçşu atılganlıklarına vermesidir.

Sözümü bitirirken, bu buluşlar düşüncesi üzerinde durmam gerek. Öbür ahlâklar, düşünceye hem saygı duymuşlar, hem ürkmüşlerdir ondan. Düşünceyi araştırmaların peşine saldıktan sonra onun hızından yılmaya başlamışlardır. Ne pahasına olursa olsun, onu belli durumlarda durdurmaya çalışmışlar, geçmişten geleceği dizginlemesini istemişlerdir, çünkü gerçekleşebilecek yenilikten korkmuşlardır. Oysa, bilim ahlâkının böyle bir korkusu yoktur: Yenilik, onu kaygılandırmak şöyle dursun, büsbütün coşturur. En yaman değişikliklere önceden hazırdır o. Bilim savaştır, düştür, serüvendir, umut ve coşkudur. Durdurulamayandır o.

BİRLİK İLKESİ

Bilimsel çabanın ikinci ülküsü birliktir. Gerçekte, bilim, kimisine hoş, kimisine kötü gelebilen, falanı inandırıp falanı ilgilendirmeyen bir düşünce ürünü olarak çıkmaz karşımıza: Bilim her zaman ve her yerde, herkesin anlaşmasını ister.

Bu istek yeni değildir şüphesiz. Gök kubbe altında "Birlik olun!" diye seslerini yükseltmiş bilge kişilerin haddi hesabı yoktur. Dinle, fesefeler, bilimden çok önceleri, akılları uzlaştırmak, bir tek gerçekte birleştirmek istemişler, "Görün ve inanın!" deyip durmuşlar bin bir biçimde. Ama, bu cömert özlemlere ne oldu? sorarım size.

Üzerinde yaşadığımız toprakta, Druide'lerin dini, Augsute'ün, Kübele'nin, Mithra'nın dini hep ruhları fethetmeye çalışmışlardır. Bu dinlerin hepsi de bugün göçüp gitmiş bulunuyor ve tarihçi için birer inceleme konusunda öte bir şey değildir artık. Bu ölü gerçekler üzerinde Ortaçağ'da Hristiyanlık doğup gelişiyor ve İncil'deki o güzelim düstura göre "bu dünyaya gelen her insana ışık saçan o gerçek aydınlığı" sunuyor. Ne var ki, bu ışık, istediği kadar herkese sunsun kendini, herkes kabul etmiyor onu. Hristiyanlık ne İsrail oğullarını peşi sıra sürükleyebilmiştir, ne de daha sonraları- Müslümanları. "Zındıkların" sürekli saldırışlarına karşı kendini savunması pek de kolay olmamıştır. Reform, onu yeniden gençleştirmeyi, evrensel yapmayı düşünmüşse de, eski Hristiyanlığı ikiye bölmekten öteye gidememiştir: Reform'un ortasında Calvin Luther'in karşısına dikilmiştir. O zaman, din kurucuları kolları sıvayıp koyulmuşlar işe: Voltaire'in "Herkesin dini" diye adlandırdığı şu yaradancılık, sonra Saint-Simon'un Yeni Hristiyanlığı, onun ardından da Auguste Comte'un pozitivizm dini çıkıyor ortaya. Her yerde, kafaları birliğe ulaştırmak isteyen aynı ateşli istek; her yerde, ilginç, cömert, kimi zaman da atak düşünceler; ama, her yerde kafaları birliğe ulaştırmada aynı güçsüzlük, evrenselliğin koşulu olan bu birliğe ermede aynı başarısızlık. Bütün bunlar Fransa'da olup bitenler. Gözlerimizi dünyaya çevirelim, hep aynı görünüş: Büyük dinler insanların vicdanlarını paylaşma yolunda yarış halindeler. Ama, işin acı yanına bakın ki birlik kurma istekleri onların birbirlerine katıyor ve barış istekleri de savaşa dökülüyor.

Filozoflar daha mı mutlu acaba? Öyle olmaları umulurdu, çünkü, içlerinden bazıları, yanlız akla başvurmakla övünmektedirler. Bununla beraber, onların başarısızlığı, dinlerinkinden daha açık, bir bakıma daha da ciddi. Bazı inançler milyonlarca insanı peşi sıra sürüklüyor, coşturuyor. Bu da dini, katolik mezhebi, islam dini, Reform dünyanın geniş bölgelerinde yayılıyor. Oysa, küçücük Yunan dünyasında Sokrates'in karşısına Sofistler, Eflatun'un karşısına Aristoteles dikiliyor. Aynı günlerde, aynı gökkubbe altında, Stoacılar Epikhuros'çulara karşı çıkıyor. XVI. yüzyıldan bu yana, felsefe sistemleri sayılmayacak kadar çoktur. İnsanı en çok şaşırtan şey, bu birbiriyle çatışan, birbirini tutmayan öğretilerin bizleri arkalarından sürükleyecek kadar çekici olmalarıdır. Öyle sanıyorum ki, bugün bir insanın Eflatun'u sevmemesi, en çileden çıkartıcı çelişmelerine değin benimsememesi güçtür. İnsan kendini, örneğin, bir Spinoza'ya kaptırmaya görsün, bir daha yakanızı bırakmaz ve çizdiği yolun ta ucuna dek götürür sizi. Sonra, Kant'ı, Comte'u, Hegel'i okudu mu, dehalarının zorlu etkisine kaptırır kendini. Ama, bu birbirini kovalayan kapılmalar filozofların zaferi, felsefelerinse yıkımıdır. Çünkü, insan, en yüce ve tek gerçeği, bütün kafaların eninde sonunda karşılaşacağı gerçeği bulmak umuduyla çıkmıştır yola. İnsanoğlunu buna götüreceği sanılan yollarsa sayısız kollara ayrılmaktadıd. Öyle ki, bunca çabalardan, en çekici düşünceler arasındaki

bunca koşuşmadan sonra, insan teki kendini daha da kararsız, insanlarsa kendilerini daha bölünmüş bulmaktadırlar.

Bu iflas karşısında, bilge kişilerin sonunda "Ben ne bilirim" dediklerini ve düşünce birliğinden umut kesmelerini anlıyor insan. Ne var ki, küçümcülük bu mantıklı vazgeçişi kabul ededursun, bilim, her yandan, büyüyor ve sessizce, birliği kuran şey oluyor. Bilim uzlaştıran şeydir.

Kimileri bu birliği öve dursunlar, bilim düpe düz yaratıyor onu: Euklides'in, Phytagoras'ın denklemleri, Arkhimedes'in buluşları önünde artık ne Eflatunculuk vardır, ne de Epikhurosculuk. Kepler ve Galileo yasaları önünde ne Jansenius'lar, ne Cizvitler, ne Thomas'cılar, ne Descartes'çılar, ne Spinoza'cılar yaradancılar, ne dinsizler, ne Kant'çılar. Ne Comte'cular, ne idealistler, ne faydacılar vardır: Herkes tam anlaşma içinde anlaşmaktadır. Katolik, protestan, musevi, müslüman bilginler vardır: Ama, katolik geometrisi, protestan, musevi, müslüman geometrisi diye bir şey yoktur. Fransız, İngiliz, Alman, Rus fizikçiler vardır: Ama, fizikte, Fransız gerçekleri, Alman gerçekleri, diye bir şey yoktur. Böyle bir şey düşünmek bile saçmadır. Hindistanı ya da Batı'yı daha derinden etkiliyen din

ya da felsefe kanıtları olabileceğini insan pekala düşünebiliyor da, Apollo'nun çömezi için başka, İsa'nın ki için başka, Buda'nınki içinbaşka olan matematik bir ispatlama düşünemiyor. Bunun gibi, Kant hayranı için geçerli, Spinoza'nınki için geçersiz deneysel hiçbir ispatlama da düşünülemez.

Bilimin elde ettiği bu birliğe öylesine alışmışız ki, buna pek dikkat etmediğimiz, ondan olağan bir şeyden konuşurcasına söz ettiğimiz, hatta, onun hiç sözünü etmediğimiz bile oluyor. Ama, bunu düşünce tarihindeki yerine koyalım tekrar. Yüzyıllar ve yüzyıllar boyunca, kendilerini bilgiye adamış kimseler, kafaları birleştirecek bir ilke bulmaya çalışıyorlar. Bu çabaya yetilerinin, dehalarının ve sabırlarının bütün olanaklarını katıyor; ruhun bütün kapılarını çalıyorlar; bununla beraber, hiçbir alanda böylesine özlenen birlik kurulmuyor. Tam tersine, ayrılıklar artıyor, kızışıyor ve çokluk keskinleşiyor. Sonunda, insan anlaşma umutlarından bile şüphelenmeye başlıyor: İşte tam bu sırada, bütün bir kafa ürünü ortaya çıkıp sessiz sessiz gelişiyor; zorlamasız, şunun bunun iyi niyetine bile başvurmaksızın herkesin ortakça benimsediği bir takım kesin bilgiler koyuyor ortaya ve olamaz sanılan bir gerçek haline koyuyor. İnsanlar başka alanlarda boşuna birbirlerinden kopup çekişe dursunlar; ayrılıklar ve çekişmeler ötesinde, bir birlik kuruluyor. Din, felsefe, politika, ekonomi, ahlâk ve düşünce sınırları insanları birbirinden sonuna kadar ayırır görünürken, şu ya da bu ulusun olmayan, ünlü deyimle "bu dünyaya gelen her insanı" aydınlatan bir gerçek bu sınırları aşıp geçiveriyor.

Bu yenilikle birlikte bir devrim olduğunu nasıl görmezlikten gelebiliriz? Eski ahlâklar "Birleşin!" diyordu ama, ayrılıkları artırıyordu: "Bilim ahlâkıysa susuyor ve birleştiriyor.

Hangi yoldan? Bildiğimiz bir yoldan: Akla ve deneye dayanan ispatlama yolundan. Bilimsel çalışmaları yöneten bütün bu kılı kırık yaran kuralların ahlâksal anlamını şimdi anlıyor insan. İlk bakışta bu kurallar salt düşünce alanına, ahlâkınki ise bir başka alana bağlıdır. Ama iyice düşünelim. Bilgin, fizikçi ve toplum bilimci niçin ispatlama işinde bunca sıkı yasalara uyuyor? Bir olayı saptamak ya da bir yasayı dile getirmek için bunca tedbir, bunca güvensizlik neden? Neden bunca kanıtlar, bunca karşı kanıtlar? Bilgin yalnız gerçeğe ulaşmak ve kişisel bir inanca istemiyor, bu inancın paylaşılmasını, bu gerçeğin herkes için apaçık olmasını istiyor da ondan. Fizikçi, kendisine inanılmasını yeter bulmaz: Bu inanma apaçık ve doğru kanıtlara dayansın ister. Onun için, bu sabır isteyen, bu zorla ispatlamalar, bu kılı kılına şaşmazlık kaygısı, düşüncenin altın kuralı olduğu kadar, kendini başkalarına adamanın da en yüksek şeklidir. Bu ispatlamalar hem önemli şeyler üzerinde başkalarıyla anlaşma isteğini gerektirir, hem de bu anlaşma değil, gerçek bir birleşmenin ifadesi olmasını gerektirir. İnsanın insana sevgi ve saygı beslemesi bilimsel araştırmanın ruhudur. Çünkü, insan başkalarına herkesin olabilen ve insanları en yüksek yanlarıyla birleştiren bir gerçek sunmaktan daha değerli bir bağışta bulunamaz.

Bilim ahlâkındaki bu ikinci ilkenin insan topluluklarını ne yöne götüreceğini uzun uzadıya anlatmaya kalkmıyorum: düşünce ve kafaların kardeşliğiyle birliğe yönelmek ahlâkın en yüce ilkelerinden biri olacak ve hangi alanda olursa olsun, biz insanlar için birbirimizi sevmenin yüce şekli birbirimizi geçerli ispatlamarla inandırmak olacaktır.

Bölük pörçük anlaşmalar başka yollardan da elde edilebilir, şüphesiz: Bazen kaba güç, çıkar ve duygu da bir birlik yaratabilir. Ama, kaba güce dayanan anlaşma, her zaman için, kısa ömürlüdür; çünkü, içe tepilen öfkeler gizli bir güç taşırlar. Gözünü korkutarak, bir insanı inandığına inanmıyorum, inanmadığına inanıyorum demeye zorlamak boşunadır. Ağızları tıkanmış vicdanlar, öç alma saatini beklerler sessiz sessiz; bu saat de, gelir çatar, er geç.

Çıkar üzerine kurulan anlaşma kimi zaman daha sağlamsa da, basit ve geçici olmaktan kurtulamaz; çünkü, insan, asıl çıkarsız yanıyla büyüktür; çünkü, bir an için bir noktaya yönelen çıkarlar, çarçabuk yön değiştirir.

Duygu üzerine kurulan anlaşma daha soyludur ama, çabuk bozulabilir; çünkü, duygu değişken, kimi zaman da kördür; çünkü, gerçeğin kesinliklerine kolay kolay uyamaz. Filan söz ustası sevgiden, haktan, kardeşlikten söz edip bir topluluğu coşturabilir; ama, bitişik odada, içtenlikte ondan aşağı kalmayan bir başka söz ustası, aynı ilkelere başvurarak, hem de apayrı, hatta tabana karşıt sonuçlar çıkararak, bir başka kalabalığı coşkuya getirebilir.

Gereği gibi ispatlanmış gerçeklerin ortakça benimsenmesinden doğan anlaşma ise, tam tersine, sapasağlam bir temele dayanır ve artık rastlantıların, tutkuların oyuncağı olmaktan çıkar. İnanmak istediği için değil, deney karşısında inanmamak elinden gelmediği için "inanan" kimse, görüşünü değiştirmez. Onun yakında ya da uzağında, aynı nedenlerden aynı şeylere inanan kimseler de değiştirmezler görüşlerini. Eğer bilimin çağrısına uyup, başkalarını zorlayacak yerde, inandırmaya, çelmeye, aklını yatırmaya çalışırsak birliği güvenli bir temel üzerine oturtmuş oluruz.

İleride inceleyeceğim şu karşı düşünceyi ileri sürebilir ve diyebilirler ki bana: Bugün biz ancak sayıları sınırlı bir takım gerçekler üzerinde anlaşıyoruz. Bunların sayısı gittikçe artabilirse de, şimdilik sınırlıdır. Başka alanlarda toplumbilimin çok ağır gelişmesi dolayısıyla, bilimin daha yeni yeni değinmeye başladığı bir çok günlük sorunlar üzerinde karara varmak zorundayız. Kimi noktalarda birlik olmakla beraber, kimilerinde anlaşamamamız bundan ileri geliyor. En iyilerin bazen hâlâ çıkara, söz sanatına, propagandanın bütün biçimlerine başvurmak zorunda kalmaları, hatta zor kullanarak yapılan saldırılara aynı yoldan karşı koymaları bundan ileri geliyor. Bilimsel araştırmada bulunan ülkü, bu ayrılıkları azaltma işinde tutulması gereken yolu göstermektedir hiç değilse: Bu yol, ispatlamalarla, ortalamalı kesin bilgileri çoğaltmak ve bütün tartışmalarda, ne türlü olursa olsun, uzlaşma ilkesini akılda ve deneyde aramaktır.

Bu yolda durmadan daha uzaklara gitmek kolay olmayacak. Birinci Dünya Savaşının ertesinde beslediğimiz o kabına sığmayan umutlarımızı unutmuyorum hiç. Bir gün, Einstein Almanya'dan Görecilik ilkelerini anlatmak için Fransa'ya gelmişti. Kinler, haklı kızgınlıklar bir çoktlarının yüreğinden silinmemişti henüz. Einstein, College de France'ın bir salonunda konuşmaya başlar başlamaz, onun düşman bir ulustan geldiğini unutuverdi herkes; çünkü, onu dinleyenlerin hepsi için ki bir çoğu savaş meydamlarından daha yeni dönmüştü- yanılgıdan, bilgisizlikten ve kinden başka düşman yoktu ve olamazdı. Dışarının bağrışmaları salonun eşiğinde sönüveriyordu: İçeride Einstein'in kapıp kavradığı insanlar, daha geniş, daha tutarlı bir Evren düşüncesinde anlaşma yolundaydılar.

Niye saklamalı, o zaman, bir çoklarımız korkunç bir savaştan çıkarken, dünyanın nihayet iyi yola girdiği, bilim ahlâkının üstün çıkacağın, yükseklerde doğan birliğin Ulus'ları saracağı umuduna kapılmıştık. Ne yazık ki, uyanış bildiğiniz gibi oldu. Goethe'nin ve Kant'ın Almanyası Einstein'in çağrısına kulağını tıkadı ve adı bu sayfaları kirletecek olan bir adamın savurduğu palavraları alkışlara boğdu. Sonuç: Avrupa'nın göbeğinde, bilimsel araştırmalarıyla ün yapmış bir memlekette, bilimin kendisi suçlandırıldığı, hiç sayıldı, yuhalandı. Bir Yahudinin ispatladığı bir gerçek yanlış sayılmalı diye bir takım sesler yükseldi. Zorbalığa dayanan bilim-düşmanlığı, kuzeyle "kanının" kimyasal bakımdan ve normal olarak, dünyanın geri kalan insanlarının kanından üstün olduğuna inanmaya zorladı insanları. Aşağılık bir toplum bilim, en saçma tezlerin,

devlet tarafından zorla benimsetilince gerçek sayılması gerektiğini öğütledi. Sadece omuz silkilip geçilmesi gereken buyürekler acısı düşünce geriliği, bir kaç yıl içinde milyonlarca bağnazı büyüledi. Tam onbeş yüzyıl sonra dirilen barbarlık, humanizmaya savaş açtı; Fransa'da kendine parayla suç ortakları edinip İnsan Hakları'nın vatanına yayıldı; acaba zorbalık ahlâkı bilim ahlâkını ortadan kaldıracak mı diye insanın korkular geçirdiğini anlar oldu.

İngilterenin dayatışı, Sovyetler Birliğinin şaşmaz çabası, Birleşik Amerika'nın ekonomik gücü, düşman çizmesi altındaki memleketlerin diretişi ile, barbarlık yenildi. Birlik ahlâkına götüren yol yeniden açıldı. Ama yine de tedbirli olalım. Bazı kimseler (hem de en iyiler arasından) savaştıkları kötü güçlerle burun buruna gelince kendi kendilerinden şüpheye düşüyorlar. Atom bombasını herkesten önce bulan Amerikalı dostlarımız, bunun sırrını kendilerine saklayacaklarını söylüyorlar. Önemsiz tehlike, çünkü, çok geçmeden herkes öğrenecek bu sırrı. Kötü alamet, çünkü güç düşmanın elindeyken ona karşı savaşmış olanlar, bu güç kendi ellerine geçince gizliden gizliye onu kullanmayı düşünüyorlar diyesi geliyor insanın.

Bilimin gerçekleştirdiği bu buluşun kötüye kullanılma olanağına bilim ahlâkı karşı geliyor. Bilge kişilerin özlediği birlik atom bombasıyla yaşatılamayacağı gibi, zorbalıkla, top tüfekle de yaşatılamaz: Ancak ispatlanmış gerçek yoluyla yaşatılabilir.

Tek başına bu ilkenin bizleri kurtarabileceğini için duymuyor muyuz hepimiz? Eşi görülmemiş bir sınavın bir sınavın ertesinde bitkin, yaralı düşmüş Uluslar birbirleriyle anlaşmaya çalışıyorlar; ama, Cenevre deneyinin başarısızlığından gözleri yıldığı için, duraksıyor; anlaşmayı gerçekleştirebilmek için, ortak bir ülküye uymak gerektiğini anlıyorlar. Bu ülküyü kimden istemeli? Hristiyanlar Hristiyanlıktan, diyorlar; Müslümanlar Müslümanlıktan, Budistlar Budistlikten. Bu isteklere kulak verdiniz mi, dünya yeni baştan dünün yanılgısına düştü demektir. Çünkü, Hristiyanlık da, Müslümanlık da, Budistlik de, kendi adamları için ne denli kutsal olursa olsun, bütün insanların anlaşmasını sağlamaktan uzak olduklarını bol bol göstermiş bulunuyorlar. Hem sonra, İncil'i Kuran'dan ya da Yöntem Üzerine Deneme'den üstün kılacak olan atom bombası değildir. Yarın birliği kuracak olan tek ahlâk, dün birliği kurmuş olandır; o ahlâk ki, ispatlanmış gerçekler üzerinde akılların uzlaşmasını buyurur; insan sevgisi ile insan saygısını birbirinden ayırmaksızın, bizi en soylu yanımızla birbirimize yaklaştırmaya çalışır ve deneyin yoğurduğu akıldan kardeşlik yollarını açmasını ister.

ÖZGÜRLÜK İLKESİ

Bilim ahlâkının üçüncü ilkesi düşünce özgürlüğüdür.

Büyük dinler bu özgürlüğü temelsiz sayıyor, ona saygı göstermiyorlar. Örneğin Hristiyanlık, ilk günlerinde, istediği kadar zorba güce karşı nefreti dile getiren en güzel özdeğişleri, batı dünyasına getiredursun, zulme uğrar uğramaz, inançsızları kıyasıya cezalandırma hakkına bulmuştur kendinde.

lV. yüzyılın ortalarında, bir imparatorluk buyruğu, puta taparlığı ölümle cezalandırıyordu: "Her yerde, bütün kentlerde tapınaklar hemen kapanacak ve böylece, yolunu şaşırmış insanların kötülük etmeleri önlenecektir. Putlara kurban sunulmasını yasak ediyoruz. Her kim böyle bir iş yapmaya kalkışacak olursa, intikamcı kılıçla boynu vurula malı mülkü elinden alına. Bu suçları cezalandırmakta gevşek davranan eyalet valileri de aynı cezaya çarptırıla!"

356 yılında, yeni bir yasa şöyle diyor: "Kurban törenlerine katılmak ya da putlara tapmak gerektiğine inananlara ölümle cezalandırılacaktır." 392'de, yüksek ya da aşağı sınıftan herhangi bir kimsenin "ev tanrıları Lares'i ateşle, Genius'u şarapla, Penat'ı güzel kokularla ululaması, onlar için ışıklar, günlükler yakıp çelenkler asması" yasak edilmiştir. 391'de "tapınak dolaylarında gezmek" hatta, onlara "bakmak" yasağı konmuştur. 395'de tapınaklara "yaklaşmak" yasak edilmiştir; bu kararın uygulanmasında gevşek davranan memurların cezası ölümdür. 435'de, ayakta kalan bütün pagan tapınaklarını yıktırma buyru. [1]

Yahudi dinine karşı aynı hoşgörüsüzlük: Yahudi erkeklerin Hristiyan kadınlarla evlenmeleri, devlet işlerinde kullanılmaları, yeni havra açmaları, bir Hristiyanı sünnet etmeleri, yan iona dinini değiştirtmeleri yasak edilmiştir. [2]

Nihayet, katıksız Hristiyan olmayanlara, yani sapkınlara da inanç özgürlüğü tanınmaz oluyor. Bu sapkınların kentlerde oturması, vasiyette bulunması, özel bile olsa, toplantı yapması, imparatora başvurması yasak edilmiştir. Özel bir evde sapkınlar toplantı yaparsa, ev ellerinden alınacak, kitapları yargıç önünde yakılacak, suçlular öldürülecekti.

---

(1) Cod. Theod. 16, 10, 1; 16; 10, 6; 16, 10, 12; 16, 10, 11; 16, 10, 13; 16, 10, 25.

(2) Cod. Theod., 16, 8, 6; 16, 8, 16; 16, 8, 27; 16, 8, 26. Cod. Just., 1,9, 5.

Her kim suçluları saklarsa, boynu vurulacaktı. Yasa şöyle buyuruyordu: Gerek ahlâk gerek başka yasalar bakımından sapkınların öbür insanlarla ve dünyayla hiçbir ortak yanları olmayacaktı. [3]

Biz Batılıların dünyasında, cellatların düşünceye saldırdıkları bir karanlık çağ başlayor: Bu çağda, Haçlılar, inansızları ya da Albigeois'ları öldürmekle cennete gideceklerini sanmaktadırlar. XVI. yüzyılda, humanizmanın seçkinleri sarmaya başladığı bir zamanda, eski hoşgörüsüzlük hâlâ sürüp gidiyor. İncil'i yorumlamada anlaşamayan Katoliklerle Remormacılar savaş meydanlarında çarpışıyorlar birbirleriyle. XVII. yüzyılda, Bossuet'nin övdüğü şu Nantes Buyrultusu'nun yürürlükten kaldırılmasıyla bir barış denemesi yapıldıysa da, XVIII. yüzyılın ortalarında, bir kral buyruğu "düşünceleri sarsmaya" çalışan yazarlara ölüm cezası veriyor.

Fransız Devrimi, nihayet, İnsan Hakları'nı kamuya bildirdiği zaman, eski hoşgörüsüzlük yasalardan atılıyorsa da Kilise dogma'lara bağlı tutumunu elden bırakmıyor. Papa Pius VI, 20 mart 1790 günü Kardinaller Kurulunda verdiği bir söylevde "din işlerinde bile" herkese düşünce özgürlüğü tanıyan, "katolik olmayanların" da ordu ve devlet işlerinde kulanılmalarına yol açan İnsan Hakları Bildirisi'nin maddelerini lanetliyor. Papa Gregorius XVI. şöyle yazıyor: "Herkese inanç özgürlüğü tanımak ve bunu sağlama bağlamak isteyen o yanlış, o yersiz düstur, daha doğrusu o sayıklama, aldırmazlık öğretisinin zehirli kaynağından çıkıyor." Pius IX da,

---

3 Cod. Theod, 16, 5, 6; 16, 5, 7; 16 , 14; 16, 5, 34; 16, 5, 17; 16, 5 18.

"Katolik Kilisesine ve ahret mutluluğuna" bundan daha zararlı bir şey olamayacağını, bunun "bir yitim özgürlüğü" olduğunu söylüyor. Öte yandan Leo XIII da, "Din erdemine o kadar aykırı olan bu özgürlüğü, mezhep özgürlüğünü, herkesin dilediği dini tutması, ya da hiç birini tutmaması ilkesine dayanan özgürlüğü" kötülüyor ve buna "özgürlüğün yozlaşması, ruhun aşağılık günahlara düşmesi" diyor.

İçimizden bir çokları, özgürlüğün böylesine suçlandırılmasını "ahlâka aykırı" buluyordur. Her şeyi kavramak bakımından daha yumuşak, daha anlayışlı davranan bilimse, bunda kendi ahlâkından başka bir ahlâkın, mutlakçı ahlâkın bir sonucunu görmektedir. İnsan Haklarını suçlayan bu insanlar bizi incitiyor ama, biz, herşeyden önce onların düşünüşlerini anlamaya çalışalım: Onlar, kesin gerçeğe erdiklerini sanıyorlar, hem de şaşmamacasına. Bu adamlar, yanlış yollara, yani yitim yollarına sapma hakkını nasıl tanırlar insanlara? Kötülük özgürlüğü dedikleri bir özgürlüğü nasıl kabul ederler? Erdiklerini sandıkları gerçek herkesin kendiliğinden kabul edebileceği gerçeklerden olsaydı, zora güce başvurmak yersiz, dolayısıyla iğrenç olurdu. Ama, bu türlü bir gerçek olmadığı ve yine de kabul etmek gerektiği için (çünkü gerçektir), ister istemez, onu bir takım dış desteklerle ayakta tutmak ister. Böyle bir sistemde hoş görürlük kötü bir şey, kötülüğe tanınan bir ayrıcalık başlangıcı, başkasının esenliğine gösterilen suçlu bir kaygısızlık olabilir ancak. "Mutlak'ı öne sürdünüz mü, ister istemez özgürlüğü yok saymış olursunuz.

Onun için, özgür düşünce haklarını hiçe sayan, ya da sakatlayan yalnız dinler değil. Toplumların düzeniyle ilgili filozofik düşünceler de kendilerini zorbaca savunmuşlardır; eski düzenin ayrıcalıklı kişileri "Zındıklara ölüm!" diye bağırmayı "Jacques'lara ölüm" demek kadar haklı bulmuşlardır. XIX ve XX. yüzyıl patronları, grevcilerin üzerine polis güçlerini salarken, haklarının sınırını aştıklarını farketmez görünmüşlerdir. Ama törelerin yumuşamasıyla kaba güce başvurulmaz olunca, birbirine karşıt öğretilere içten bağlı kimselerin, işi, kaba gücün bir başka biçimi olan nefret ve küfüre döktükleri az görülmüş şeylerden değildir. İnsan inandırıp kandıramadığı zaman öcünü onur kırmakta arar; yasalarda yer alan özgürlük de törlerden kovulur. Roma imparatoru Julianus Epikhuros'u, Auguste Comte da Julianus'u lanetlere boğar. Ne Julianus, ne de Comte olan milyonlarca insan düşman belledikleri kimselere karşı kin besler, lanetler savurur.

Bilimin büyük özelliği, lanetlere de, afarozlara da yabancı kalmış, özgürlüğü davranışının yasası yapmış olmasıdır.

Bunda yanılanlar oluyor kimi zaman. Kimi ve geometride inanma özgürlüğü diye bir şey yoktur, çünkü bu bilimler herkese aynı gerçekleri zorla benimsetirler, diyenler var bize. Ama bütün bunlar kelime oyunundan başka bir şey değil. Bilim, yaptığı tanıtlamaları kimseye zorla benimsetmez, kendiliğinden benimsenir onlar. İnsan kafasının bunlara katılmasından daha özgürce, daha kendiliğinden bir şey olamaz.

Bazılarının yanılması şurdan geliyor: Onlar yapılmakta olandan çok, yapılmış olana bakıyorlar. Öğretim yollarımız, çok zaman, bilimsel araştırmanın kendisinden çok, elde edilen sonuçlar üzerine çekiyor dikkati. İşte, okuyup öğrenen insanın, kendini bir takım gerçeklere bağlı duyması bundandır. Ama bilimin özüne varmak istenirse, araştırmayı o büyük atılış gücünde ele almalıdır. Bilimin ruhu olan bu atılış özgür bir atılıştır; özgür olmamak elinde değildir. Kendini ele vermeyen gerçek karşısında bilginler duraksar, bocalar, birbirlerine danışırlar. Herhangi bir düşünceyi sınırlamak hiç birinin aklından geçmez; geçmişte insanlara on defa, bin defa saçma görünmüş düşüncelerin, tuhaf hatta irkiltici bir takım tasarıların gerçekleştiğini çok iyi bilirler. Yine bilirler ki, uyanık kafaların çarpışmasından gerçek ortaya çıkar ve umulmadık şeyler üzerinde birliğe varılır. Araştırma dünyasında herkese tanınan özgürlük, istemiye istemiye ya da yarım ağızlı verilmiş bir özgürlük değil, oyunun kuralı, başarının koşuludur. Onun için, bilim tartışmalarında, gerçeğe ulaşma sabırsızlığının, yanılma korkusunun, her bilginin kendi ön yargısının, hatta kuruntularının doğurabileceği bazı titizlikler ne olursa olsun, düşüncenin salt bağımsızlığı üzerinde en küçük bir şüpheye yer yoktur: Bu bağımsızlık, araştırmanın yalnız yasası değil, ruhudur da.

Ama, diyorlar bize, gerçek bir defa meydan çıktı mı, önünde herkesin eğilmesi gerekir; özgürlük, açılan tartışmayı canlandırır, ama tartışma bitinci ondan da eser kalmaz.

İleri sürülen bu karşı düşünce zorlu gibi görünüyor ilk bakışta. Ama değil. Bilimin bir başka özelliği de, onun için tartışmanın bitmesi diye bir şey olmamasıdır. "Mutlakçı" dinler ve felsefeler, her şeyden önce, düşüncenin kesin olarak varacağı değişmez bir takım durumların peşindedirler. Oysa, bilim yeni yeni atılışlar için durmadan dayanak noktaları arar kendine. Belli bir zamanda bilimin elde ettiği bilgilere düzen veren varsayımlar görelilik ve geçicilik damgasını taşır. Pozitivizmin ilk günlerinde, Descarte'çı felsefeyle Newton yasasının getirdiği kavramları fizikin hiç bir zaman çürütümeyeceği sanılmıştı. Gerçekten de o zaman, düşüncenin bu kavramlarla bağlı olduğu kanısı vardı. Ama yakın geçmişin ve günümüzün en büyük başarısı, özgürlüğün, bu büyük yenilikleri karşısında bile kendi haklarını elden bırakmadığını göstermek olmuştur. Descartes istediği kadar "doğru görüşler" yani kendi düşünceleri her çeşit şüpheyi silip süpürecek,"çünkü doğru görüşler üstündeki açık ve seçik bilgi bütün şüphe ve tartışmayı ortadan kaldırır" diye dursun, özgürlük durmadan ilerliyor. İki nokdana ancak bir doğru geçebileceği, bir noktadan belli bir doğruya ancak bir paralel çizilebileceği herkesçe "doğru" biliniyordu. Lobatchevski ortaya çıktı, bir noktadan belli bir doğruya bir çok paralel çizilebileceğini ispatladı. Sonra, Reinmann çıktı, iki noktadan bir tek doğru geçebileceği kabul edilmez oldu artık. Yeni bir geometri çıktı ortaya, Euklides geometrisi kadar sağlam, onun kadar akla yakın bir geometri: Özgürlük üstün geldi.

Bu başarı elde edildikten hemen sonra, klasik görüşlere karşı yeni bir savaş açılıyor. XX. yüzyıl başlarında, bir salt uzay, salt zaman kavramı insan kafasına iyiden iyiye giriyor. Onun için Einstein zaman ve uzayın ancak görece bir değeri olduğunu, bağlı bulunduğumuz "reference" lar sistemiyle ilintili olduğunu söyler söylemez, şaşkına dönenler, şurada burada seslerini yükseltiyorlar. Bergson, klasiszm adına, "yeni fiziğin parçalanmış ve genişlemiş zamanları" ile alay ediyor. Ama hiç kimse, her şeye rağmen, insan kafasının en devrimci, hatta görünüşte, en çılgınca yenilikler yaratma hakkına dil uzatmayı bir an olsun düşünmüyor. Özgürlük, tartışmanın yasası olarak kalıyor. Güven altına alınan bu özgürlük, Mikrofizik'in şaşırtıcı başarılarına yol açıyor: Quantum'lar, niceliklerme (quantification) ile mümkün devinimler arasına girip mekanik'de yer alıyor; madde de, dalga mekaniği ile maddelikten çıkıyor. Akıl, olgularla ilişki kurmak için değişmek zorundadır. İnsanlık tarihinin gördüğü en yaman devrim özgürlük içinde ve özgürlükle oluşuyor.

Bir hak olarak istenen ve kabul edilen bu özgürlüğün sonucunu biliyoruz: Dogma'lar zorma güce dayanırken; mutlakçılığın hüküm sürdüğü yerde ister istemez zorbalık hüküm sürerken, bilim tertemiz kalır, ellerini kana bulamaz. Bu, bize o kadar olağan görünüyor ki, dikkat bile etmiyoruz. Ama, insan şaşırtıcı bir şey karşısında şaşmasını bilmeli. İnsanlar arasında birlik yaratmak için gösterilen bunca çaba, bir çok sorunlar üstünde düşünceleri uzlaştırmış, hiç birinin bağımsızlığına dokunmamıştır. Görelilik ve Quantum'lar öğretisi, Reform'dan bambaşka bir biçimde

şaşırtıcı bir yeniliği temsil ediyordu: Bununla beraber, insanların burnunu bile kanatmış değildirler. Niçin? Çünkü, özgür araştırma, özgür tartışma pozitif araştırmanın ruhudur. Böyle bir konuda, zorba gücü ya da devlet gücünü araya sokmak gülünç olur. Ne yazık ki, şu ya da bu dinin bilime karşı savaşmak için devlet gücünü yardımına çağırdığı çok görülmüştür. Ama Einstein'in, Joliot'nun Euklides geometrisini, göreliliği ya da radyoaktivite'yi savunmak için tabur tabur askere ya da potilik bir çoğunluğa başvurdukları görülmüş değildir. Zaten, böyle bir şey de düşünülmez.

Böylece, bilim ahlâkının üçüncü ilkesi, bizleri düşünce özgürlüğünü sevmeye, onu hem kendimiz, hem de başkaları için sevmeye çağırıyor.

Bu ilkeye uymanın, ahlâk, ve politika alanlarında ne büyük yenilikler yaratacağını söylemeye lüzum yok. Bu günedek, özgürlük bir çoklarınca, daha iyisi olmadığı için kabul edilen bir çeşit çıkar yoldu: Daha büyük kötülükleri önlemek için özgürlüğü kabul edelim, çünkü başka türlü yapamayız, deniyordu. Bilim ahlâkıysa, tam tersine, bize şöyle diyor: Özgürlüğü kabul edelim, çünkü iyi bir şeydir, verimlidir, ilerlemenin baş koşuludur. "Hoşgörü", düşünce saygısının henüz sessiz ve yetersiz bir formülüdür ancak. Başkalarının bizimkilere benzemeyen düşüncelerine katlanmak iyi bir şeydir. Ama, bu yetmez. Buna en az kötülük diye katlanmamalı, bir iyilik diye sevinmeli: Çünkü, düşüncelerin özgürce dile getirilmesi, bir takım aşırılıklara kaçılsa bile, yine de bağıntılı gerçeğin ortaya çıkmasına yardım eder.

Daha ileriye gidelim: Bilim ahlâkı, yalnız başkalarının özgürce düşünmesini, düşüncelerini özgürce dile getirmesini değil, her anlayış çabasında yer alan o peşin ilgiyle ve saygıyla dinlenmesini de ister. Bir bilgin gözlemlerine uymaz görünen bir öğretiyi çürütmek istedi mi, onu elinden geldiğince derinlemesine incelemeye başlar; onda doğru olanı bulmaya çalışır; onu aşarken, saygılı davranır; en yanlış saydığı bir tezin kaynağındaki haklı kaygıyı araştırmaya koyulur; bugünün yanılgısında yarının doğrusunu selamlar. Bu, sadece bir düşünce inceliği değil, nerede olursa olsun, doğrunun bir parçacığını bile hor görmeme kaygısıdır aynı zamanda.

Bu babacan anlayış çabası durmadan aratabilse, insan topluluklarının yaşayısında ne büyük değişiklikler olmaz ki! Bu çabanın bir alanda, uzun zaman öfkeli tartışmaların ağır bastığı bir alandakendini duyurmaya başladığını söyleyebiliriz hiç değilse. Daha dün, Kilisenin özgürlüğe olan saldırılarına karşılık verirken, bir çok akılcıların tutumu, genel olarak, dinlere, özellikle Hristiyanlığa karşı, bilginlere pek yaraşmayan savaşçı bir tutumdu. XVIII. yüzyılın büyük polemistleri Hristiyanlık tarihini sanıldığından çok daha iyi biliyorlardı şüphesiz; ne var ki, saldırıya uğrayınca, onlar da karşı saldırıya geçiyorlardı. Çoğu, dinde, insan aldanırlığının sistemli olarak sömürülmesinden başka bir şey görmek istemiyordu. Bu tutumu değiştiren bilimsel düşüncenin ve din sosyolojisinin gelişmesi oldu. Bir bilgin olarak dinler üzerine eğilen kimse, bugün artık onlarda büyük toplumsal eserler görmekte; bu dinlerin tabiat üstü öğelerini, ispatlanmamış doğma'larını kabul etmediği

zaman bile, bunları kollektif bir görüşün anlatım yolu olarak sessiz sessiz incelemektedir. Kabul edemeyeceği ve ortadan kalkmasını dilediği bir inanç ya da davranış karşısında, her şeyden önce, bunların bir zamanlar toplumsal bir takım olaylar olduğunu, bir takım nedenleri bulunduğunu düşünüp, bu olayları anlamaya, nedenlerini incelemeye çalışmaktadır. Bugün kendisine kötü görünen bir düzen karşısında, geçmişte bunun ne çeşit ihtiyaçları karşıladığını şimdiyse hangi nedenlerle sürüp gittiğini kendi kendine sormaktadır. Kısacası, her şeyden önce, bütün kaygısı anlamak olduğu için, yargısını arartacak her türlü öfkeden kaçınmakta; anlayışa engel olduğu için de kini ya da nefreti kendinden uzak tutmaktadır.

Bilim ahlâkı, politik alanda özgürlük kelimesinin yarattığı anlaşmazlığı ortadan kaldırmaya yardımeder. Bizim Batı toplumlarımız, bilindiği gibi, aklı paranın buyruğuna verme yolunda bu kelimeden yararlanmıştır. Herkesin istediğini yapabilmesi için özgür olması gerektiği bahanesi ile insan teklerine, Ulus hayatının bağlı olduğu üretim araçlarıyla, düşünce alışverişinin bağlı olduğu üretim araçlarıyla, düşünce alışverişinin bağlı olduğu yayın araçlarını ellerinde tutma özgürlüğü tanındı. Bugünün toplumlarında, düşünceleri yayınlama işinde en büyük bir araç olan gazeteleri bir tröstün satın aldığı, bazen de bir para babasının kendi başına gazete çıkardığı görülmüştür. Bir adamlar arasında akademi üyelerinin de bulunduğu bütün bir yazı kadrosunu adeta yarış atları alırcasına satın almak için değil yalnız, herhangi başka teknik üstünlükler sağlamak için de ellerindeki kaynaklardan faydalanmışlardır. Bir çok sayfalı günlük ve

haftalık gazeteler, lüks dergiler, bağımsız kalmaya çalışan gazeteleri ezmişlerdir. Dahası var: Para babaları, bu gazetelerin içine kurnazca sızarak, onları parayla satın almaya, ahlâklarını bozmaya da çalışmışlardır.

Düşüncenin bu yoldan buyruk altına alınması Fransa'nın başına neler getirmiştir, biliriz hepimiz. Para, vatanı olmadığı için, topraklarımızın düşman eline geçmesini hazırlamış, vatan hayinlerini beslemiş ve yurdumuzu savaşa sürüklemiştir. Paris'te ve illerde, öteden beri Fransız düşüncesini temsil etmiş olan adların düşmana nasıl yardakçılık ettiğini, yurtseverlerinse, kendilerini savunmak için nasıl gizli bir basın kurmak zorunda kaldıklarını gördük.

Savaş boyunca, "yeraltı güçleri", aklı paranın kölesi yapabilen bu sözde özgürlüğün ne menem şey olduğunu anladılar ve kurtuluş günü, sahte özgürcülüğü başlarından atmaya and içtiler. Gerçekten özgür, yani devlet gücünün de para gücünün de buyruğunda olmayan gazeteler çıkarmaya karar verdiler. Söz arasında, izin verirseniz söyleyeyim ki bu büyük işe karışmış olmanın şerefini paylaşanlardan biri de benim. Tabii, gazeteledimiz tutunmaya başlar başlamaz, bu adamlar onlara karşı yine "özgürlüğü" öne sürdüler. Herhangi bir kimsenin, herhangi koşullar altında bir yapraklık bir gazete ya da dergi yayınlayabileceğini, bu haktan, ayrıcalıklarını koruma kaygısında olan bir iş adamı kadar, ülküsünü savunmaya çalışan bir kimsenin de faydalanabileceğini, eğer birincisi milyonlarıyla ikincisini ezerse, bunun da "özgürlük yasası" gereği olacağını ileri sürdüler. Bilim ahlâkı buna karşılık olarak diyor ki : Bu, bir orman yasasıdır, özgürlüğü hiçe saymaktır. Özgürlük, düşüncenin her çeşit baskıya karşı korunduğu yerde vardır ancak.

Pek de o kadar uzak sayılmayan bir geçmişte, bir takım insanlara "özgür" denirdir. Çünkü köle edinmekte özgürdü bu insanlar. Bu özgürlüğün ortadan kalkması özgürlüğün bir zaferi olmuştur; pek az insan bunun tersini söylemeyi göze alabilir. Bir düşünceye çıkarsızca bağlı olanların bu düşünceyi yaymak ve savunmak için para gücüne başvurmayacakları gün, buna benzer bir zafer daha elde edilmiş olacaktır. Bizden sonra gelenler, böyle bir şeye nasıl başvurduğumuza şaşacaklardır şüphesiz, çünkü, düşünceleri ulaştırma araçları aklın buyruğunda değil de, paranın buyruğunda kaldıkça, özgür düşünce alışverişi bir aldatmacadan öteye geçemez.

İnsanların bu düşünce özgürlüğünü, bilimin işlediği ve koruduğu özgürlüğü, bütün alanlarda tanıyıp koruyacakları bir gün gelecek mi acaba? Bu konuda önceden kesin bir şey söylenemez pek. Bununla beraber, bir olay böyle bir umut beslemek hakkını veriyor bize: Faşizmin çökmesi olayı.

Almanya'da, İtalya'da, İspanya'da totaliter dedikleri düzeni üstün çıkarmaya kalkışanların en son istekleri neydi? Kendileri söylediler ne olduğunu, hem de hoyratça söylediler: Özgür eleştiriyi, özgür araştırmayı, düşüncenin özgürce atılışını, bir daha dirilmemecesine ortadan kaldırmak. Amaçlarına varabilmek için faşistlerin başvurduğu yollara bakacak olursak, bunları Hristiyanlık dünyasından ve Ortaçağdan aldıklarını görürüz. Bu adamlar, Thedosianus Yasalarından esinlenerek Yahudilere karşı yasalar

çıkardılar, Enkizisyonlardan esinlenerek "sapkın" kitapları yaktılar, kendi inançlarını benimsemeye yanaşmayanları kovalayıp işkencelere uğrattılar, asıp kestiler. Eski hoşgörüsüzlüğün bu hortlayışı karşısında uygar dünya ayaklandı, canını dişine takıp, bu gerilik çabasını yok etti.

Yepyeni bir olay: Bu savaşta, bir takım Hristiyanlar da yer aldı. Şüphesiz, bizim memleketimizde, yüksek papaz sınıfının büyük bir bölüğü güçlülerden yana olmuştu. Ama Katolikler, Anglo-Sakson dünyasının Protestanları ve Fransa'nın akıncıları yanında yer alarak, yarın tarihin özgürlük savaşı diye adlandıracağı bir savaşa katıldılar. Savaşın bitiminde ve savaşın son veren zaferin ertesinde, bu katoliklerin, kilisenin eski hoşgörüsüzlüğünü ve Papalığın İnsan Haklarına giydirdiği hükmü bir yana atıp bizlere katılmalarını ummak belki de aşırı olmaz.

Ne yazık ki, yeni bir karşı düşünce kalıyor: Atom bombasının özgürlüğün karşısına koyduğu düşünce.

Bu karşı düşünce, kaderin cilvesine bakın, bize insan hakları Fransa'sıyla, düşünce özgürlüğünün büyük savunucusu Anglo-Sakson dünyasından geliyor. Elverişli koşullar Amerikalılarla İngilizlere, atomun parçalanması üzerinde önceden Fransa'da, sonra da bütün dünyada girişilen araştırmalardan yararlanma olanağı verdi. Öyle ki, ben bu satırları yazdığı anda, bu iki ulus bugün uygarlığı, yarın da bütün dünyayı yok edebilecek olan aracı tek başlarına ellerinde tutmaktadırlar. Kendi buluşlarının yaratabileceği sonuçlar karşısında başları döndüğü için olacak, bilimsel araştırma özgürlüğünü ortadan kaldırmaya isteyecek

kadar işi ileriye vardırıyorlar. Bunların içinde bir takım yurt sevenler atom bombasıyla ilgili sırrın yalnız kendilerinde kalmasını istiyor; başkaları da, daha cömert davranıp, bu sırrın uluslararası bir kuruma verilmesine razı oluyorlar; ama atom enerjisi üzerindeki araştırmaların başı boş bırakılmaması, insanların büyük çoğunluğuna bu araştırmayı yasak etmek gerektiği düşüncesinde birleşiyorlar. Günün birinde, delinin biri dünyayı havaya uçuracak bir araç bulur ve buluşunu uygulayabilir. Böyle bir belayı önlemek için özgürlükten vazgeçelim, önceden izin almadan kimseye araştırma hakkı tanımıyalım, diyorlar.

Böyle bir düşünüş üstün çıkacaksa eğer, bugünedek bilime yol gösteren ülkü ortadan kalkmış olacak ve bizim, ilk bilimsel gerçeklerin papaz okullarında ya da Fisagorcuların hücrelerinde kıskançca saklanıp profanum vulgus (yola gelmez sürü) dan gizli tutulduğu çağlara dönmemiz gerekecek. Yeni buluşlara susamış bir sürü insana, belli bir sınıf şöyle karşılı veriyor: "Özgürlük doğru yoldan saptı, insanın bulması yasak artık, araması yasak."

Bu gerelik çabası, bana kalırsa, başlangıçtaki ilk şaşkınlıktan geliyor.

Bugün atomun parçalanması ila ilgili bütün araştırmalardan faşitleri ve nazileri uzak tutmak için grekli tedbirler alınsın. Bu konuda ne yapılsa azdır bence. Faşizm azgın bir delilik nöbetiydi. Delilerinse ateşle oynamasına göz yumulamaz. Savaşı kazanmamız ve düşman topraklarına girmemiz, bize nazileri göz hapsinde tutma olanağını vermiştir. Onları böyle bir hapiste tutmak, haktan daha ileri bir şey, bir ödevdir.

Ama bunun dışında, özgürlüğe el atma gibi korkunç bir geriliği fizik alanında gerçekten düşünebilir miyiz?

Bize "Tek yasak alan, atom enerjisinin kullanıldığı alan olacak" diyorlar. Ne var ki, bu enerjinin kullanılması mikrofiziğin gelişmesiyle olmuştur. E, peki? Mikrofiziği mi yasak edeceğiz? Yirmi beş yılı aşkın bir zamandan beri buluştan buluşa atılan, araştırıcıların içine ateş düşüren, insan düşüncesinin gücünü kimsenin düşünemeyeceği ölçüde coşturan bu güzelim çalışma, yüksekten gelen bir buyrukla birden duruverecek ya da ürünleri ayrıcalıklı küçük bir sınıfın eleni bırakılacak, öyle mi? İnsanın üstünlüğünü yapan şeyden böylesine vazgeçmeyi, insanların büyük çoğunluğuna nasıl haklı gösterebiliriz? Primum vivere (önce yaşamak) diyen atasözünü boş yere dillerine dolamışlar. Buna karşılık biz de ünlü ozanın ağzından şunu söyleyebiliriz: Et propter vitam vivendi perdere causas (Anlamını yitirmek var hayatın, yaşayayım derken).

Özgür bilim araştırmasını ortadan kaldırmak için gereken tedbirlerin aşırı ölçüde büyüklüğü, böyle bir işin gerçekleşmesine engeldir bereket. Mikrofizikle ilgili bütün eserleri ya da yazıları kilit altına koyabilecek ulasal ya da uluslararası bir kurum düşünülemez. Öğrencilerine: "Benim öğretme hakkım, sizin de araştırma hakkınız burada bitiyor" diyebilecek bir öğretmen düşünebilir misiniz? İzin almadan, yasalara aykırı bir buluş yapan gözüpek bir kimseyi hapse atacak bir toplum düşünülebilir mi? Yukarıda da dediğimiz gibi, kimse durduranaz bilimi. Bütün özgür uluslar, çok geçmeden o ünlü atom sırrını öğreneceklerdir ve bu sır da günün birinde aşılacaktır.

bu ilerlemeler korkacak yerde, sevinmek gerek. Tehlikesi yok değil bunun, var tabii. Ama insanların elde ettikleri başarıların çoğunda hep böyle olmuştur. İnsanlar da bu yüzden yok olup gitmiş değiller. Ateş, bir iyilik olduğu kadar, bir tehlikeydi de. Ortalığa saldığı korkuların izleri bizlere kadar gelmiştir: Nica peygamber, büyük bir yangınla dünyanın sona ereceğini haber vermiştir. Bu korkular ne denli anlaşılır görünürse görünsün, dünyanın sonu gelmiş değildir henüz; bu kadar korkulan ateş de hayatı tatlılaştırmış, bir soyluluk vermiştir ona. Atom bombasının o büyük, o su götürmez tehlikesini ortadan kaldırabilecek miyiz? Bir tek yolu, bence bir tek yolu var bunun: O da, bütün uluslarda, birlik, uzlaşma ve kardeşlik ahlâkını geliştirmektir. Yukarıda gördük, bu ahlâk, en sağlam dayanağını pozitif bilim araştırmalarında, ondaki insanca ülküde bulmaktadır ancak. Özgürlüğü elden bırakmak gibi onarılmaz bir çöküşü ya da insanların büyük bir bölüğünü özgürlükten yoksun bırakmayı soğukkanlılıkla düşünecek yerde, bilimin getirdiği buluşları kötü işlere uygulatmamak için, bilim düşüncesinin kendisine başvuralım, yaşamak için de, hayatın serüvenci büyüklüğünü yapan şeyden vazgeçmeyelim.

GEREKİRCİLİK VE HOŞGÖRÜ

Buraya kadar, sadece ergin bilimlerin, yani fizik ve biyoloji bilimlerinin gelişmesinde yer olan ilkelerden söz ettim. Bu bilimlerin yanına toplum bilimi de koyacak olursak, bir dördüncü ilke çıkar ortaya: Hoşgörü.

Gerçekte, toplum bilim alanındaki her araştırma, elbette gerekirci bir görüşten çıkar yola: Buna göre, toplumsal olaylar, tıpkı öbür olaylar gibi, bir takım yasalara bağlıdır. "Cizi irade"yi savunan filozof, her insan tekinde bağımsız bir idarenin varlığını kabul edebilir. Nitekim, eskiden astrolog her gezegen, ya da yıldızda Tanrının yüksek iradesini görmekteydi. Ama, bugünün astronomi bilimi nasıl Ay'ın hareketlerini Artemis'in özgürlüğü ile değil, nesneler arasındaki ilişkilerle açıklıyorsa toplum bilim de insanların davranışlarını, insan teklerinin özgür seçmeleriyle değil, eşyanın tabiatından doğan yasalarla açıklıyor.

Burada, metafizik özgürlük kavramı üzerine tartışma açmak niyetinde değilim. Çünkü, böyle bir tartışma nasıl olsa boşunadır. "Özgür elektron" dan söz ederek, belirimsizlik ilkesine başvurarak tartışmayı tazelemek isteyenler oldu. Böylesine bir çabayı pek ciddi bulmadığımı daha önce söylemiştim. Dediklerime dönmeyeceğim. Ayrıca, "cizi irade"yi savunanlara verilecek tek karşılık, iyice kurulmuş, yerleşmiş bir takım toplumsal yasaların çoğalmasıdır bence. Aslını ararsanız, insan konusunda, ard arda değişmez sıralanışlar ile, aynı zamanda olan değişmeler arasında bağıntılar kurmadaki bilgisizliğimize özgürlük adını veriyoruz. Toplum bilim daha yeni doğan bir bilim olduğu ve ancak pek az sayıda nedensel ilişkileri ortaya koyduğu için tedbirli ve şüpheci bir takım insanların madde bilimlerine gösterdikleri güveni ondan esirgemeleri pek tabiidir. Bu ön yargıları bir takım araştırmalar ve olumlu sonuçlarla önlemek bize düşüyor.

Ama, benim burada göstermek istediğim şuydu: Her toplumsal gerekircilik, ister istemez, bütün insanlara karşı anlayışlı bir hoşgörü getirir.

Bizden öncekiler ve çağdaşlarımızın bazıları için, kötülük yapan insan, onu yapmakta özgürdür. Onu uyardığımız, eğitip doğru yola soktuğumuz zaman, üstümüze düşeni yapmış sayılırız. Buna rağmen yine kötülük yaparsa, isteyerek yaptı demektir. Kabahat kendinindir. Öyleyse, suçluya yapılanı yapabiliriz ona; adalet hor görülmesini, hüküm giymesini, ceza çekmesini ister onun.

İşte, "iyiler"i, "doğrular"ı, öven, "kötüler"i yerin dibine batıran sayısız ahlâklar buradan geliyor. Yanılmaz bir yargıcın bizi yargılayacağı kıyamet günü, Tanrının iyi kulları için cennet, kötü kulları için cehennem tasarlayan dinler burdan geliyor.

Oğullarının ve kardeşlerinin korkunç işkenceler çekeceğini bile bile sonsuz mutluluğa erecek olan bu iyi kulların mutluluğuna imrenmeye hakkımız olup olmadığı su götürür bir sorundur tabii. İnsanların çoğunu sonsuz acılara salan umutsuz bir çözüm yolunu benimsemek zorunda mıyız, değil miyiz, orası da su götürür ayrıca.

Ama, suçluluğun gereklenmiş bir olay olduğu görüşünden yola çıkıldı mı, insan elbette ki, suçtan nefret edip suçludan nefret edemez olur: İşlediği suçun asıl kurbanı diye, ona acır bile.

On beş yaşında bir çocuk hırsızlık etti diyelim. Yargıç ne yapar? Çocuğu bir güzel azarladıktan sonra ıslahevine yollar. Karşısındaki özgür bir insan olsa, yargıcın bu davranışından daha akıllıcası düşünülemez. Bu çocuk bir yıl sonra yine çalarsa, yargıcın onu azarlayıp daha da ağır bir cezaya çarptırması da akıllıca bir davranış olur.

Ama, gerekirciye gelince, o, bu "suçlu" çocuğun hırsız bir ana, babanın çocuğu olduğunu, henüz iyiyle

kötüyü ayırdetmeye kalmadan kötülüğe itildiğini, törelerin sakatlığı yüzünden yasalara rağmen, okula gönderilmediğini; açıkgözlülüğün alkışlandığı, dürüstlüğün enayilik sayıldığı bir çevrede büyüdüğünü görüp not eder. Ayrıca, ıslahevleri denilen kurumların iyi tasarlanıp iyi kurulmadığını, düzeltmeğe kalktıkları çocukları büsbütün bozduklarını da görüp not eder. Statistiklere bakınca, bizim ceza sistemimizin durmadan "sabıkalılar" yarattığını görür. Bunlar karşısında ne yapar? Kötü davranan çocuğu hor görecek, ondan nefret edecek, ona ceza çektirecek yerde toplumun suçlu çocuklar üzerine daha bir dikkatle eğilmesini ister. Islahevlerinin ıslah edilmesini, suçluya karşı alınan tedbirlerin önlenmesini ister. Kısaca, çocuğun horlanması ve nefret edilmesi gereker bir "suçlu" değil, acınması, bakılması gereken bir "hasta" olarak ele alınmasını ister. Bu etkin anlayışı erginlere de gösterir.

Çoğu zaman, buna karşı şöyle deniyor: Bu hoşgörü, cinayetin uyandırdığı irkintiyi azaltabilir ve kötüleri yüreklendirebilir. İleri sürülen bu karşı düşünce hiç de güçlü değil. Önce, bugünkü ceza sisteminin suçtan pek yıldırdığı yok. Çünkü, bu sistem içinde suçluluk hiç de azalmıyor. Hem sonra, suç işlemeyi normaldışı bir iş saymak, suça karşı duyulan nefreti neden hafifletsin?

Vebalıya artık tanrıların cezalandırdığı bir kötü kişi gözüyle bakmıyoruz diye, vebadan daha az mı korkar olduk? Artık Apollon'a ya da Eskülap'a yalvamakla değil de hastahaneler ve sağlık tedbirleri ile savaşalı beri, bu hastalıkları önlemede daha gevşek ya da daha başarısız mı kalıyoruz?

Toplumsal gerekircilik üstün gelirse- ki geleceğe benziyor, Toplumlarımız adam öldürme, hırsızlık, çamur atma olaylarından yine nefret edecek; bu belalara karşı yine savaşacak; ama suçluları "cezalandıracak" yerde, onları zararsız hale sokacak bir hasta gibi bakacaklardır onlara. Kötülere karşı nutuklar çekecek yerde, kötülüklerin nedenlerini bulmaya ve onları önlemeye çalışacaklardır. En etkili yol hangisidir: İçkiyi kötülemek mi, alkolizmi ortadan kaldırmak mı? Çıkarcıları kötülemek mi, çıkarcılığı yok etmek mi? Oruspuluğu kötülemek mi, onu besleyen yoksulluğu, sürdürüp geliştiren o yüzkarası kadın ticaretini ortadan kaldırmak mi?

Biz Fransa'da hâlâ eski ceza sistemini sürdüre duralım, başka memleketler, daha atak, daha ileri adımlar atıyor. Sovyetler Birliği suça karşı yeni yollardan savaş açmış bulunuyor. Elde ettiği ilk sonuçlar onu hiç de umutsuzluğa düşürmüşe benzemiyor. Aynı yönde ilginç bir adım atmış olan Belçika'nın ardından Çin Cumhuriyeti de aynı yola girmiş bulunuyor. Bu örneklerin benimsenmesini görenekler dışında engelleyen hiçbir şey yoktur.

Bir başka karşı düşünce de şu: Diyorlar ki, gerekirci görüşü kabul etmek demek, ahlâkı sıfıra indirmek, insanlık onurunu çiğnemektir. Peki ama, sorarım size, insanların ayyaş, hırsız, oruspu olabileceğini kabul

etmek insanlık karşısında "bu ahlâksızlıktır" diye bağırmak her zaman kolaydır. Asıl güçlük, bizi değil, gerekirciliğe dayanan hoşgörü ahlâkının ünlü öncülerini alt etmekte. Eflatun, bu noktada, kendi öğretisinin ruhuna uyarak "Hiç kimse bile bile kötü olmaz" derken, ahlâkı yıkıyor muydu? Seneca, "kötüden nefret etmekdeğil, ona acımak gerek" dediği zaman, ahlâkı sıfıra mı indiriyordu? İncil İsa'ya "Tanrım onları bağışla, çünkü ne yaptıklarını bilmiyorlar!" ve daha atakça: "Yargılanmamak için yargılamayın!" dedirtirken, ahlâkı yıkıyor muydu?

Ancak XVII. yüzyıldan beridir ki, Katolik Kilisesi, bütünü ile, Cizvitlerin etkisi altında, "cüzi irade öğretisini benimsemiştir. Ama, ermiş Augustinus'un çömezleri, yüzyıllar boyunca, insanoğlunun tanrısal inayete, yani erdemli olma yollarına kavuşup kavuşmamakta hiç de özgür olmadığını söyleyip durdular. Arnaud ile Pascal, bu öğretiyi savunurken, insan onurunu sıfıra indirdiler ve ahlâkı yıktılar mı diyeceğiz?

İnsanların sonsuzcasına suç işlemekte özgür olduklarını, iyi ile kötü arasında durmadan seçme yapmak zorunda kalacaklarını kabul etmek, ahlâkı sınırlamak, insanlığımızdan bir çeşit umut kesmek olur aslında. Çünkü, bu seçme olanağının sürüp gitmesi insanları gerçekten iyi olmaktan alıkoyar. Ama, daha iyi düzenlenmiş toplumlarda, insanoğullarının kötülük yapmayacaklarını, hastalıklardan ve acılardan kaçınırcasına kötülüklerden sakınacaklarını ummaktan kim alıkoyabilir bizi? Bilim ahlâkı, bir gün bizleri bu sonuca götürürse, o zaman gerekirciliğin insanlığın üstünlüğü işine ne yaman bir yardımda bulunduğunu apaçık çıkmaz mı ortaya?

Daha ileri giderek diyebiliriz ki: Gerekirci görüş, yalnız kötülüğe karşı duyulan gürbüz hınç ile kötülüğe yapana karşı duyulan cömert acımayı uzlaştırmaya çağırmıyor bizi. Bu gibi suçlular yanında (bereket ki bunlar devede kulak kalmaktalar), yasaların gölgesine sığınıp türlü ahlâksızhklık ve haksızlık yapanlar var: Bunlar, savaşçı ve sınıfçı ruhun arda kalmış temsilcileri, özgürlük düşmanları, düşünce haklarını hiçe sayanlar, haksızlık ve ayrıcalıkları domuzuna savunanlardır.

Bilim ahlâkı bu adamlara karşı savaşmak gerektiğini söylüyor ve savaşmaya çağırıyor bizi. Fransa'da, bu adamların hırsızlardan, katillerden bin beter olduklarını öğrenmek hayli pahalıya mal oldu bizlere. 1940'da Ulusu Alman nazilerinin eline bırakan alçaklar, toplulua haydutların, katillerin yapamayacakları kadar büyük kötülükler yaptılar. Haydutlardan çok daha iğrenç kimselerdi bunlar. Kendi yurtlarına karşı savaşa giriştikleri anda, hepsini kıyasıya yoketmek, bu memlekete yapılacak en büyük iyilikti. Bu adamları zararsız hale getirmenin başka yolu yoktu çünkü. Milyonlar ve milyonlarca günahsız ölümlere sürüklenirken, bir kaç vatan hainine acımak katillerle suç ortaklığı demektir düpedüz.

Ama, toplumsal barış günlerinde, asıl sorun artık haksızlığı sürdürenlerle savaşmak ve onları yoketmek değil, eğitmektir. Eğitimse nefreti, kini kendinden uzak tutar; anlayış göstermemizi ister bizden. Bugün hâlâ savaşın, ya da ayrıcalığın kutsallığına inananlar varsa eğer, toplum bilim anlayışının yapacağı şey bize şunu anlatmak olmalıdır, olacaktır da: Bu inançlar, toplumsal bir olaydır, bunların bir takım nedenleri vardır; eğer bu nedenlerin ortadan kaldırılması isteniyorsa, bunlar üzerinde etki yapmak gerekir.

Hem, bir burjuva ortamında, burjuva ahlâkı ilkelerine göre yetişmiş bir genç burjuvanın, burjuva düşünmesi olağandır. Onu olaya almak, hor görmek, hatta ondan nefret etmek kolaydır. Oysa, onu uyarmak, düşünce ve yargılarında haksız olanı anlatmak, böylece onu bir başka ülküye bağlayabilmek daha ilginçtir.

Burada da, Sovyetler Birliğinin verdiği örnek üzerinde düşünmek gerekiyor. Kendini yıkmak isteyenlere karşı çok sert davrandı diye yıllar yılı çatıp durdular ona. Vatan hainlerinin serbestçe at oynatmalarına göz yuman bizim gibilerin başına gelenlerden sonra, bu çatmalar biraz hafifledi. Ama, toplumsal savaş dönemi sona erer ermez, Sovyetler Birliği, çarlık rejimine hizmet etmiş olanların çoğuna doğru dönmekten, onlara başka bir yurt eğitimi vermekten, onları ulusal çabaya ortak etmekten kaçınmadı, pişman da olmadı bunu yaptığına.

Bilim ahlâkının yeniden eğitme sorunu, özellikle Demokrasilerin Hitler Almanya'sını yendikleri günün ertesinde, önemle karşımıza çıkıyor: Barbarlık ve çılgınlık yolunda, uysallıkla taşkınlığı şaşırtıcı bir şekilde kendinde birleştirip serüvenci bir çetenin ardından giden ve bugün hâlâ düştüğü yanılgıdan çok, başına gelenlerden şaşkına dönmüş görünen bir ulusu ne yapmalıyız?

Bu sorun karşısında, eski ahlâklar şaşkın ve kararsız kalmaktadır. Bilim ahlâkı ise, basit ve açık bir karşılık sunuyor. Önce, nazilikten arta kalan her şeyi, aman vermeden zararsız hale sormak; zor kullanıp yeniden dirilmesini önlemek; ona en ufak bir fırsat

sağlayabilecek her şeyden suç ortağı olmaktan kaçınırcasına kaçınmaz; bunu yaptıktan sonra -Alman ulusunu yoketmek diye bir sorun olmadığına göre, bu ulusun yeni baştan eğitmeye koyulmak. Ayrıca, bunun güç bir iş olduğunu kendi kendine söylemekten de yılmamak.

Gerçekte, nazilikte yoğrulmuş Almanya'ya, insan haklarını ve demokratik özgürlükleri güven altına alan bir Anayasa vermek ve bu Anayasayı yaşatır diye ona safça güvenmek boşuna olur. Tarihte de görüyoruz bunu. Özgürlük, istediği kadar yasalarda yazılı olsun, törelere ve ruhlara işlemedikten sonra sözde kalır. Şurası bir gerçektir ki, Almanlar Cumhuriyet rejimindeyken de Cumhuriyet ülküsünü içten benimsemiş değillerdi. Şu da bir gerçektir ki, demokrasi anlayışına hiç bir zaman varamamışlar, davranışlarından felsefelerine kadar hep kaba güce hayranlığı elden bırakmamış, sürü içgüdüsüne bağlı kalmışlardır. Bu hayranlık ve içgüdü de onları totaliterciliğin hoyratlıklarına salmıştır. Eğer dünya gerçekten onları yeni baştan eğitmeye kalkışmak niyetindeyse, göstermelik bir takım çözüm yollarını bırakmalı, ayaküstü kaleme alınan ve çarçabuk unutulan yasaların ötesinde, Alman kafasını bıkmadan, yılmadan yenilemeye koyulmalıdır. Öğretim ve eğitim ilkelerinden başka, bu ulusun beğenilerini, alışkanlıklarını da değiştirmeli; içinden pazarlıklı yatkınlıklara kanmadan, ilk başarısızlıklardan umutsuzluğa düşmeden, bu görevi sonuna değin götürmelidir.

Bizim eski ceza sistemimiz nasıl bir takım "sabıkalılar" yaratıyorsa, 1918 Savaşı'nın ertesinde Almanya'ya karşı güdülen politika da bu ulusu yeni bir

cinayete daha sürükledi. Özgürlüğe alıştıralım derken, ikinci bir yıkım hazırlamakta özgür bıraktılar onu. Fransız-Sovyetler anlaşması, Reich'ı iki silah arasına koyarak ve Almanya'da savaşçılık ruhu hortlar hortlamaz ve Fransa'yla Rusya'nın bunu daha yumurtadayken ezeceklerini söyleyerek, sağduyuya bir dönüş örneği verdi. Böylece, bir ilk güvenek sağlandıktan sonra, asıl işe, yani ahlâksal kalkınma işine girişmek kalıyor.

Bu işi iyi yürütmek istiyorsak, yine bilim ahlâkına başvurmamız gerek, insanlık tarihinde, faşistlik görülmemiş bir gerilemedir. Çünkü, IV. ve V. yüzyılların barbarlığı, bir çok bakımlardan, bu denli sistemli ve kıyıcı değildi. Faşistlik, aynı zamanda, bir hastalık, bir çeşit canavarlıktır, ama, pozitif kafası olan herkes için, bu canavarlığın bir takım nedenleri vardır: Bunları meydana çıkararak ortadan kaldırmayı umabiliriz ancak. Düşüncesi ne denli tuhaf, ne denli korkunç olursa olsun, Avrupayı ve dünyayı yıkıma sürüklemek, özgür insanlara işkence etmek, kadınları çocukları fırınlara atmakla iyi bir iş yaptıklarına inanan naziler vardı. Bu iğrenç kafayı ortadan kaldırmak için şaşmaz bir takım yollar bulmak istiyorsak eğer, bu kafanın içine girmek, öğelerini incelemek, yakın ve uzak nedenlerini kavramak cesaretini göstermeliyiz. İlkçağ söz ustasının şu sözünü burada anmak yerinde olur: "Yaraya bakmak, iyi etmek istiyorsan onu, yaralının bağırıp çağırmasına kulak asmayacaksın."

Güçsüzlükten, şüphecilikten, bezginlikten gelen sahte hoşgörü bizi, bir kaç "ceza" ve bir kaç sudan yenilikte yetinmeye zorlayabilir ancak: Ondan sonra, Alman ulusunu yeni bir serüvenin çağrısına atılmada

özgür bırakır gideriz. Oysa, gerekirci görüşten doğan anlayış ruhu, Alman ulusunu başıboş bırakmamayı, bundan böyle ne kendine nede başkalarına karşı kullanmayacağına kesin kanıtlar sağlamadan ona bağımsızlık vermemeyi gerektirmektedir.

Buna karşı şöyle dendiğini duyar gibi oluyorum: "Bir adamı iyi etmek kolay mı? Bir ulusu iyi etmek kolay mı? Çekirdekten yetişmi bir hırsızı nasıl namuslu bir insan yapabilirsiniz? Av peşinde koşan, savaşçı bir ulusu nasıl aklı başında bir ulus yaparsınız?"

Bu iş kolaydır dediğim yok benim. Böyle bir şey aklımdan geçmez. Her şeye rağmen, bir ulusun yola getirme konusunda, atalarımızda olmayan bir takım araçlar var elimizde bugün. Dizgi, baskı makinalarımız var, radyolarımız, sinemalarımız var. Bu araçları, budalalığı yayma, yalan ve iftiraları yayınlama, ayrıcalık ve zorbalık eğilimlerini geliştirme, bayağılıkları besleme, kinleri alevlendirme yolunda kullandıksa bugüne kadar, kabahat kimde? Bu güçlü araçlara bunların tam tersi bir iş için başvurabildik, vurabiliriz de. İyilikten yana coşku yaratmak isteyince, toplumbilim ve psikoloji alanındaki bilgilerimiz, çokluk, görgül (empirique) yollara başvurmak zorunda bırakıyor bizi, burası doğru. Ama, daha iyisini mi yapmak istiyoruz? Öyleyse, bilimsel araştırmaları geliştirelim. O bize, bilim ahlâkını savunma ve baskın çıkarma yollarını sağlayacaktır. Kötülüğün günahını hastaya yükleyip, yardımına koşmaktan bizi alıkoyan o tembel işi "cüzi irade" görüşünden sıyrıldığımız ölçüde daha da güvenle sağlayacaktır bize bu yolları.

Sayısız dinler ve felsefeler, herkese "Erdemli olmaya, kendi ruhunuzu kurtarmaya bakın!" diyerek, ahlâk sorununu basite indirmişlerdir. Dört bir yanı kötülükler, bayağılıklarla çevrili bir insanın kendi kusursuzluğu ile övünebilmesi olacak şey mi? Pozitif bir bilim olan toplum bilim bizi şu gerçek üstünde düşünmeye çağırıyor: Bireysel denilen ahlâk topluluğun ahlâkına bağlıdır, ve asıl sorun da, bir insan topluluğunun şu ya da bu üyesini yükseltmek değil, topluluğun kendisini yükseltmektir. Bu görüşü benimsersek, kendi kişisel üstünlüğümüzü sağlamaktan çok, herkesin yükselmesine karınca kaderince çalışırız; kötülüğü kötülükle, nefreti nefretle ortadan kaldırmaya yanaşmayız. Bilim ahlâkı, toplumlarımızı yükseltecek güçte olan şu iki büyük duyguyu, kötülükten nefret ile insan sevgisini birbiriyle uzlaştırmamızı mümkün kılacaktır.

BAŞARI KOŞULU

Yeni buluşlara atılan aklın coşkusu, birlik özlemi, özgürlük tutkusu: İşte, bilimsel, araştırmada yer alan ilkeler, bu araştırmayı yaratan, yöneten ve yaşatan ülkü. Bilimsel araştırmadan doğan bir ülkü değil, yine söyleyelim, bu araştırmaya yol açan bir ülküdür bu; bilimsel araştırmanın sunduğu, yalnız gelecekteki işlere elverişli yeni bir güç değil, daha önce başarılmış bütün bir büyük eserden çıkan bir güç olarak sunduğu bir ülkü; kelimelere dökülmeden önce işle dile gelmiş bir ülkü.

İyi, güzel ama, diyecekler bize, bu ilkelerin bilimde yer alması demek bilim, görevinden çıkmaksızın, bunları zorla benimsetebilir, ya da salık verebilir, demek değildir.

Kabul, hem de yüz defa kabul. Başlangıçta dediklerime dönmeden şunu söyleyeyim: Bilim, kendi alanlarının hiç birinde kuralcı değildir ve olamaz; kendini doğuran ilkeleri salık verirse, görevinden çıkmış olur, burası doğru. Yalnız şu var ki: Bilim kendini yayarken kendisinden ayrılmayan bu ilkleri de yaymış olur. Bilimin her gün biraz daha yayıldığını gördüğümüz için, bilimden çıkan bir ahlâkın, yine bilim yoluyla olaylara ve ruhlara işlemekte olduğun söyleyebiliriz. Benim göstermek istediğim de bundan başka bir şey değil.

Şüphesiz, bu bilim ahlâkı henüzdaha başlangıçta sayılır. Şu anlamda ki, günlük çabalarının bir parçasında bu ahlâka uyanlar, bütün hayatlarına uygulamıyorlar onu. Öbür yandan, büyük çoğunluk böyle bir ahlâktan habersizdir. Bilim ahlâkı, yerleşmiş bir takım eski güçlerle çatışma halindedir. Bu güçler, kimi zaman onu yok saymakta, kimi zaman da hırpalayıp durmaktadır. Çünkü, işin aslına bakarsanız, gençliğin eğitimini bilimin dışında doğmuş olan bir takım dinler ve felsefeler yönetiyor. Kafa eğitiminde büyük rol oynayan ilk ve yeniçağ edebiyatları, pozitif araştırma ruhundan apayrı bir ruh taşımakta ve genel olarak, pozitif düşüncenin özelliğini ve büyüklüğünü küçümsemektedir.

İşte, nicedir büyük bir varlık olan bilimden (başka ahlâklardan esinlenerek) yapılan uygulamaların hâlâ bu kadar kararsız, bu kadar kötü ve kimi zaman da bu kadar kana bulanmış olması bu yüzdendir.

Ama, bir an şöyle düşünelim ve diyelim ki, yarın, bilim kafasının gelişmesi ile birlikte bu ahlâk daha geniş bir alanda ağır basmaya başlıyor; diyelim ki, bilim kendini yaratan kafaya uygun olarak "kullanılıyor": O zaman, düşünceye borçlu olduğumuz buluşlar artık bir takım adamların elinde birer zulüm, yakıp yıkma aracı olmayacak, insanları maddece ve ruhça yoksulluğa götürmeyecek; yukarıda saydığımız üç büyük ilkenin yararına işleyecektir.

Bilim ahlâkı, buluşçu düşünce güçlerini coşturan bir ahlâk olduğu içindir ki, teknik adamları, saptanmış olaylardan ve bilinen yasalardan sadece bu coşkunun yararına faydalanacaklardır. İnsanları ekonomik kölelikten kurtaracak, artık, bilgiyi ve bilgi yollarını herkese maledecek bir takım teknik araçlar bulmaya, herkesin git ve gide ve iyiden iyiye düşünen birer varlık olmasına çalışacaklardır. Eski ahlâkların yalnız "seçkinler"e tanıdığı bu düşünce ayrıcalıklarını, bilim ahlâkı orta malı yapacak. Böylece, bir yandan eşitsizliğin en aşağılık şeklini ortadan kaldırırken, bir yandan da, insanların kafasını yenileştirici büyük atılışlara alıştıracak. Çağımızın garipliklerinden biri de şu büyük çelişmededir: Bir yandan, bilimler durmadan ilerlemekte, atılış güçlerini durdurmaya çalışan her şeyi çekinmeden devirmekte, insan aklını değiştirmekte, ama, beri yandan, politik ve toplumsal alanda, gelenek ve görenekler olduğu gibi yaşamakta ve en su götürmezcesine haklı yenilik çabaları bir çeşit genel güvensizlikle, halk oyunun bilinmez hangi gevşek direnişiyle karşılaşmaktadır. Ama bilimin özündeki ahlâk, düşüncenin buluşçu ruhunu coşturup, bütün bu çekingenlikleri silip süpürecek ve ergeç geleceğin kapılarını açacak ardına kadar.

İkinci sonuç: Bilim ahlâkı dünyayı birliğe götürme kaygısı olduğu için, ondan esinlenen teknik adamları, çıkar gözetmeyen araştırma sonuçların kin ve ölüm işinde kullanılmasını istemeyeceklerdir artık, Saldırıları hazırlamaya yanaşmayacaklar; tam tersine, bütün güçleriyle saldırılara karşı öylesine çetin bir savaş açacaklar ki, artık bir daha kimse kimseye saldıramaz olacaktır. Atom enerjisi insanların kardeşliği yolunda kullanılınca, dünya nimetleri insanlar arasında hakça bölüşülecek ve artan alışverişler ulusları birbirine öylesine sıkı sıkıya bağlayacak ki, artık çatışmayı hiç düşünmez olacaklar.

Üçüncü sonuç: Bilim ahlâkı özgürlük saygısı olduğu için, esinlerini ondan alan teknik adamları herhangi bir zorba gücün buyruğuna girmeyeceklerdir; bu zorbalık, ister kaba güç, ister para gücü yada özgür eleştiri ve araştırma hakkını sınırlamak isteyen şu totaliter öğretilerin zorbalığı olsun. Kaba gücün, hiçbir şekilde düşünceyi çiğnememesi gerektiğini bildikleri için de, buluşlarının yararlı olabileceği bütün düzen kurma çabalarında, düşünelim diyorum: Gerçekte de, çağımızda ancak düşünmekle kalmaktayız bunları. Son savaş, bizleri zorbalığa zorbalıkla karşı koymak durumuna düşürdü. Zafere rağmen, bilim ahlâkı dünyada ağır basmaktan henüz çok uzak bulunmaktadır. Sarsıntı geçiren uluslar, kendilerine bir çıkar yol aramaktalar hâlâ. Faşizm, o kısa ömrü boyunca, dünyayı ahlâk yıkıntılarıyla doldurdu. Bugün bile silahı elden bırakmış değil. Dünyanın dört bucağında, açgözlülüğün, kin ve haksızlığın, kötülediği bilimden yararlandığını ve ondan kin ve baskı araçları istediğini görüyoruz her gün. Ama, geleceğe yönelme her

ülkünün özüdür. Benim göstermek istediğim şuydu: Bilim ahlâkı, eğer üstün gelirse, insan işlerinde yaman bir kalkınmaya yol açacak; sonra da, bilim, alanını durmadan genişletirse, bu ahlâk üstün gelecektir.

Bilim, alanını genişletebilecek mi? Her ne kadar son üç yüzyılın ilerlemeleri, ondan daha çok da geçen elli yılın görülmedik atılışları büyük umutlar veriyorsa da, faşizmin çöküşü insan kafasının büşük başarılarından biri ise de, şaşkıncasına iyimser bir kehanetten kaçınırım yine de. Tarih bize şunu öğretiyor: Bilimsel bilginin ilerlemesi, eninde sonunda önüne geçilemez bir şey de olsa, bu ilerleme aynı ve sürekli değildir: Oldukça yakın bir geçmişte, ağır basan barbarlık, farkında bile olmadan Yunan-Latin kültürünü yok ettiği zaman, bu ilerleme durmuştu. Fransada, Savaştan hemen öne, Senatoda bilimsel araştırmaya ayrılan bir sadaka kadar az ödenekler için aşırıdır diye seslerini yükseltenleri duydu. Bugün bile, atom bombası konusunda, bilime karşı bütün bir savaş düzenleniyor. Bilimin, kendi gücüyle ister istemez engelleri yeneceği düşüncesine pek güvenmeyelim. Bütün insan eserleri gibi bilim de, ancak ona hizmet edecek olanların coşkun atılışları ve tükenmez sabırları ile dunabileceğimiz şey şu ki: Pozitif araştırmaya dikkatini veren insanların sayısı da, onu tutkulu bir ilgiyle izleyenlerin sayısı da durmadan artmakta. Çünkü, eskinn "seçkinlerin"inden daha bir bilgeliğe ulaşmış olan halk yığınları, bilime saygı ve sevgi besliyorlar. Onun için, deneysel bilim ruhu ile birlikte, kuruluşunda ve metodlarında yer alan ülküyü üstün kılma yolunda, insanlığı bir duraklamadan gerilemeden alıkoymaya çalışmak bilginlere düşüyor.

Ama, burada büyük bir karşı düşünce çıkıyor önümüze. Diyorlar ki, demin tanımladığınız biçimi ile bu ülkü, insanı kapıp kavrayacak, yüceltip coşturacak, insana kendini unutturacak, şiir ihtiyaçlarını doyuracak kadar yüce, temiz ve eksiksiz midir? Kişisel bilinçlere güzellik duygusu, atılış gücü ve sevinç aşılayan o derin duyguyu getirebiliyor mu?

Bir çokları, getiremez diyorlar. Bir çokları da, akılcı ülkünün duyusuzluğuna, din mistiklerinin ahlâk ülküsünü karşı koyuyorlar. Tanrıya inanan niceleri var ki, "kafirler" i korkunç ve sonsuz işkencelerle korkutan bir jandarma tanrı kavramının bayalığı üstünde durmaktan kaçınırlar. Öyleleri de var ki, örneğin d'Aubigne'nin şiirini, cehennemliklerin çektiklerini işkenceleri anlatan, insanın içine korkular salan şu güzelim şiirini, fenalıklar geçirmeden okuyamazlar:

Koşun ateşte yanmaya: Ateş dondurur sizi.
Suda boğulun: Ateş olur, yakar sizi su.
Vebalar acımaz olur artık size.
Boğun kendinizi: İşe yaramaz büktüğünüz ipler.
Cehennemi isteyin: Cehennemden tek çıkan
Tükenmez susuzluğudur imkânsız ölümün.

Kilisenin öğretilerine rağmen bu cehennem düşüncesini kabul etmeyenler Tanrıyı sevdiklerini söylüyorlar: İnançların çekeceği işkencelerden korktukları için değilmiş bu sevgileri. Seviyorlarmış Tanrıyı, çünkü, Tanrı yüce doğruluk olduğu için ona kendilikle-

rinden gidiyor, bu kusursuz ve sonsuz Varlık'a bürünmede tükenmez bir sevgi ve coşku kaynağı buluyorlarmış. İnsanın kendini bir şeye vermesini haklı gösteren, günlük hayata, yani sıkıcı ve sudan işlerle geçen basit hayata derin bir anlam kazandıran bu inancın verdiği güvenle bu mistikler, bilim ahlâkını sadece akla uygun ve kuru, akıl için hadi neyse ama, ruhun derin hayatını besleyemeyecek kadar güçsüz bir ahlak sayıyorlar. Dediklerinde haklı olsalarda bunlar, ileri sürülen karşı düşünceye verilecek cevap bulunamazlardı: Çünkü, bir ahlâk, aslında, insana kendini aşma yolunda sunduğu şeyle bir değer taşır. Ama, matematiğin, bilimin kuruluğu üstüne ileri sürülen eski düşünceler, araştırma ruhunun ne olduğunu bilmemekten geliyordu. Bilim, özüne varıldı mı, en eşsiz, en coşturucu sevinçler sunar, bizi kapıp kavrama ve yükseltmede hiçbir görüşün veremeyeceği kadar temiz bir hayat görüşü verir.

BİLİM VE COŞKU

Ötedenberi alışılmıştır. Şiirin coşkusuna bilimin soğuk sertliğini karşı koyarlar. Bir yanda atılış, fantezi, düş; öte yanda, sayıların kuru sertliği. Ama, nedir bu beylik lafların değeri?

Hayır, bilim ahlâkı "duygu ahlâkları" na karşı "akıl ahlâkları" arasına konamaz. Çünkü, bilim ahlâkı aynı zamanda ve daha önce, duygu ahlâkıdır da. Bunun su götürür yanı yoktur. Çünkü, birinci ilkesi ispatlanmış gerçek aşkı, yeniyi bulan düşünce sevgisi; ikinci ilkesiyse, kardeşlik duygusudur.

Bilim ahlâkının bize sunduğu ülkü, bir bakıma sıkı bir ülküdür, buna diyecek yok: Gerçek, bilgine ancak sıkı çalışma pahasına açar kapılarını, bilimin yabancısı olanlara da zorlu incelemeler sonunda verir kendini. Ama, bütün bunlara karşılık, hangi sevinçler, bu çabanın, bu incelemelerin bize getirdiği sevinçlerle kıyaslanabilir.

Lucretius, yeni yeni şeyler bulmanın coşkusunu şöyle getiriyor dile:

Bir yolda gidiyordum
Musa'lar ülkesinde benden önce
Kimsenin ayak basmadığı bir yolda
Sevinç veriyor bana
Yeni yeni kaynaklar bulmak
Onlardan içmek kana kana
Bir de yeşim yeşim çiçekler dermek
Bir alımlı çelenk örmek için başıma
Benden öncekilere Musa'ların
Düşlerinde bile görmediği bir çelenk.

Hugo da, Mages adlı şiirinde övgüler düzüyor bilim araştırıcılarına:

Karanlık kuyucuları, geceleri içinde arayanlar,
Olayları, rakamları, alcebraları,
Her bilgiyi veren rakamı,
Hesaplarımızı altüst eden şüpheyi,
Düşer bütün kara parçalar
Sonsuzluğun alnından.

Hugo, yeni gerçekler bulmanın yarattığı güçlülük duygusunu ve büyük buluşların düşünsel coşkusunu da dile getiriyor:

Yüce burgusuyla Arşimed,
Aşar yine tepelerde uçurumun kuyusunu,
Tanrı bir gün kapasa bile;
Euklides, yasaların bekçisi;
Copernic, dalmış seyrediyor,
Denize benzer engin göklerde,
Pruvasız teknelerin yüzdüğü girdaplarda,
Bütün o karanlık tekerleklerin dönüşünü
Güneşlerin çevresinde.

Vingy, Denizdeki Şişe adlı şiirde, bilimsel çabanın yüce güzelliğini şöyle anlatıyor:

Nedir bu iksir? Balıkçı, bilimdir.
Akılların içindeki tanrısal iksir,
Düşüncenin ve deneyin hazinesi.
Ve ey balıkçı, ağlarına doldu mu bütün ağırlığıyla
Meksika madenlerinde kıvrım kıvrım yatıp duran altın,
Hind'in elmasları, Afrika'nın incileri,
Daha az olur o günkü kazancın...

Zamanımızın bilginlerinden M. Termier, anlaşılmasalar bile, ruhları ışık ve sevinçle dolu olan bu araştırıcıları şöyle övüyor: "Ayağının altında yerin hareketini duyan Galileo'nun sevinci; güzelim gecelerin sessizliğinden harıl harıl dönen yıldız yuvarlarının uzak gümbürtülerine kulak veren, bunlardan kesin yasalar çıkaran Kepler'in sevinci; dört bir yanında çekim gücünün evrensel olduğunu ve böylece bütün astronominin basit bir mekanik sorunu haline geldiğini gören Newton'un sevinci!" Newton sisteminin çoktan aşıldığı bir çağda, biz de şunları ekleyebiliriz M. Termier'nin sözlerine: "Eski çerçevesini kıran aklın, şaşkın dünyamıza Euklides geometrisinden başka geometrileri, radyoaktivite'yi, göreliliği, Quantum'lar öğretisini, dalga mekaniği getirenlerin sevinci! Deneyler karşısında görülmedik yenilenmenin sevinçli atılganlığı içinde değişebileceğini, kendini aşabileceğini düşüncenin kendisine ispat edenlerin sevinci!"

Nerden geliyor bu sevinç? İnsanın, ispatlanmış gerçek alanını genişleterek yapabileceği işlerin en büyüğünü başarabilme duygusundan. Bu da onu bütün öbür yaratıklardan ayırmaktadır. Çünkü, öbür canlı türlerde, varlıklar doğar, soluk alır, beslenir, ürer ve ölürler. Ama, çıkar gözetmeden gerçeği araştırma biz insanlara özgü bir şeydir, özelliğimizi yapar bizim. Daha dün karanlık, belirsizlik, bulanıklık olan yerde, insan: "ışık olsun!" dedi, ışık oldu ve dünyaya alındı. Nice insanı ve ulusu bunca haksızlıklara ve hoyratlıklara sürüklemiş olan içimizdeki o yayılma, fethetme, yaratma isteği, bilim araştırmalarında temizlenip yücelerek kendini doyurma yolunu bulmaktadır. Düşünce, akla uygun bir düzen kurunca, dünyayı avu-

cunun içine alır, çözümlenemez sanılan o zengin, geniş ve çeşitli gerçek üzerinde egemenliğini kurar, damgasını vurur ona; baş eğen olaylar, önce çelimsiz, sonra gittikçe güçlenen, daha genişine, daha incesine yerini bırakıncaya kadar sürüp giden bir görüşte bir bir yer alırlar.

Eskiden, düşünürlerin tanrılara yaraştırdığı düşünce özgürlüğü, o bilgi coşkusu budur, işte. Tanrıbilimcilerle filozofların kafasında Tanrısal Varlık'ın büyüklüğü, her şeyi bilmenin ve önceden bilmenin tadını tatmasındaydı. Ama, bilim adamının sevincini, metafiziğin tanrılara yakıştırdığı sevinçten daha da çekici yapan şey, bilgi coşkuna araştırma coşkusunun, aklın nesneler üstündeki egemenliğine yoldaşlık eden şu serüven duygusunun eklenmesidir.

Bilimden söz ederken, "emekleme" kelimesini kullandıkları oluyor. Kabul. Ama, bu emekleme, insanı coşturan bir emeklemedir. Deneye gelmeyen ya da karmaşıklaşan olaylar, gizlenen ya da türlü renklere bürünen ilişkiler karşısında, araştırıcının kafasında tasarılar doğar; bunlar önce kararsızdır, sonra gelişip gerçeğin üstüne atılır; bir deney doğrular onu, bir başkası yalanlar; bir metin destekler, bir başkası çürütür; kimi zaman, çekici gelen bir formül, deney sonunda yetersiz çıkar; o zaman, gerie dönmek, bir başka yol tutmak gerekir; ama, kimi zaman da, düşünce diretir, görünüşlere meydan okur, başka öğeleri hesaba katıp bir başka deneye girişir: Sonra, birden aydınlanan olaylar bir düzene giriverirler. Bilgin, canına tak diyen kaygılar içinde bir tasarıya dahabaşvurur: bir de bakarsınız, gözlem doğrulamıştır onu. Düşüncenin evren üzerindeki bu zaferi yanında, ufak

başarıların verdiği o basit gururun ne önemi olabilir? Astronomların, hesap ve deney yoluyla sonsuz küçüğü yenmekte olan fizikçilerin sevinci yanında bir kenti ele geçiren saldırıcının sevinci nedir ki?

Henüz yeni olan insan bilimleri, bu alanda çalışanlara aynı cinsten sevinçler vermektedir. 1834'de, gözleri hemen hemen görmez olan Augustin Thierry, kitaplıktan kitaplığa koşup, bir tek cümlecik, kimi zaman da binlerce kelime arasından birtek kelimecik çıkarmak için sayfaları yutarcasına okuduğu o mutlu günlerini özlemle anıyor. Kendini "ta içinden kavrayan bir çeşit coşku"dan söz ediyor. "Bir arayà getirdiği gereçler üzerinde serbestçe işleyen aklın, sonradan, yavaş yavaş, büyük bir çabayla yükselteceği yapının modelini, bir solukta keyfince yaptığı" o ilk araştırmaları övüyor. "insan, kendini vereceği, varlığını adayacağı bir konuyu" nerde bulmalı diyenlerle alay ediyor ve diyor ki: "Ciddi ve sessiz incelemeler ne güne duruyor? İnsan onun gölgesinde, kötü günleri farkına vamadan atlatır, kaderini kendi eliyle çizer ve günlerini soylu bir çabayla geçirir." Thierry sözlerini şöyle bitiriyor: "Şu kör, şu umutsuz ve acılı halimle kesin olarak söyleyebilirim ki, dünyada madde hazlarından, hatta sağlıktan da değerli bir şey varsa, o da, kendini bilime adamaktır."

Böylesine tanıklar varken önümüzde, o duraksamalar içinde bocalayan araştırıcıların acınacak durumları kalmaz. Termier'nin dediği gibi, aradıklarını bulmaslar bile, "büyük sevince susamış, coşkular, umutlar, düşler, hele çıkarsız düşler içinde yaşamış olmaları var ya, işte o yeter onlara. Öylesine sevdalıdırlar onlar." Ne denli zorlu olursa olsun çabalarının karşılığını yine

çabalarında bulurlar. Çünkü, hiçbir şey, gerçeğe ulaşma yolundaki o ateşli araştıra kadar yüceltemez ruhu.

Araştırmanın verdiği bu sevinçler yalnız araştırıcılara vergi bir şeydir, denebilir bana. Evet, öyledir. Din adamı nasıl kutsal şeylere bürünmüşse, en yüce sırlara eren myste'ler nasıl İsis'e, Kübele'ye bürünmenin katıksız hazzına varmışlarsa, bilinmiyen dünyaları bulmanın katıksız coşkunluğunu da yalnız bilgin duyabilir. En iyi coşku payını o seçmiştir. Çokluk çıkar duygusunun ve boş gururun meslek seçmede ağır bastığı bir çağda, bunu hatırlatmak yerinde bir şey olur belki. Ama, inceleme, gerçeğe doğru bir çeşit yol alma olan inceleme herkese aynı çeşitten hazlar verir. Bir senfoniyi dinleyenin coşkusu, onu yaratan müzikçinin çoşkusu değildir, ama ona yakın bir coşkudur. Öğrenmek isteyen, bilim yoluna giren herhangi bir kimse bilginin sevinçlerini paylaşır, onun gibi anlamanın gururunu duyar, karanlıklardan yavaş yavaş anlaşılır bir dünyaya çıkmanın coşkusunu tadar.

Bilim öğretiminde, yukarıda söylediğimiz yönde bir değişiklik yapılırsa, bütün bunlar daha da gerçek olurdu. Elde edilen sonuçları biraz kuru bir dille anlatmak; buluşun kendisini, kaynaklarını, duraksama ve gerilemelerini, kısaca, dramatik ve sarsıcı nesi varsa hepsini bir kalemde geçivermek bugün fazlası ile yaygın bir alışkanlık haline gelmiştir. Büyük edebiyat yapıtlarının doğuşunu üstüne verilen dersleri haklı olarak arttırırken, denklemleri yalnız son biçimleriyle gösteriyor, bunların nereden çıktığını, ne çeşit meraklardan doğduğunu, bir yerin ve bir çağın yaşayışıyla olan ilişkileri üzerinde ve tek kelime söylemiyorlar. Ama, öğrencileri, araştırmanın bunalımları, umutları,

hayal kırıklıkları ve sevinçleriyle daha yakından ilgilendirseler, o zaman bu genç kafalar bilimin canlı güzelliğini yapan şeyi daha içten duyup anlayacaklardır. Ve öyle bir gün gelecek ki, insanlık, düşüncenin bilinmeyene karşı açtığı savaşlara aşırı bir ilgi duyacaktır, tıpkı bugün, insanın insanla olan savaşlarına duyduğu gibi.

Öğrenme sevincinden aşağı kalmayan bir başka sevinç de, düşünen insanlarla kendini birlik halinde duymanın, "ispatlıyorum, öyleyse birleştiriyorum" diyebilmenin verdiği sevinçtir.

Toplumsal eşitsizliklerin, genel olarak arttırdığı bencillik gücü ne olursa olsun, birlik öylesine diridir ki, bütün insanlık tarihinde ağır basmaktadır. Klanda olsun, ailede, site'de, vatanda, kilisede, sedikada, partide, parti hareketlerinde olsun insanoğulları, mutluluk dedikleri şeyin en temizini, kendilerini başkalarına yaklaştıran duyguda aramışlardır. Eninde sonunda Rousseau haklı: "Biz yalnız kendimizin değil, başkalarının da mutlu olmasını istiyoruz ve bu mutluluk bizimkine zarar vermedikçe onu arttırır." Tarihin o çeşit çeşit saçma yada kanlı olaylarının hangisine bakarsanız şunu görürsünüz: İnsan yalnız olmamanın mutluluğu içindedir "Güçlü ve tek başına" yaşamadığı, benzerleriyle katıksız ve derin bir dayanışma halinde olduğunu duyduğu için mutludur. Bir totem'e saygıda, bir işi başarmada, dinsel bir törene katılmada, bir dili konuşmada, bir sanat coşkusunda, bir ülküye bağlanmada başkalarıyla birlik olduğu için mutludur. Küçük ya da büyük kollektif eserlere bağlılıkta, başkaları yararına kendini tehlikeye atmada bile, bir genişleme, bir zenginleşme duygusu, daha derin bir yaşama sevinci bulur kendinde insan.

İşte onun içindir ki, insanlık bencilliğin aşağılığını ve birleşmenin hazzını en derinden duyanları ve daha gür bir sesle: "Birbirinizi sevin!" diyenleri bilgelerin bilgesi saymaktadır. Yalnız, bu kuralın bugüne değin ölü bir sözden öteye geçmemiş, sevginin ancak parça parça gruplarda kalmış olması ve bu grupların dışında, kayıtsızlık, küçümseme ve nefrete dönmesi en büyük suçumuzdur bizim. Aile bir birliktir ama, başka ailelere karşı gelir; site bir birliktir ama, başka sitelerin karşısına dikilir. Vatan, evlatlarını bir araya getirir ama, onları başka vatanların üzerine salar. İlkçağ bilgesi: "Birbirimizi sevelim" der, ama köleleri insanlığın, dolayısı ile sevginin dışında tutar. Hristiyan bilge: "Birbirimizi sevelim" der, ama dinsizleri ateşe atar, Haçlıları Müslümanlara, Katolikleri, Huguenot'lara saldırtır. Böylece, genel birlik isteği, katı gerçek içinde, parçalanmalara, kinlere, nefretlere varır, ve düşman kardeşler, kardeşlik adına birbirini öldürür.

En iyilerin, insanın insana sevgiyle atılışını önleyen bütün bu düşünüşlerden kurtulabildiği, hatta bütün insanları iyi niyetle sevmek istediği zaman bile, bir başka engel çıkıyor ortaya: O zaman, bu insanlar kendi kendilerine bu sevginin parlak boş bir laf olmaktan çıkması için ne yapmalı diye sormak zorunda kalıyorlar. Tanıdığım insanların en cömert yüreklilerinden biri, profesör Rauh, bir gün bize şöyle demişti: "Bütün insanları sevmek, diyorsunuz. İyi, güzel ama dünyanın öbür ucundaki o sayısız insanları, kitaplardan şöyle böyle tanıdığım, yüzlerini hiç görmediğim, hiç bir zaman da göremeyeceğim insanları nasıl sevebilirim? Severim demesi kolay. Ama, onlarla benim aramda, onlarla bizim aramızda gerçek bir kaynaşmayı nasıl düşünebilirim? Bu kaynaşma olmadıkça da, sevgi bir sözden öteye geçmez."

Bu sözlere, Tanrıya inanan bir kimse şu beylik lafla karşılık verir: "Bütün insanları Tanrı'da sevelim!" Ama, bir kere, bu sevginin bulanık bir yanı var. Sonra, hepsi de aynı Tanrıya inanan insanlar, bu ortak inanç birliğinde birleşirlerse, o zaman birlik olabilir ancak. Oysa, bir Ispartalı bir Atinalıyla Athena inancında, bir Hristiyanla bir Müslüman Allah inancında birleşemiyorlar.

Buna karşılık, gösterdiğimiz ve bence üstünde kimsenin tartışamayacağı şey, bilimin ilk ağızda ve çabasızca, akılların kaynaşmasını sağladığıdır. Haç, Hilal ile çatışır, Hilal de Haç'la. Ama, bilgin, ortaya koyduğu küçük ya da büyük doğru'ya "Hadi bakalım, yürü!" diyebilir ve bu doğru dünyayı dolaşır, yeryüzünün öbür ucunda, çıkarların ve tutkuların çatışmasından doğan bütün o kargaşaların üstünde, kendini karşılayan bir başka düşünce ile buluşur, kendine maleder onu; böylece, önceleri kurulamaz sanılan birlik nihayet kurulur ve bilgin bu işi başarmanın sevincini duyabilir. Bilgin, bu günlük görevin yerine getirilmesinde, insanlığın adamıdır; bunca insanın yapamadan ağız dolusu lafla övdüğü şeyi o yapıverir, hem de sesiz sedasız.

Bilimsel, gerçeklerden faydalananların sayısı hâlâ çok az, diye bana karşı komaya kalkmasın kimse. Evet, kendine en uygar diyen uluslarda bile, bu gerçeklerden faydalanan kimselerin sayısı az, hem de çok azdır ve insanlığın bütün bir bölüğü, bize göre insanın büyüklüğünü yapan şeyden habersiz bırakılmaktadır, burası doğru ve bir o kadar da acıdır. Ama, bir kere bilgin, herkesçe geçerli olacak şekilde bir olayı yada bir ilişkiyi ortaya koyarsa, ödevini yerine getirmiş olur ve yaptığı ispatlamanın dünya ölçüsünde bir değer

taşıbilmesi için gösterdiği çaba, zekaların birleşmesine yardım etmiş olmanın haklı gururunu verir ona. Ayrıca, bilim öğretimini yeniliyebilirlerse, bugünkü toplumlarımızın, çouklara bile, dünyanın öbür yerlerinde aynı şeyleri öğrenen milyonlarca çocuğa katıldıklarını anlatmaları işten bile değildir. Katolikler, dinin sırlarını küçük çocukların bile anlayacağı biçimde dile getiren din bilgisi kitapları yazmaktan kaçınmıyorlar. Onun için, çocuklara hesap öğreten ya da basit fizik, kimya ve biyoloji bilgisi verenler, zamanında birer büyük buluş olan bu ilkel kavramları öğrenmekle, düşünce bakımından sayısız insanlarla birlik olduklarını ve ispatlanmış aynı gerçeği ortakça benimsenmesi ile de düşünce vatanını, yani insanın vatanını hazırladıkların hadi hadi anlatabilirler.

Özgürlük sevinçlerini de söylemek ister mi?

Daha önce gördük, bilim ancak özgürlük içinde ve özgürlükle gelişir. Özgürlük içinde gelişmenin, aynı zamanda sevinç içinde gelişme olduğunu uzun uzadıya anlatmaya lüzum var mı? Biliyorum, kadere boyun eğmenin hazlarını öven bir takım insanlar var. Ama, onların o zavallı mutluluğunu, istemem. Özgür düşünceyi sade kendilerine yaraştırıp, halka yalnız belli bir takım inançları uygun gören ve halkı düşünce köleliğinde tutmak isteyen o kendini beğenmişlerden nefret ederim. Çünkü, herkesin hakkı olan insanca mutluluk, başlıca gücümüz olan aklımızın özgürce gelişmesinden doğar. Kötülüklerin en amansızı, aklın atılışını durdurmaktır. Bir sorun karşısında, daha ilk baştan akla: "Sen bu işin üstesinden gelemezsin" diyen kimse, biz insanları alçaltıyor demektir ki, bundan daha büyük acı olmaz dünyada.

çekme tehlikesidir. İnsanın uzun zaman inandığı şeye artık inanmaması, ölmez sandığı düşüncelerin birer ölü düşünce haline geldiğini görmesi acıdır belki. Onun için, kimileri ileriye doğru yürümenin verdiği gurura, yerleşmiş getirdiği "rahatlığı" seçmek cesareteni gösterdiler. Ama, bu rahatlık, Voltaire'e göre "sessizce kürek çeken mahkumların rahatlığıdır.- Siz benim ruhumu kürek mahkumu mu sanıyorsunuz? Evet, öyle sanıyorum ve ruhunuzu kurtarmak istiyorum." Voltaire haklı: En büyük acı, acıtmaz olmuş zincirlerin acısıdır, köleliği kabul etmenin, başkaldırmaktan vazgeçmenin acısı. Oysa, sevinçlerin en temizi, durmadan kazanılan, yeniden ve yeniden kazanılan özgürlüğün sevincidir: Çünkü, insanı en çok coşturan şey, önünde sonsuz bir uzay olduğunu ve aklın atılışını hiçbir şeyin durdurmayacağını duymasıdır.

Buraya kadar, yalnız bilgi adamının açısından ele aldım sorunu. Ama, bilim kafasının halk yığınlarını kazandığını, ve insanlığın, pozitif buluşları bazen iyiye bazen kötüye kullanacak yerde aklın gücünü ve özgürlüğünü coşturma yolunda, akılları birleştirip insan kardeşliğini cöbertçe geliştirme yolunda kullandığını, bir defa daha düşünelim. Bu yolda kullanılan bilim, güçlülük duygusuyla birlikte, güven duygusunu, mutluluğun ilk koşulu olan güven duygusunu getirecektir bize.

Durkheim'le birlikte, dinsel hayatın ilkel biçimlerine bir bakalım. Ne buluyoruz her yerde? Amansız bir korku. Dünya, mana denen bu adsız, soyut ve korkunç gücün içine batırılmış gibidir. Her şeyden önce, korkulası bir güçtür bu: Çünkü, her kim, önceden gerekli tedbirler almaksızın onunla karşı karşıya gelirse, hastalık ya da ölümle biten bir sarsıntıya uğrar. Bunalıma yakalanan insan, bir şeyler yapabilmek ve güvenebilmek için, mana'ya sığınmaya çalışır.

Descartes'in bir sözü var, oldum olası bana trajik görünmüştür. Skolastik ilkelere bağlılığı ne olursa olsun, Descartes bizim için, aklı kölelikten kurtaran akımın, hümanizmanın ruhu olan akımın büyük kuramcısıdır. O, ağır basan bütün bilginleri yok sayan, din gerçekleri bir yana, ancak doğruluğunu açık ve seçik olarak bildiklerinden başkasını doğru saymayan bir adamdır. Ne yazık ki, 1634'de aynı Descartes, Galileo'nun bazı buluşlarından çıkardığı sonuçlar için Mersenne'e şunları yazıyor: "Çok kesin, açık ve seçik tanıtlamalara dayandıklarını bilmeme rağmen, Kilise'ye karşı onları dünyada desteklemek istemem." Sorarım size, dünyada bir insan için, isyanın sözü bile edilmekten korkulan bu cümlede saklı olan acıdan daha beteri olabilir mi? Bir ispatlamayı kabul etmek, ona boyun eğmek değil, ilerisine gitmektir. Ama, bir ispatlamayı "çok kesin, açık ve seçik saymak, sonra da her hangi bir otoriteyle uzlaşmıyor diye onu desteklemek vazgeçmek acı bir şeydir. Öylesine acı ki, bunu duyan kimse alçaldığını, kendinde insanlık onurunun çiğnendiğini farkeder; bunu farkettiği ölçüde de dayanılmaz olur bu acı. Düşüncenin karşısına zorla konan bütün engelleri yıkmak ve özgürlüğü, gelişmesinin temel kuralı yapmakla, bilim ahlâkı bizi acıların en belalısından kurtarmakta, en yüce sevinçleri bize sunmaktadır. Faşizmin dünyayı sürüklemeye çalıştığı o korkunç gerileme süresinde en iğrenç olan şey, akla karşı yapılan hoyratlık ve bu hoyratlığı bir ilke haline sokmak olmuştur. Totaliterliğin pençesinde kıvranan zavallı insanlar, bir takım yıldırmalar altında, yalnız düşündüklerini söylemeğe değil, düşünmediklerini de söylemeğe zorlanıyorlardı. Onun için, naziliğin bozguna uğraması, insanlık yönünden, aklın, haklarına kavuşan aklın bir öc olması oldu. Evet, açıkça ve dürüstçe tekrarlayalım, özgürlüğü isteyen tehlikeyi de istiyor demektir ki, bu da bazen acı

Ama, içini kaplamakla birlikte kendini aşan bu güç ile, olur olmaz zamanlarda karşılaşmanın, dolayısı ile belalara düşmenin sınırsız korkuları içinde yaşar. Din, ya da hiç değilse, sonradan din dediğimiz şey, bu korkuyu azaltmak için elinden geleni yapıyor; ama, bununla, bu korkuya yasa yüceliği veriyor, güçünü sürdürüyor.

Daha yeni bir takım dinlerde, somut tanrılar, yavaş yavaş soyut mana'nın yerini almaya başlıyor. İlk çözümleme dolayısı ile ilk açıklama denemesidir bu; gücünü küçümsememek gerekir: Çünkü, bütün insan çabalarına hakkını vermek, bilime özgür bir niteliktir. Kimi bakımlardan bizlere çok yakın insanların, vaktiyle bir fırtınanın, kuraklığın, kazanılan ya da yitirilen bir savaşın, güneş tutulmasının, verimli ya da verimsiz bir hasadın nedenlerini Yahova'nın, Apollo'nun, Zeus'un Junon'un duygusal tepkilerinde bulmuş olmalarına gülebiliriz bugün. Bununla beraber, bu nedenleri bugünkülerin daha benzeri eğilimlerde aramak, hiç aramamaktan daha iyidir. Güneş tutulmasını bir tanrıdan bilmek, hiç bir şeyden bilmemekten çok daha iyidir. İnsan niteliğinde tanrılan düşünmek (ki, bilim bile bundan kaçınamamış ve kimi zaman da kurtulmak için akla karayı seçmiştir.) bir zaman için yararlı da olsa, insanoğluna rahatlık ve güven getirmekten çok uzaktır. Bir kere, Tanrıların üstünde, Romalıların fatum dedikleri şey vardır. Sonra, tanrıların kendileri, tıpkı biz insanlar gibi, bazen iyilik yapmakla beraber, bazen de korkunçturlar: Her an öfkelenmeye hazırdırlar; mana'yı ellerinde tuttukları için, öfkeleri amansızdır. Bu güçlü tanrıları "yatıştırmak" için, kur-

banlar sunmak, insan kurban etmek gerekir. Ama kurbanın bile bir işe yarayacağı kesin bilinmez. Yüzlerce kurban tanrıyı yatıştırmayabilir ve bakirenin kanı boşuna akabilir. Ölümlülere düşen, kormak ve boyun eğmektir.

Sağlık ve zenginlik getireceğim diyen eski dinlerin, yerini, mutlu bir ölümsüzlük umudu veren ahretlik dinler alınca, yeni bir adım atılmış oldu. İsis, Kübele, Mithra, İsa "anlaşılır" tanrılardır. Çünkü, insanların kaderini kendi inançlarına, dinlerine ve temizliklerine bağlamaktadırlar. Ama, cennetin eşsiz nimetlerini iyi kullarına ayırırken, öbürlerini de - büyük çoğunluğu - korkunç cehennem işkenceleriyle yıldırıyorlar. Peki, kim Tanrının iyi kullarından olabilir? Orası, Tanrının "hidayeti" ne kalmış bir iştir; Tanrının hidayeti ise, eski mana'nın büründüğü sır kadar arlaşılmaz bir sırdır. İnsan, "korkular, titremeler" içinde yaşamak zorunda kalıyor yeni baştan.

Hristiyanlık doğmadan az önce, daha öbür ahretlik-dinlerin ölümleri bu sonsuz işkence korkuları içinde yaşattığı bir çağda, bilim kafası insanları korkudan kurtarma işine girişiyordu. Lucretius "Ey ilk Yunan insanı!" diye bağırıyor ve Epikhuros'un yaptığı işi överek şöyle yazıyor: "İnsan hayatı,herkesin gözünde, ağır bir dinin baskısı altında yerlerde sürünüyordu rezilce; göğün yüce katlarından korkunç görünüşlü bir baş gösteriyordu bu din, insanların üstünde bir tehlike gibi asılı duran bir baş. İlk olarak, bir Yunan insanı, bir ölümlü kişi gözlerini kaldırmak cesaretini gösterdi bu başa; ona karşı diklenmeyi o aldı göze ilkin!"

Yine söyleyeyim, haksız bir yan var bu yüce dizelerde. Din, bilimden önce, bizi korkudan kurtarmayı denemiştir; onda her şey yılgı değildir. Ama, şu da var ki, din, başımızdan atmak istediği korkuya bir yasa yüceliği vermiş, kimi zaman kanlı törenler istemiş, kimi zaman da korkunç işkenceler yaptırmış ve sonunda Lucretius'un şu sözlerini hakketmiştir:

Ne kötülükler etmemiş bu din...

Dinin yapamadığını yapmak, yani korkuyu ortadan kaldırmak için ne etmeli? Dünyayı açıklama çabasında, tanrısal varlıkların o değişken, o korkunç, o kestirilemeyen istemi yerine, tabiat yasalarının anlaşılır düzenini koymalı. **Tabiat için gözlem ve akıl gerek** diyen Lucretius, bu üç kelimeyle, bilimin ruhunu açıklıyor. Gerçekten de, insan olaylarda biz insanların isteklerine benzeyen, sonuçlar görmekten vazgeçsin, bunları sadece tabii bir düzenin, yani düşünceden ayrılmayan ve onunla varılan düzenin sonuçları olarak görsün hele, bakın o zaman, ilk çağ korkuları nasıl uçup gidiverir ve güvene kavuşan insan nasıl "bilimin yükseklerde kurduğu kalelere, o huzur tapınaklarına" geçip yerleşebilir nihayet.

Lucretius, insanları korkudan kurtarma işinin, yalnız Epikhuros'un çabasıyla başarılacağını sanmış, böyle bir düşe kaptırmıştı kendini. Atom fiziği onca, ölüm korkusuyla birlikte bütün korkularımızı silip süpürebilecekti. Korkuya karşı kazanılan bu zaferin kesinliğine dayanarak, ustasını evrenin fathi olarak selamlıyordu: "Evet, düşüncenin asıl gücü onunla erdi za-

fere; ilk o gitti, dünyayı saran ateşli duvarların ta ötelerine; uçsuz bucaksız evreni dolaştı, düşüncenin atılışı ile bir baştan bir başa!" Epikhuros fiziğinin bir çok ruhlara güven getirdiğine inanmak gerek. Çünkü, Mystere'lerin yoluna girmiş olmasına rağmen, Vergilius bile şunları yazıyor:

Ne mutludur o kimse ki
Kavran nesnelerin nedenini
Atar bütün korkuları bir yana
Boş verir yakarmaya alın yazısına
Tamunun korkusuna gürültüsüne
Alır tümünü ayağının altına!

Bununla beraber, biliyoruz ki, bu zafer çığlıkları vaktinden önce yükselmişti. Yine biliyoruz ki, Lucretius'un övüp göklere çıkardığı bu bilimsel çabayı, yeni pythagorculuk, yeni eflatunculuk ve ahretlik dinler durdurmuştu. Ayrıca şunu da biliyoruz ki, Epikhuros'un atom tasarımı basite indiren bir yaklaştırımdı (appoximation) ve Lucretius'un kesin sandığı bir fizik bilimi, binlerce araştırıcının toplu çabası ile yavaş yavaş değişecekti. Ama, bildiğimiz bir başka şey şu ki, Lucretiusun özlediği kurtuluş, bilim ahlâkı bilimsel uygulamalarda ağır bastığı ölçüde, şaşmadan, sessiz sessiz sürüp gidiyor. Ortadan kalkan her bilgisizliğin ardından yeni bir güven doğar. Yıldırımlar, depremler, su baskınları, salgın hastalıklar, korkudan titreyen biz ölümlülere, anlaşılmaz ya da hevese bağlı birer ceza gibi değil, aklın kavrayabildiği yasaların birer sonucu

olarak gözükmektedir artık. Bunları anlamak, biraz da yenmek demektir. Çünkü, böylece, dünyanın kıvranmaları üstüne düşüncenin yiğit duruğunluğu konmuş olur. Böylece, öz ruhuna uygun olarak kullanılan bilim, düşünsel bir güvenlik duygusu, Yunun bilgeliğinin en yüce iyilik saydığı ve bunca yüzyıldır insanlığın kaygılı bir çaba ile ardına düştüğü o güvenlik duygusunu getiriyor bize yavaş yavaş.

Güvenlik diyorum (Langevin'in gerekircilik üstüne verdiği o ünlü konferanslarında kullandığı bir sözcüktü bu), iç rahatlığı demiyorum. Çünkü, bilim ruhu, ahret mutluluğu, üstün mutluluk adına ne varsa hepsine karşıdır. Mikrofiziğin, parlak buluşları ile, dünyanın anlaşılır görünüşünü değiştirdiği ve insana yeni bir güç kazandırdığı bir anda, bu ilerlemelerin kendi içinden bir engel çıkıyordu ortaya: O ünlü belirimsizlik ilkesi, büyük gerekirci görüşün karşısına çıkmıştı damdan düşürcesine. Karşı çıkanlar; belirsizlik bağıntıları üstünde duran Heisenberg'di; parçacığın, bir bakıma, enerjisinin şu ya da bu değeri ile, şurda bir ya da burda ortaya çıkmakta "özgür" olduğunu ileri süren Louis de Broglie'ydi; nedenselci görüşe saldıran ve yeni kuşakları, bu gerekirciliğe bağlı kalan "fosil" leri söküp atmaya hazır olduklarını söyleyen Reichenbachtı; nihayet, nesnelerin anlaşılır düzeni yerine, baştan başa mistik öğelere bürünmüş "rastlantı" kavramını koymaya çalışan olasıcılığı savunanlardı. Bilim, şu anda ortaçağ kafasının saldırılarına karşı savaşmak zorunda bulunuyor. Eğer, bu saldırı baskın çıkarsa yeniden, bilinmez hangi tanrının keyif kölesi olan insanı eskinin korkularına götürebilir.

Bu demektir ki, durmadan artan düşünce gücünün yarattığı güvenlik duygusu, hiç bir zaman bizi, çabadan kaçınan bir çeşit esenlik duygusuna götürmeyecektir: Yukarıda tanımladığımız o sonsuz buluş düşüncesi, bütün alanlarda, bilimsel araştırmanın ve ondaki ahlâksal ilkelerin ruhu olarak kalmaktadır.

Kim demiş, bilimin özünde bulunan ülkü, aydınmatan ama ısıtmayan soğuk bir ülküdür diye? Laboratuvarlarda, tabiatın sırlarını zorlayan şu iki büklüm bilginler, metinler üzerine eğilmiş, insan geçmişinin sırlarını bulmaya çalışan şu tarihçiler, toplumbiliciler, insanların o günedeğin el atmadıkları o en "dinsel" eserin mutlu ve çoşkun işçileri değiller mi? En yüce birlikte, düşünce yoluyla varılan birlikte payları olan ve başkalarını birlik yoluna sokan onlar değil mi? İnsanları özgür kılmanın en katıksızına, düşünce ile varılan özgürlüğe emeği geçen, bu özgürlüğü başkalarına da tattıran onlar değil mi?

Bilimin eseri, gerekli ağırbaşlılığı içinde, baştanbaşa sevinç, sevgi ve dirlik eseridir. İnsanı yüceltmek, kapıp kavramak, coşturmak için başka bir şeye ihtiyaç var mı? Sonsuz bir eser uğrunda, bir günlük çalışmış olmak bile yetmez mi onun şanına? Aklını işletenler ile düşünce ve duygu ortaklığı yapmak, ve düşünen bütün insanların bir gün, gerçekten yaşayan varlıklar olması için çalışmak yetmez mi onun mutlu olmasına?

İncelemelerimin konusu dolayısı ile, ülkü ardında koşan insan çabasının yüzyıllar boyunca aldığı değişken biçimlerle sürekli bir alışveriş halinde bulunuyorum. Bunlardan hiç biri yok ki kendine özgü güzelliği olmasın; bilim kafası, bugün artık çok yabancısı olduğumuz düşüncelerde, haklı, yararlı ve büyük olarak neler bulunduğunu anlamaya çağırıyor bizi; ta mantık-öncesi düşünüşten ayrılmaz bir takım görüşleri sempatiyle ele almamıza yardım ediyor. Bütün ahlâksal düşüncelere açık tutuyor ilgimizi. Gerek felsefenin mantosu, gerek tapınakların çatısı altında olsun; gerek Pythagorcuların o "altın dizeleri"nde; gerek Budizmin o "soylu gerçekleri"nde; gerek **Dağdaki Vaız**'da, Epiktos'un **Manuel**'inde, Pascal'ın **Pensee**'inde, gerek **Hoşgörü üstüne deneme**'de, gerek Bir dinlinin sözlerinde, gerek **Bilimin geleceğinde** olsun, insanoğullarının bilgelik ve sevgiye yönelmiş çabaları sarsıcı, kimi zaman da yüce biçimlere bürünmüştür. Ama bu çabanın, hiç bir zaman, bilimi yaratan ve yaşatan o sessiz ahlâktaki çaba kadar temiz, eksiksiz ve çoşturucu olduğunu sanmıyorum.

EN SON KARŞI DÜŞÜNCE

İleri sürülen en son karşı düşünce şu:

"Pekala, diyorlar bize, bilimin kendi alanı, hem de geniş bir alanı var, kabul; ama, evrensel bir alan değil bu. Bilim insan kafalarını birleştiriyor, o da kabul; ama, ancak bazı noktalarda birleştiriyor. Oysa, bilimin etkisi dışında kalan şeyler ilgilendiriyor bizi asıl, hem de doğrudan doğruya, çok yakından ilgilendiriyor. Madde alanında kaldığımız sürece bilim, yeni meraklarımıza sağlam bir besin sunuyor; ama, ona ruhtan, hayatın kaynağından, son amacından, ölümden, ölümle gidenden, gitmeyenden söz açmaya kalkmışmayın boşuna. Oysa, bizi asıl ilgilendirenler de bunlar; hayatımıza akıllıca bir yön vermek için bunları bilmemiz gerek. Ama, bütün bu sorunlar üzerinde bilimi boşuna sorguya çekmeye kalkmayın; ya yan çizer, ya

da "yetkim yok", der çıkar işin içinden. Bilimin cevapsız bıraktığı noktalar üzerinde onun yerine, başkalarının konuşması doğru olmaz mı? Ya bu başkalarının söyledikleri en önemli bir şey ise, onlardan yana dönmemiz pek tabii değil mi, bizlere aradığımız amacı ve yolları göstersinler diye? Bilim, istediği kadar bize yüce, sarsıcı ve çekici bir ülkü sunsun; eksik kaldığı sürece, bütün sorunların karşılığını veren, bütün istekleri doyuranlarla boy ölçüşemez.

Bu karşı düşünceler, Hristiyanlığı savunanlarca yirmi kez ileri sürülmüştür. Bossuet, ünlü yazılarında "bilimin başarılarına hayranlık" duyduğunu açığa vuruyor. Ama, hemen ardından, bu tabiat bilgisinin, asıl ve tek bilgi, yani Tanrı bilgisi yanında hiç kaldığını ekliyor. Yalnız Hristiyanlar değil bu görüşü savunan. Kimi zaman, o güzelim şiirlerinde bilimi yaman bir dille öven Hugo bile, bir başka yerde, bilimin yoksulluk, hiçlik olduğunu, onunla övünmesi için insanın deli olması gerektiğini, çünkü insanı Tanrıya götürmediğini söylüyor:

Anatomist Trappist'e der?
Mezarcı ne der iskelet kemirene?
Hekim ne der atlet Jeologa
Toprakla savaşıp da bitkin düşene?
Ya sonsuzluğun yuhaladığı alcebrist
Ne diyor şu ele avuca sağmaz sayılar çobanı?
Ne diyor bu bilim çukurunun kara kaz macıları

Ellerinde kazmaları, soluk, titrek benizleriyle?
Hepsinin dediği şu: Ey İnsan!
Karanlık, yoksulluk, körlük, yanlışlık,
Hiçlik, duman, budalalık, yas!
İşte, sen bunlarla övünüyorsun!

Hayır, asıl gerçek, madde bilgisinin bize açıkladığı değil. Çünkü: "madde yoktur, yalnız ruh vardır". Asıl gerçek, sevginin esinlediği gerçektir:

Okuyorum sanan, kör, biliyorum sanan delidir. Yalnız "Seviyorum" diyen Tanrıya gider. Bize bilginin kapılarını açacak olan araştırma değil, ölümdür; bize yüce Varlık'a büründüren, onunla birleştiren ölüm.

Görüyorsunuz, önümüze çıkardıkları karşı düşünceyi dile getirenler bilimden nefret eden, ya da onu küçümseyenler değil sadece. Çünkü, Hugo, bir takım boş mantık kaygılarına kapılmadan, bilimi kutsal bir iş diye göstermekte, Newton'a Homeros'la İsa arasında yer vermektedir. Bugün hâlâ bir çok insan var ki, bilime karşı ne düşmanlık besliyor, ne de güvensizlik.Tam tersine, bunlar bilime büyük değer veriyorlar, güveniyorlar. Bütün istedikleri, sonuna kadar izlemektir onu. Ama, bilim yarı yolda durdu, Tanrı üstüne, ruh, öbür dünya üstüne hiç bir şey söylemediği için, bırakıveriyorlar onu, çünkü bilimin kendisi de daha ilerisine gitmek istiyorlar; çünkü, tam bilgeliğe, toptan gerçeğe susamışlardır.

Nasıl karşılık vermeli bunlara?

Bir nokta üzerinde haklıdırlar, bunda şüphe yok: Bugün bilim her şeye karşılık vermiyor. Ruhtan, Tanrıdan, ölmezlikten söz açtınız mı, susuyor. Sorunu ele almaya yanaşmıyor. Tanrıya inananlar ve filozoflarsa, tam tersine, ortaya bir takım çözümler atmakta yarış halindeler. Örneğin, Mithriacisme'i, Renan'ı dediğine bakılırsa az kalsın bütün dünyayı saracak olan şu dini alalım ele. Bu dine giren kimse, onda meraklarını giderecek şeyleri bulur. Önce, Tanrısının hikâyesini anlatırlar ona: Mithra, kendine inananları kurtarmak için kurban etmiştir kendini. İnsan kılığına girmiş, mucizeli bir yoldan dünyaya gelmiştir. Çobanlar tapmışlar ona. Kendini kurban ederek ilk günahın lekesinden kurtarmıştır insanları. Şeytan'a karşı savaşmayla geçen bir ömür sonunda çömezlerini kutsal bir masa etrafında toplamış, sonra, kendi gücüyle göğe çıkmıştır. Oradan, şaşmaz "adalet ve merhametiyle" kollamaktadır bizleri gece gündüz. Hem gerçeğe ermek, hem de ahretinizi sağlama mı bağlamak istiyorsunuz? İnanın, ona, dinsel törenlerine katılın. Evrenin yapısını mı öğrenmek istiyorsunuz. Myste'leri arasına girin: Sizi, incelemelere, araştırmalara zorlamadan, yaradılışın sırlarını, dünyayı meydana getiren çemberleri açıklayacaklardır. Nihayet, sizce en önemli şeyi, yani öldükten sonra insanın ne olacağını mı öğrenmek istiyorsunuz? Dinleyin öyleyse: Yeryüzündeki hayatınız sona erince, Mithra ölmezliğe kavuşan ruhunuzu yargılayacak, dinine, eserlerine ne denli bağlı olduğunuzu soracak. Günahınız varsa, suç işlemişseniz zebaniler işkenceler yapacak cehennemde. Erdemli ve temiz kalmışsanız, sonsuz mutlulukta payınızı alacaksınız. O zaman, etiniz kemiğinizle yeniden dirilecek, göğe çıkıp, zaferle Kurtarıcı'nın yanı başında yer alacaksınız.

Bütün bu kesin gerçekleri sunan mithriacisme, ağır ağır biriken bilimsel gerçeklerin bugün bize sunduğu öğretiden daha tam, daha toptan bir öğreti getiriyor; meraklarımıza daha geniş ölçüde karşılık veriyor; Descartes mekanizminin, görelilik teorisinin, quantum'lar öğretisinin söyleyemediklerini söylüyor bize, bunda hiç şüphe yok.

Ama, sorarım size, hangimiz inanıyoruz Mithra'ya?

İsis'e, Osiris'e, Demeter'e, Persephon'a, Kübele'ye, Attis'e, Zeusa, Apollon'a, Herakles'e kim inanıyor? Bütün bu inançlar sayısız kafaları doldurmuş, sayısız yürekleri çarptırmıştır. Her biri, kendi zamanında, kesin ve sonsuz diye çıkmıştı ortaya. Ama, hepsi zamana ve eleştiriye dayanamayıp göçmüş, bizleri ölümden kurtarmaları gerekirken, kendileri ölüp gitmişlerdir.

Doğrusunu söylemeli: Çekici yanları yok değildi bunların. İnsanların meraklarını doyurup, isteklerine karşılık veriyorlardı. Hem sonra, İsis'in Mithra'nın, Attis'in sözlerine inanmanın, erdemli olmanın, mutlu bir ölümsüzlüğe kavuşmak için bir kaç dinsel törene katılmanın yetivereceğini düşünmek hiç de yabana atılamazdı. Cehennem bir yana bırakılırsa (çünkü, hangimiz, herkesin birlikte paylaşmadığı bir mutluluğu isteriz?), salt maddeye bağlı bir mutluluk yerine, daha soylu bir umut getiren, geçici bir çabanın karşılığı olarak sonsuz bir mutluluk sunan bu ahretlik dinleri benimsemek daha bir çekiciydi. Bir zamanlar, yoksullar Osiris'in önünde yargılanma hakkını elde etsinler diye büyük bir ulusun kanların kanlısı bir devrim yapmış olması, tarihçiye şaşırtmıyor artık. Mystere'lerin öğretisine inanan kimse için bu savaşın getire-

ceği yarar sonsuzdur. Ama, biz inanmıyoruz buna. Orphisme'in, metroacisme'in, mithriacisme'in gösterdiği "kanıtlar" bir başka çağda yeterli görünmüştü. Bizleriyse, yalnız inceleme konusu olan şeyler ilgilendiriyor bugün. Attis'in insanları temiz kalmanın yollarını göstermek için cinsel organını kesip kesmediğini sormak aklımızdan bile geçmez; Noel gelince, **Sol İnvictus** (Yenilmez Güneş) bayramını kutladığımızı hatırlamayız bile; milyonlarca saygılı ve tutkulu myste'in "inanç nedenleri" üstünde kafa yormayız. Akla ve deneye sağlamca dayanmadıkları için, bu nedenler, onları geçerli sayanlarla birlikte göçüp gitmiştir. Bir zamanlar dünyaları coşturmuş olan bu yaman, bu kesin gerçekler, bugün, insanlığın aştığı yollar boyunca sıralanmış birer ölü düşünceden başka bir şey değiller artık.

Peki, bu gerçeklerin ardarda çeşitli değişmelere uğradıklarını tarihten bilen, yüzyıllar boyunca bunların doğduğunu, savaştığını, geliştiğini, nihayet silinip gittiğini gören bizler, bilim adamının kendine yasa yaptığı o sıkı yöntemlere başvurmaksızın, bütün bu sorunları öyle bir çırpıda çözümleyivermek olacak şey mi, diyemiyecek miyiz? Bunu demek boynumuzun borcu değil mi? Yer ve zamanın etkisine dayanamayıp, özü gereği, ister istemez yok olacak kesin bir bilginin pek değeri olmadığı düşünmek, hakkımız, görevimiz değil midir? Bunca kesin cevapların birbiri ardınca kayıtsızlık içinde unutulup gittiğini gördükten sonra, kendini beğenmişcesine bütün meraklara bir çırpıda karşılık vermiyor diye, bilimin aşağı bir durumda olduğunu mu kabul edeceğiz?

Buna karşılık olarak, bilimde de bir takım teoriler, öğretiler ölüp gitmektedir, demeye kalkmasınlar. Gördük ki, bilim alanında, varsayımlar geçip gidiyor, her şeye olan bilimin doruklarına da oluyor; Euclides gibi, Galileo da, Newton da aşılmışlardır, burası doğru. Ama, şurası da bir o kadar doğru ki, gerçekleşmiş bir olay, daha iyi gerçekleşen bir başkasına yerini verdiğimiz zaman büsbütün ortadan kalkmaz, yeni teori bir öncekiyle birleşir ve onu aşmak için yine ona dayanmakla başlar işe. Bilim alanında, bugünün yanılgısı bile hayırlı bir rol oynar: Yarının doğrusunu hazırlar; yarının doğrusu da, daha geniş bir doğruya, o da bir başkasına yol açar ve bu, böylece, sonsuza kadar sürüp gider.

İddiacı olmaları dolayısı ile, toptan yok olmak kesin gerçeklerin kaderidir asıl.

Mithra dininin açıkladığı sırlar, gelişmesi ve değişmesi beklenen geçici bir takım bilgi yığını değil: Bir bütündür. Toptan alınacak, ya da bırakılıyorlar. Dahası var: Onların yerine başkalarını koymak istiyenler, işe bunları yadsımak ve kötülemekle başlarlar. Bu sırlara dayanacak yerde, onları şeytana maleder; zorla, kinle yıktıktan sonra, unutulmaya bırakırlar bunları. Bu sefer kendilerine ölümsüz demek sırası onlarındır...

Diyecekler ki, işin kolayına kaçıp metroacisme'i, mithriacisme'i, yani ölü bir takım öğretileri ele alıyorsunuz; bugün Kutsal Boğa ile Ana Tanrıça'nın tapınakları yoksa da, Kutsal Kuzu ile ile Meryem'in ardında milyonlarca insan var. Bizim Fransız uygarlığında Hristiyanlığın derin kökleri olmadığını ileri sürecek değilim. Böyle bir şey düşündüğüm yok. Sade-

ce sanat ve şiiri ele alırsak, Hristiyanlık, bugün akılcılar kadar Tanrıya inananları da coşturan eserlere önayak olmuştur. Louvre'u, Versailles sarayını, **Gargantua'yı, Denemeler'i, Metot Üzerine Konuşma'yı, Safoğlan'ı, Bilimin geleceği'ni, Pozitif Felsefe Dersleri'ni, Capital'i** beğeniyoruz diye, Vezelai bazilikasını, **Hristiyanlığın Kuruluşu**'nu, **Pascal'in Düşünceleri**'ni, **Les Paroles D'un Croyant**'ı beğenmekte hangimiz duraksayabiliriz? Ama, **İlyada**'yı sevmemize bakıp, Olimpus tanrılarına inandığımızı söyleyebilir misiniz? Parthenon'u seviyoruz diye Athena'ya inanmamız mı gerekir? Eneas'a sevmemiz, Jupiter'e inanmamızı gerektirir mi? Milo Venüs'unu sevmemiz Venüs'e inanmamızı gerektirir mi? Paganlık ana eserleri karşısındaki coşkumuz paganlığa kaymadığı gibi, Hristiyan ana eserleri karşısındaki coşkumuz da Hristiyanlık üzerinde toplanmaz. İnsanlar cehenneme inanmaz olduktan sonra da Dante'nin şiirleri yaşabilir, nasıl ki **Eneas**'ın altıncı türküsü ya da Vergiliusu'in **Dördüncü Sığırtmaç Türküsü** Orphisme silinip gittikten sonra da yaşıyor. Nihayet, kaygılı meraklarımıza hiç bir karşılık vermemektense, kısa ömürlü karşılıklar vermek daha iyidir denebilir mi? Yaradılışımız üstüne, ruhumuz, ölüm ve öbür dünya üstüne hiç bir şey söylemeyen bir bilime güvenecek yerde, Apollon'a, Mithra'ya, Meryem'e inanmak ve bu geçici inançlarda bir avuntu, bir umut bulmak daha iyidir denebilir mi?

Biliyorum, bir çokları denebilir, diyor. Yine biliyorum ki, bunlar arasında çok soylu kişiler de var. Ayrıca, toplum bilim, yüzyıllar boyunca batı dünyamızda ağır basan inanç ve umut biçimlerinin

bugün hâlâ milyonlarca insan üzerinde etkisini sürdürmekte olmasına, Pythagoras'ın Apollon'a, Pasteur'ün İsa'ya inanmasına şaşmaz. Eski çağların hoşgörmezliğine benzeyen her şey, insanların inançlarına karşı insanoğlunun nefretini çeken ne varsa hepsi, bilim araştırmalarına kökten yabancıdır.

Ama, ben burada, son olarak ileri sürülen ve kesin sanılan karşı düşüncenin bize niçin dokunmadığını, kimseyi incitmeden, anlatmaya çalışıyorum.

Önce, "mutlak" peşinde koşan dinlerin insanlara sunduğu "karşılıklar", bunları kabul edenlerin kafasında tam bir güven, şüpheden uzak bir umut yaratır diye kesin bir şey söylenemez. Hristiyanlık bir takım sırlar sürüyor önümüze. Ama, sır, insanın merakını doyuracak yerde, büsbütün arttırır. Bu sırlar bir soruya karşılıktan çok, karşılıktan kaçınmadır.

Hadi, "bilimin susması" bazı kimselere batıyor, diyelim. peki ama, Tanrıya inanan Pascal'in şu sözüne ne buyurulur. "Bu sonsuz uzayların sonsuz sususu ürkütüyor beni." Zeytin dağı üzerine Vigny'nin yazdığı dinsel bir şiir şöyle biter:

Dudak bükecek yokluğa doğru insan,
Soğuk bir sesizlikle karşılık verecek yalnız
Tanrının sonsuz sessizliğine.

Bir başka hayat inancının bizlere veriyor dedikleri avuntuya ve umuda gelince, insan kendi kendine şöyle sorabilir, sanıyorum: Acaba cennete inanmanın sağladığı iç rahatlığı yanında, cehennem korkusunun

içlere saldığı ürpertiler daha baskın değil mi? Ayrıca, Bossuet, ölümün, İngiltere kralicesi Henriette için bir iyilik, bir kurtuluş olduğunu istediği kadar bir iyilik, bir kurtuluş olduğunu istediği kadar anlata dursun, bu kurtuluş gecesini anarken "Ey belâlı gece, ey korkunç gece!" diye bağırmaktan alamıyor kendini, ve istemiye istemiye insanca bir ses kaçırıyor ağzından: "Nasıl? Bu kadar erken ölecek miydi?" Pascal, ölümü insan bedeni için mutluluk başlangıcı olarak kutluyor, ama bir başka yerde de şöyle diyor: "Komedyanın her yanı ne denli güzel de olsa, son perde her zaman kanlıdır: Sonunda bir kaç avuç toprak atarlar başına, bir daha kalkmazsın artık." Hugo, ünlü kıtalarında, kızının ölümü ardından Tanrı'da bir avunma bulduğunu söylüyor ama, şunu da eklemekten kendini alamıyor:

Yazık, geçmiş günlere çevriliyor gözlerim
Hiç bir şey avutmuyor beni artık bu dünyada
Hep hayatımın o anında aklım fikrim
Onun açıp kanatlarını uçup gittiği anda,
Ölünceye dek yaşayacağım o anı
O anki, boşuna ağlayıp
'Demin, diyordum, benim çocuğum vardı
Şimdi benim çocuğum yok artık."

Ünlü bir söze uyarak diyebiliriz ki, Tanrı bilim geçmiş gelecek bütün belaların kolayca hakkından, gelmiştir; bugünün belaları da Tanrıbilimin hakkından geliyor. Hristiyanların hayata akılcılardan daha az

bağlı oldukları, birbirlerini kaybedince, daha az acı çektikleri görülmüş değildir. Vaftizsiz bir çocuğu öldürmenin vaftizli bir çocuğu öldürmek kadar ağır bir suç olmadığını ileri süren casuiste'ler 'kendi açılarından) belki doğru düşünüyorlardı. Ama bu sözleri yine de insanı çileden çıkarıyor: Çünkü, Cennet'e ne denli inanırlarsa inansınlar, vaftizli çocuğun ana baba, onu kaybedince yine de ağlamaktan geri kalmazlar. Ölüm, katıksız mutluluğun kapılarını açtığı için - teorik olarak - en büyük iyilik sayılmasına rağmen, bir hastanın başucunda, onu kurtarsın, yani bu mutluluk anını geciktirsin diye, Tanrıya yalvaran Hristiyanlar sayılmayacak kadar çoktur.

Bu konuda söylediklerimle, bilmem tekrarlamaya lüzum var mı, tartışma açmak niyetinde değilim. Bir bozguna, insan çabasının uğradığı bir bozguna karşı zafer kazanmaya çalışmak insanlığa sağmaz. Katı gerçek şunu görmeğe zorluyor bizi: "İnsanlığın acılarını dindirmeğe çalışan eski terâneler" onu uyutamamıştır ve hiç bir tanıta dayanmayan sözler, onları benimseyenler için bile, değersiz kalmıştır. Dinlerle felsefelerin ortaya atıp kesin bir çözüme bağladıkları sorunlar üzerinde bilimin sessiz kalacağı doğru olsa bile, bu durum onu suçlamak için yeni dehak kazandırmaz insana. Ama, bilimin bu romuda hep sessiz kalacağı doğru mu? Ruh, ölüm, öbür dünya gibi dinlerle ilgili konular üzerinde bilimin hiç bir zaman konuşamayacağı doğru mu?

Doğru sanılmıştı bir zaman. Ben de eskiden böyle sanmıştım. Pozitivizm, Tanrı bilime ve metafiziğe karşı tabii bir tepki ile, "bilinemez" dediği şeyin sınırını çizmiş, ve bilim kafası adına bu sınırı aşmaya yasak

etmiştir bize. Ama tam bu yasağı koyduğu anda bilim, önce dinler tarihi, sonra da toplum bilim kanalıyla bu yasak bölgeye giriyordu. Eski soruya, şu "Tanrılar var mı?" sorusuna, toplumbilimci: "Var elbette, toplulukların temsilcileri olarak, yani büyük toplumsal olaylar olarak var." diye karşılık veriyor. Apollon, Mithra, Attis gerçekten yaşamış olsunlar ya da olmasınlar, bazı insan toplulukları onların varlığına inanmıştır. İsa yaşamış olsun olmasın, onu yaşadığına olan inanç milyonlar ve milyonlarca insanı coşturmuştur. Couchoud, "tarihcilik" görüşünü çürütmeğe çalıştığı o ünlü eserinde, haklı olarak şöyle yazıyor: "İnsanların kafasında, kafataslarının altında yaşayan ideal bir dünyada, isa bütün ölçülerin üstündedir. İsa, dünya imparatorluğunda Ceasar'ın yerini almıştır...Onun adına Aya Sofya, Chartres katedrali yapılmış, Ermiş Thomas'nın Somma Thologica'sı, etikalar, metafizikler yaratılmıştır. İnsanlığın atıldığı büyük serüvendir o."

İşte, toplumbilim dinsel olayların üzerine böylesine iyi niyetli bir anlayışla eğilmekte; onlara birer insan olayı gözüyle bakmakta ve nihil a me humani alienum puto (kendimden uzak tutmam insanca olanı) sözünü benimsemektedir. Böylece XVIII. yüzyıl filozoflarının zamanında zorunlu ve parlak olan kalem tartışmalarının, Renan'ın ozanca yaratışlarının yerini, yavaş yavaş, düşünüş ve yöntemce bilimsel bir araştırma almıştır: Bu araştırma, yalnız Hristiyanlığı ve Juadisme'i değil, dinsel hayatın en ilkel biçimlerine kadar bütün çağların inanç ve dinsel geleneklerini de sabırlı ve tarafsız bir inceleme konusu yapmıştır. Bugün, totem'le, kutsal, şeylerle, kurban ruh, tanrılık, ruhun kurtuluşu ve öbür dünya ile ilgili inançlar bilgi-

nin, tıpkı fizik ve biyolojik olaylar gibi, sessiz sessiz incelediği birer olaydır. Geçen elli yıl içinde, bu incelemenin bilgilerimizi alabildiğine genişletmiş olduğunu yalanlıyamaz kimse. Tanrıya inananlar bile, bilgilerimizin ilke ve yöntemlerine dil uzatmaktan çekiniyorlar kimi zaman. Bugün hangi aklı başında bir katolik kalkar da, Müslüman çocuklarına "imansız köpekler!" demeyi göze alabilir? Hangi aydın misyoner, artık birer klasik bilgin olan Frazer ya da LevyeBruhl'ün eserlerini okumam diyebilir?

Onun için bilim, dinsel hayatla ilişiği olan her şeyi, düşmanlığından ya da çekingenliğinden, sürgün eder kendi alanından demeye kalkmayalım artık. Eskiden doğru olmuş olabilir bu söz, ama bugün doğru değil artık. Bilim, dinsel denen düşüncelerde sadece insanların bir takım ortak tasarılarını görür; bunların özünü, kaynağını ve gelişimini inceler. Bu düşünceleri bir takım alay ve şakalara konu yapacak yerde, onlarda insanların düşünce tarihini ilgilendiren çok değerli bilgiler bulur.

Ruh ve öbür dünya ile ilgili inançları anlayışla incelemek başka, ruhun ya da öbür dünyanın olmadığına karar vermek başkadır, burası doğru. Dogmaların ve sistemlerin birbiri ardı sıra ve yaman bir başarı ile kestirip attıkları sorunların çoğuna bilimin bugün cevap vermekten kaçındığını kabul etmiyor değilim. Kimi zaman kendi öz durumunun zorladığı kesin bir yargıya vardığı oluyor şüphesiz: Örneğin, bilim için "mucize" diye bir şey olmadığı apaçıktır. Çünkü, bir defa, bu ad altında gösterilen olaylar eleştirel yöntemin her zamanki kurallarıyla saptanmış değildir; sonra da, saptanmış olsalar bile, bilimin bütün işi, onları bir yasa

kavramına bağlamak olacaktır. Toplumbilim "ezilip gitmiş tanıklara" kulak vermez. Çünkü ap ayrı inançlar uğrunda insanlar aynı cesaretle ölürler, dökülen kanlarsa, doğrulanmış deneyin, ağır basan kanatların yerini alamazlar. Ama bu ilke ortaya konduktan sonra, bilim, kendi alanı dışında ele alınan ve çözümlenen bir çok sorunlar karşısında susar: Ruh ve öbür dünya üzerinde ne düşündüğünü sorun ona: Bugün size cevap vermez. Çünkü, onun bütün zoru, insan topluluklarının bu sorunlar üzerinde ne düşündüklerini bilmektir sadece.

Ama bu susmanın sonu gelmeyecek mi? Bir takım noktalarda bir çözüm bulunmamıştır, ne yoldan bulunacağı da henüz kestirilmemiştir diye, kimse araştırmaya kalkmasın, çünkü hiç bir zaman bulamaz mı diyeceğiz?

Evet, bizi bu güçsüz duruma düşüren zavallı, çekingen bir bilim görüşü vardır. Ama herhangi bir sorunun **a priori** olarak akıl ile deneyin gittikçe genişleyen etki alanı dışında kalacağını kabul etmeyen daha yürekli, daha üstün bir görüş de var.

Olaylar, bugüne kadar, bu iki görüşten hangisini haklı çıkardı? Auguste Comte'a göre, bilim yıldızların biçimini, uzaklık, büyüklük ve devinimlerini belirleyebilir, ama "hiç bir araçla" kimyasal bileşimlerini "hiç bir zaman" inceleyemez. Comte daha bunları henüz söylemişti ki, yeni bir bilim onu ulu orta yalanladı. M. Termier, öğrenme sevincini övüp göklere çıkardığı bir kitabında şöyle yazıyor: "Şüphesiz ışığın ne olduğunu, dünyayı nasıl dolaştığını hiç bir zaman bilemeyeceğiz; dünyanın nasıl meydana geldiğini, yoğun küçük bir nebula mı, yoksi birbirine yapışmış sert parçacıklar kümesi mi, hiç bir zaman bir zaman bilemeyeceğiz

şüphesiz; iç çekirdeğinin fizik durumunu da bilemeyeceğiz..." Bilimin son çabasının çözmekte güçsüz kalacağı bütün bu sorunları sayfalarca sayıp döküyor ve "hiç bir zaman" sözü değişmez bir yargı gibi durmadan çıkıyor karşımıza. Ama, M. Termier bütün bu sınırları koyduğu günlerde, başkaları "ışığın ne olduğunu "öğrenmeye çalışıyor, "sert parçacıklar" kavramını değiştiriyor, "dünyanın iç çekirdiği" sorununu yeniden ortaya atmaktan ve klasiklerin bu konudaki düşüncelerini altüst etmekten çekinmiyorlardı.

Peki ama, dinsel inançların eşiğine konan sınırların hiç bir zaman gerilemeyeceğini, bu inançların kestirip attığı sorunların hiç bir zaman çözülmez bir takım şifreler olarak kalacağını neye dayanıp ileri sürüyorlar? Bilimin, gerek sorulan sorulara karşılık vererek, gerek onları başka türlü ortaya koymak gerektiğini (ki, bu daha olasıdır) gösterirek, günün birinde hâlâ karanlıklara bürülü bütün bu alanlara umulmadık bir ışık getirmeyeceğini kim söyleyebilir, daha doğrusu, kim ispatlayabilir?

Bu yönde, henüz hiç bir çaba gösteren filan yok diyebilirler bize. Spritizma adı altında yapılan denemelerle alay etmek kolaydır tabii. Bu yersiz ve çocukça, yanılgı, bilimin bazı alanların eşiğinde kendiliğinden durmakla akıllılık ettiği düşüncesini yaymaya az yardım etmemiştir. Ama spritizma, bilimin ancak kaba bir karikatürü olduğuna göre, birinin başarısızlığını öbürünün başarısızlığından bilmek fazla ileri gitmek olur. Bu az çok, olumlu bilim araştırmalarının karşısına (1938'de bir subayın ciddi ciddi bir savaşı kazandıracak dediği şu) radiesthesie'nin aptalca saflıklarını çıkarmaya benzer.

Gerçekte, bilim bunca parlak dogma'ların kestirip attığı bütün bu sorunlara henüz hiç bir cevap vermiş değilse de, şurası apaçıktır ki, bu sorunların verilerini iyiden iyiye değiştirme yolundadır. Tanrısal varlıkların ve insanoğullarının hayat süresiyle ilgili eski düşünüşlerde ağır basan şey, en son savunucusunu Bergson'da bulan şu "mutlak zaman" kavramıydı. Ama bu kavram, "mutlak zaman" ın yerine modern Fiziğin görece zamanını koyan devrimin hemen ertesinde ne oldu?

Eski bir tartışma, yüzyıllardan bu yana, ruhçuların (spiritulaiste) karşısına "maddecileri" çıkarır. Bu tartışma, bilindiği gibi, modern çağın, Tanrıya inananlarla akılcıları karşı karşıya getiren çatışmalarının büyük bölüğünde ağır basmaktadır. Ama, başlangıç noktasında ne vardı? "Sağduyu"nun dediklerini biçimlendirmekten başka bir şey yapmayan bir madde kavramı. Sözlükçülere göre, madde "dokunulan" "gövdesi ve biçimi olan" her şey, ya da "boyutlu ve çözümlenemez töz (cevher")" dür. Ruhçular, bu bayağı kavrama dayanarak madde ile ruhu birbirinden ayırıyorlar. Aslına bakarsanız, "düşünen nesne" yi "uzunluğu, genişliği ve derinliği olan" şeye karşı koyan Descartes'dan pek de uzak değiller.

Şimdi çağdaş Fizik"ten maddeyi nasıl anladığını soralım. Alacağımız karşılık şu: Maddeyi tasarlayabilmek için dalga (onde) olan sürekli ile parçacık olan süreksiz'i işe karıştırmak gerekir. İlk bakışta, bu görüşü eski madde kavramına iyi kötü bağlayabileceğini sanır insan. Ama bu konuda fizik açıkça şunu diyor: 1. Artık parçacığı, klasik görüşe uyarak, uzayda bir yeri, hızı ve yörüngesi olan küçücük bir

nesne diye düşenemeyiz. 2. Dalga bazı olasılıkların sadece çözümsel ve sembolik bir tasarımından başka bir şey değildir, ve kelimenin eski anlamında, bir fizikçi olayı olmaktan da çıkmıştır. Şimdi bu apaçık bilgileri tartmaya çalışalım. Ruhçuların maddesi ile dalga mekaniğinin maddesi arasında ortak ne kalıyor? Sadece bir takım kelimeler. Parçacık terimi yanıltıyor insanı, çünkü uzun zamandan beri küçücük bir takım nesneler, ne kadar ufak olurlarsa olsunlar, yine de bir yer kaplıyan taneler anlamına gelmekteydi. Dalga terimi de yanıltabilir insanı, çünkü o da öteden beri dalgalanan suyu, saçları ve toprakları hatırlatmaya yaramaktadır. Ama günümüzün fizik bilimi diretip duruyor: Hayır, parçacık, yeri belli küçücük bir nesne değil artık; varlığı hiç değilse kesikli (intermittent) ve tam olaraktanımlanamaz bir bilmemne'dir. Hayır, dalga artık bir şeyi dalgası değil, bir sembolüdür; kısacası, bunlar iki soyutlama, iki çalışma varsayımıdır ve bunların üst üste gelmesi oldukça tutarsızdır, ama insanın kafasını ufacık bir darı tanesi ya da dalgalanan bir deniz düşüncesi üzerine yönetecek yerde, nicelikleme (quantification) ve olasılık (probabilite) gibi bir takım soyut kavramlara doğru çeker. Olasılık varsayımı ile birleşmiş quantum'lar varsayımı, yani birbirine bağlanmış iki soyutlama: İşte 1945'in maddesi. Maddelikten çıkmış olan bu madde karşısında klasik ruhçuluğun sevdiği o eski ruh madde ikiliği ne oluyor? Bugün başka türlü ortaya konan sorunları nasıl incelemeli? Bergson'un o ünlü "madde ve bellek" karşıtlığı birçoklarınca iyi karşılanıyor, çünkü, XIX. yüzyılın sonunda başvurduğu madde kavramı bize doyurucu geliyordu (oysa, sadece, pek yabancı değildi, o kadar). Ama, mikrofizik'in ortaya attığı biçimde ele alınmayan bir sorunu incelemenin ne faydası olabilir?

Biliyorum, bir sorunun silinip gitmesi, başka sorunların ortaya konmasına yol açar, açacaktır da. Alacakları biçimi, vaktinden önce düşünmezlik etmediğim gibi, gerekli kılacakları çözümleri düşünmekten de hadi hadi çekinmem. Görecilik ya da Quanta bilmecelerinin ortaya çıkardığı güçlükler yenilmiş görünmüyor henüz, kabul. Ama fizikteki gelişmelerin, zaman, uzay, madde, varoluş, bireyleme, hatta akıl üstündeki görüşlerimizi altüst etmiş olması, bilimin, herhangi bir sorun karşısında **a priori** olarak güçsüz kalmadığını göstermeye yetmez mi? Ortaya iyi konmayan sorunlara karşılık vermemekle bilim olumsuz bir iş yapmıyor: Onları başka türlü ortaya koymaya zorluyor bizi.

Hayır, bilim pozitivistlerin sandığı gibi, "evrenin nereden gelip nereye gittiğini" aramaktan vazgeçmemeli; hayır, madde dediğimiz düşünce dediğimiz şeyler (ki, bunlara başka ad vermemiz gerek) arasındaki ilişkileri kavramaktan vazgeçmemeli: Hayır, bilim ölümün ne olduğunu ve düşünce sözcüğü ile belli belirsiz dile getirdiğimiz şeyi ne denli etkilediğini öğrennekten vazgeçmemeli. Sosyolojik tanıtlamaya dayanarak, bilimin şunu kolayca ispatlayabileceğini sanıyorum: Atom çağının birinci yılında, bizler bir çok sorunları daha hâlâ mantık öncesi kafasının ele alıp çözümlediği birçimde ortaya atıyoruz ve bu çağ dışı durum, deney yolundan olaylarla savaşcak yerde, gölgelere karşı bir takım olaylarla savaşacak yerde, gölgelere karşı bir takım sözcüklerle savaşmaya zorluyor bizi. Olumlu bilginin daha şimdiden gerektirdiği düşünce devrimi çok yaman engellerle karşılaşacaktır şüphesiz: Bilim, kendi yolu üzerinde yerleşmiş inanç ve felsefelerin

değil yalnız, bunların ruhuyla yüklü, yenilik büyük sanat eserlerini de bulacaktır. Lucretius, tanrıların - eğer varsalar - bizimle ilgilenmediklerini göstermeye çalışıyor. Ama bunca yüzyıllardan sonra, şiirinin şu ilk dizelerindeki o şaşırtıcı yakarışı kim okuyabilir coşmadan:

Aeneaslar anası, yüce Venus

İnsanların da tanrıların da sevgi kaynağı...

Vergilius, cehennem korkusunu ortadan kaldırdı diye Epikhuros'u övüyor, ama Didon'u sonsuz işkencelerini dile getiren ünlü dizelerinin sarsıcı büyüsüne de kaptırıyor bizi:

Eninde sonunda onu yakaladığı gibi düşmanı da

Püskürtmüş, kaçırmış ağaçlıklara...

Voltaire: "Alçakları ezelim!" diye haykırıyor, ama Felsefe Sözlüğü'nde, "dünyalar arasını dolduran ruhlardan birinin" kendisini nasıl bir yerlere götürdüğünü, orada İsa ile karşılaştığını, İsa'nın kendisiyle konuştuğunu anlatıyor ve sonra şunları ekliyor: "O zaman, İsa bana başı ile bir işaret yaptı, içim rahata kavuşuverdi. Hayal kayboldu, vicdan azaplarım da birlikte..."

Rousseau, bütün insanlar için aynı olan bir Yüce Varlık'tan söz eder; inançsızları Hristiyanlığı benimsemeye zorlamamalı der, ama beri yandan da, İncil'lerin kutsallığında yüreğine seslenen bir kanıt bulduğunu saklamaz: "İsa'nın hayat ve ölümü bir Tanrının hayatı ve ölümüdür."

Burada duralım biraz: Şiirin, söz sanatının, mimarlığın, heykelciliğin, resmin, müziğin bütün saygınlıkları geçmişten yana ağır basmakta ve bizleri mantık öncesi çağın inançlarına, duyarlığına, düşünüşüne bin bir bağla bağlamaktadır. Buna göre, bilim, bir takım sorunları yeni verilerle, hem de geçmişteki gücüne yaraşır bir ustalıkla ortaya koyma ve çözümleme yolunda çetin bir savaşa girişmek zorundadır. Ama bir savaşın çetin olacağa benzemesi, onun ille de haksız olmasını,başarısızlığa uğramasını gerektirmez. Bunca dogma'ların bunca sistemlerin yok olup gittiğine tanıklık eden ve onların çöküntüsü üstünde bunca yenilikler bulmuş olan bilim quo non ascendam (oraya kadar gitmiyelim) mi diyecek? Eskinin "Bilmiyoruz, öyleyse inanalım!" sözüne, bilim "bilmiyoruz, öyleyse araştıralım!" sözüyle karşılık veriyor.

Bu düstura uymak, yani bilmediğimiz şeyleri açıkça söylemek, ama onların geçici olduğunu göz önünde tutup ortadan kaldırılmasına çalışmak, boşu boşuna çözümlenen sorunları değiştirip geçerli çözümlere yol açmak acaba sahiden yarım yamalak zavallı bir bilgelikle yetinmek, aşağı durumda olduğunu kabullanmek midir densiniz? Tam tersine, asıl bilgeliğin, durmadan gelişmek isteyen bir bilgelik olduğunu söylemektir bu. Ülküyü sınırlandırmak değildir, çünkü kesin bir formülün dört duvarına kapamak isteyenlerdir asıl onu sınırlandıranlar. Oysa, bu destüra uymak, bütün kapıları bütün umutları açmaktır.

En sabırsız kişiler şöyle diyeceklerdir belki: Bütün bu umutlar uzak umutlar, biz göçüp gittikten çok sonra gerçekleşecek; sıkıntısını biz çekeceğiz, ama meyvasını görmeyeceğiz." Bu, aşağı yukarı sık sık tekrarlanan şu söze benziyor: "Bir gün ölüme çare bulacaklar, ama o zaman da biz çoktan ölmüş olacağız." Orası öyle. Ama ne yapalım ki, gerçeği araştıranların ortak kaderi, kendileri kadar, hatta daha çok, çocukları için çalışmaktır. Bundan ötürü acıkmak mı gerek onlara? Kuşaklar arasındaki bu dayanışma, bizden sonrakilerin mutluluğu uğrunda bizleri çalışmaya zorlayan bu dayanışma, düşlerimize varıncaya kadar her şeyimizi teksil bir kaderin dapdaracık sınırları içine kapamak isteyen görüşlerden çok daha sarsıcı, çok daha soylu değil mi? Teker teker her birimizi, kişisel ölümsüzlük umutlarıyla çelmeye çalışıyorlar. Ama insan, herkesin eremeyeceği bir mutluluğu yalnız kendisi için nasıl diliyebilir rahatı kaçmadan, vicdan azabı çekmeden, aklım almaz. Bir de şu var: Bir insanda bulunan en iyi şeyler kendisinin eseri midir ki, tek başına mutluluk isteyebilsin, istemeye hakkı olsun? Erdemli kişinin "benim erdemim" dediğim şey, kendinin kişisel eseri, yalnız kendi çabasının ürünü değildir. Bu erdemi, sade yakınlarına, öğretmenlerine, çevresine değil, okuduğu kitaplara da borçludur. Bu ortak eser, nasıl olur da haklı olarak, teksel mutluluklara yolaçar, pek kestirilemez. Daha, geniş, daha zengin, zaman ve uzayda daha gür bir yaşama isteği çoğu insanda güçlü bir istektir: İnsan topluluklarında, en sudan nedenlerle bile olsa, "öbür dünya" umudu veren şeye karşı güler yüz gösterilmesi bundandır. İnsan, iki bin yıl sonra var olamayacağını düşününce neden avunamaz oluyor? O

zaman da, kimi insan sonsuz ahret mutluluğu istiyor, kimi insan da karanlıklar ülkesiyle yetiniyor. Ama bereket versin, insan kendi hayatını başka yollardan da genişletebilir. Bu yollardan biri, tarih kanalıyla "eski çağlara uzanmak" hayal gücümüzle de, bizden öncekilerin kaderini sanki aramızda yaşıyorlarmış gibi paylaşmak, bizi onlara bağlayan şeyin ne olduğunu duyup anlamaktır. Öbürü de, bizden sonrakilerin kaderine önceden ve öngörüyle katılmak, düşüncemizi onlarınkine katmak, onların ileride olacağını şimdiden biraz olmaktır. Kimbilir? Bilimin kendisi, günün birinde, varlığımızın bu iki yönlü gelişmesinin, aslında ölmemenin belki de en iyi yolu olduğunu anlamamıza yardım edecektir.

İNSANLIK DESTANI

Bu incelemenin başında şöyle demiştim: Bir ülkü, ancak coşku verebilirse, ülkü adına hak kazanır. Bitirirken de şunu soruyorum: Hangi ülkü, bu bakımdan, derin bilim kafasını yaratan ülküyle boy ölçüşebilir; hangi ahlâk biz insanların serüven, şiir susuzluğuna, kendini bir şeye adama isteğine böylesine coşturucu bir içki sunmşutur; hangi din insanda, insan olma gururunu böylesine cömertçe yükseltebilir?

Evet, ahretlik dinler bize daha iyisini sunmakla böbürleniyorlar. Onlara göre, Tanrıya benzeyen insan yaradılışın odağıdır, kralıdır. İnsanı bekleyen parlak kader, sonsuz bilgi ve mutlulukta Attis'e Mithra'ya, ya da İsa'ya kavuşmaktır.

Böylesi bir görüşün hoşa gitmediğini sanmak, yine söyleyeyim, saflık olur. Bu görüş büyülü bir ayna tutuyor bize, büyülü ve ayartıcı. Ama dinbilimin o büyük büyük laflarını ne denli pahalıya ödediğini bilir herkes. Dinbilim'in bu dünyada açgözlülüğü, bilgisizliği, kini nefreti sürdürüp duran nice insanın Tanrıya benzediğini kabul etmesi kolay değil her şeye rağmen. Onun için, özümüzün bir ilk günahla kirlendiğini söylemek zorunda kalmıştır. Ayrıca, insanın yüceliğini Aden'e ya da cennete, geçmişe ya da geleceğe bağlayıp, onu dünya yüzünde bozuk bir ahlâkla başbaşa bırakmaktı, insanlar ülkesinde gerçek adaletle gerçek mutluluğun hiç bir zaman egemen olamayacağını, dünya ile ilgili ne varsa hepsinin, ister istemez yok olacağını söyleyip bizi hayattan soğutmaktadır.

Bu mutsuz sonuç karşısında boşuna yükseltiyor sesini duygumuz. İnsafsız bir mantığı olan Kutsal Kitap şöyle diyor: Gerçek Hristiyan "bu dünyada hayatından nefret eden kimsedir." Ermiş Paulus'da "Ölmek bir kazançtır benim için"diyor.

Bu kötümserlikten irkilen kimi hristiyanlar, daha ilk günlerde, bir takım çıkar yollar aramışlar, burası doğru. Örneği, İskenderyeli Clementus hayatı bir yola benzetir: Bu yol boyunca, aile, site, kabile, ulus denilen bir takım hanlarda konuklamamız gerekir. Bunları kullanmak "mübah" bunlara bağlanmaksa "günah" tır. Eski bilgelik, böylece, hayata sevgiyle bağlanmadan, ama nefret de etmeden yaşayıp gitmeye çalışır ve hoşgörü ile karışık bir kayıtsızlık içinde handan hana geçmeyi denerken, beri yandan ermiş Augustinus'un büyük sesinde hayata amansız bir hüküm giydirir: "Hayat acı bir şölendir." Kimin gücü yeter hayatın acılarını anlatmaya çağlayanlar gibi diller dökse de? "Hayır, bu dünyada mutluluğa eremezsiniz, kimseler de eremez."

İsa'nın kendisi bile, bu dünyaya gelip yalnız acılarımızla beslendi: "Sirke içti, ağzı safra doldu." -Bu dünyada sevdiğimiz ne varsa hepsi "ruhun kanatlarına yapışan birer öksedir" Tarım, savaş sanatı, avukatlık, ticaret, bu dünyayla ilgili bunca şeyler "Babilonya nehirlerine, vahlanarak kıyılarında Sion'u andığımız o nehirlere benzer." -Bu hayat "hayattan çok bir ölüm," - "Bir çeşit cehennemdir."

Bu korkunç öğretinin ruhuna bağlı olan Hristiyan düşünürleri, insan topluluklarının kaderini çizen büyük işlere saldırmakla kalmıyorlar, ten'in isteklerini kötülüyor, hayatı sürdürmekle suçluyorlar onu. "Erkek kadına el sürmemekle iyi eder", "karısı olanlar da, yokmuş gibi davranmalı." İkinci defa evlenmeye kalkışan bir kadını, ermiş Jerome "kusmuğunu yiyen bir köpeğe, yıkanıp temizlendikten sonra çamurlarda debelenen bir domuza" benzetiyor. Kilise uluları "Çoğalın, üreyin" buyruğunun eski olduğunu, Mesih dünya yüzüne geldikten sonra bir anlamı kalmadığını ileri sürüp duruyorlar. Üstelik, diyorlar, insan soyu kadar hayvan türlerinde de bulunan bu Tanrı vergisinin, bu üreme yeteneğinin ne değeri olabilir? Ayrıca şunu söylüyor Jerome: Bir evin anası çalışıp çabalamaktan yorulur; sağa sola uçan kırlangıçlar gibi, her şey yerli yerinde mi, ortalık temiz mi, yemek hazır mı diye evin köşe bucak dolaşmadık yerini bırakmaz: "Bütün bunlarda Tanrı düşüncesine ne kadar yer kalır?"

Tabii, Paganlık buna karşı çıkıp diyor ki: Artık hiç kimse evlenmek ve çoluk çocuk sahibi olmak istemezse, yalnız vatanın değil, dünyanın da sonu demek olur bu. Ermiş Augustin buna, serinkanla şöyle karşılık veriyor: "Keşke istemese Tanrının Ülkesi daha çabuk dolar."

Hayata giydirilen bu amansız hükümde, karanlık bir büyüklük var, yok demiyorum. Her şeyi anlayıp kavramayı kendine kural yapmış olan bilim, bütün bu kollektif düşünüşlere hakkını verecek yetidedir ve bunları birer insan eseri olarak selamlar.

Ama felsefeler şunu gösteriyor: Bir ülkü, insanı yalnız geçmişte ve gelecekte yüceltir de, yaşadığı çağda alçaltır ve ona dünyanın sonunu özletirse, sakat, hiç değilse, yarım bir ülküdür. Tarihten de şunu öğreniyoruz: Yaşamak ve insanları kendine bağlamak için, Hristiyan Kilisesi kendi öz öğretisinden sapmak zorunda kalmıştır: XVII. yüzyılda, Jansenizme'i kötülemiş, Humanizma ile uzlaşmıştır; birer hristiyan olan Cizvitlerse, kollejlerinde Yunan ve Latin kültürüyle birlikte, Paulus ve Augustinus'un eski öğretilerine karşı, hayat sevgisi aşılamışlardır.

Şimdi, hiç bir kalem tartışmasına kaymadan insanın kendi kendine şöyle sorası geliyor: Hayatı yöneteceğini ileri süren, ama hayatla karşı karşıya gelince, kendini yokumsamak zorunda kalan bir ülkü ne işe yarar? Atom bombasının her an dünyayı yoketme tehlikesi karşısında hangi Hristiyan Ermiş Augustinus'un şu sözünü tekrarlamayı göze alabilir: "Keşke etmese. Tanrının Ülkesi daha çabuk dolar."? Evet, dolmasına dolar, buna diyecek yok. Ama bu görünüş karşısında, Tanrıya inanan kimse "Ölmek bir kazançtır" diye sevinç çığlıkları atmaz; atsa atsa korku çığlıkları atar ve insana yaraşan bir mantıksızlıkla İnsanların Ülkesini kurtarmaya çalışır.

Bu gurur ve umutsuzluk ülküsünün karşısına, bugün bilimin esinlediği ülküye koyalım.

İnsan, dünyanın gözbebeği değil artık: Ne dünya güneş sisteminin ortasındadır, ne de bu sistem evrenin ortasında. Uzayda, milyonlarca ışık yılı ötelerde, sıralanan yıldız kümeleri içinde Samanyolu ancak bir kümedir; bu kümenin içinde, eskiden bunca güvenli ulusun tanrı katına yükselttiği güneş basbayağı bir birim, dünyamızsa önemsiz bir parçacıktır sadece.

Bununla beraber, bu parçacık üzerinde, belki iki milyar sene önceden hayat görünmüş, ağır evrimler yada sert değişmeler sonunda tipler, bunlar arasında da insan tipi ortaya çıkmıştır.

Üçüncü zaman sonlarında ya da dördüncü zamanın başlarında, uzak atalarımız dünyanın kralı mıydılar? Hayır. Dictionnaire de Theologie'de "ilk insan" ın tanrısal bir işçi elinden çıkma "biçim, büyüklük, güzellik, boy bos" bakımından örnek bir yaratık, bilgi yüklü, ilk günahtan önce ölümsüz olduğu, günahtan sonra da 930 yıl yaşadığı yazalıdır. Bilginler gülüyorlar buna. Omurgalılarla primatlar üzerine eğilen insan bilim, antropoidlerde, insansı tiplerde, Neanderthal adamında, Cro-Magnon adamında, Grimaldi adamında birer "kral"ı selamlamaz, yalnız bunlardan bazılarının, çetin bir çaba sonunda yavaş yavaş, insan diyebileceğimiz duruma yükseldiğini söyler. Üstünde yaşadıkları dünya nedir? Kendilerini aydınlatan güneş nedir? Bildikleri yok. Kendileri nedir? Onu da bilmiyorlar. Yaşamak, soğuğa, açlığa, başka hayvanlara karşı kendilerini koruma yetiyor canlarına. Yalnız tabiat yasalarından değil, yasa düşüncesinden de habersizdirler. Onlar için dünya ve hayat korkunç güçlerle sarılıdır dört bir yanından. Korku, bilgisizliğin sakat

kızı, kuşkulu çabalarını doldurmaktadır. Bununla beraber, bu basit gerçekten insanlığın büyük destanı doğuyor: Düşünce yolu ile, yani deney ve akıl yoluyla, insan kölelikten kurtulmaya başlıyor.

Düşüncenin esinlediği ilk araç tarih-öncesine atalarımızın kaderini çizdirtmeye başlıyor. Şempanzenin aracı, zamanla silik kalıyorsa da, insanınki gittikçe çeşitlenip inceliyor. Çünkü, gözlem ve düşünce, daha baştan beri ilk buluşçulara kılavuzluk etmiştir. Bir kaynaktan gelen büyük buluşlar biribirini kovalıyor ve insanın durumunu değiştiriyor: İnsan toplulukları ateşi avucunun içine alıyor, hayvan gücünü insanın yararına kullanıyor, ekin ekiyor. Sanattan yazı doğuyor. Büyücülüğün ve dinlerin ta içinde bilimin ilk tasladığı beliriyor. Ağır ağır biriken bu çabalardan, tabiat yasası düşüncesi çıkıyor nihayet: Eski çağların korkusunu ortadan kaldırmaya ve barış içinde dünyanın elde edilmesine yarayan silah bulunuyor.

Neler, neler pahasına elde ediliyor bu buluşlar, bu başarılar!

Bunları yalnız batıda izleyecek olursak, görürüz ki, bir ilk parıltı Akdeniz dünyasını aydınlatıyor. Sonra, Roma İmparatorlğunu silip süpüren bir mistisizm dalgası bilimi gerilere itiyor. Bilim, artık yüzlerce yıl, skolastik ormanın derinliklerinde kaybolmuş incecik bir su sızıntısından başka bir şey değildir ve dehaların sesi, Oresme'lerin, Occam'ların sesi br türlü duyuramıyor kendini. Ama, Rönesansın o büyülü havasında, bilim her zamandan daha canlı, daha atılgan, yeniden görünüyor. Korkunun, ihtiyaçların boyun eğdirdiği aynı insanlık, yaratmaktadır.

Copernic'le, Galileo'yla, Kepler'le gökkubbenin fethine atılıyor. Yıldızlar çekim yasasının buyruğundadır artık ve gökler Newton'un zaferini anlatıyordur.

Bu yaman çabadan sonra bir duraklama olmayacak mı, akıl Descartes'çı davranışla Newton'cu davranış üzerinde takılıp kalmayaycakmı diye sorabilir insan kendi kendine bir an. Metafizik rasyonalizm "şüphe ve tartışmaya yol açan ne varsa hepsini" ortadan kaldıracağını ileri sürmekten çekinmiyor. Ama , bir duraklama döneminin belirir gibi olduğu bir anda, bir devrim oluyor ve daha önceki yüzlerce hatta binlerce yılın meydana getirdiği eseri birden aşıveriyor. Lobatehevski ile reinmann, değişmez sanılan eski Euklides geometrisinin dayandığı ilkeleri çürütüyor. Einstein, o günedeğin herkesin kabul ettiği bir salt uzay, salt uzunluk, salt zaman kavramını yıkıyor; Newton'un sırrı çözülmez genel çekimi, yerini bir gerçek olan uzay zaman eğriltisine (courbure) bırakıyor; eski sonsuzluk düşüncesi. Evreni sınırsız ama sonlu bir küre yapan teori önünde silinip gidiyor. Nihayet, insan aklının uydurduğu ve kendini şaşırtan bir takım görüşler karşısında adetâ aman dileyip geri çekilmeye başladığı bir anda, quantum'lar öğretisiyle dalga mekaniği birden çıkıveriyor ortaya. Atomun, ancak sonlu quantum'lar sayesinde ışık verdiğini ispatlayan deney, klasik mekaniği alaşağı ediyor. Sonuç: "İnsanın artık şunu görmesi gerekir ki, "akıl", değişmez, sonsuz bir şey değil, sadece bir araç, bütün öbür araçlar gibi, deneyden aldığı derslerle olaylar karşısında değişen bir araçtır; düşünen bir varlık olan insan da, düşünceyi, yani kendini yeniden bu görülmedik devrime tanıklık eden yüzyıllar, aynı zamanda, toplumbilimin insan

olaylarını ele aldığına, bunları bir takım yasalara bağlamaya, bir mantık öncesi kafanın varlığını ortaya çıkarmaya da tanıtlık etmiştir. Bu kafa, Descartes'çı kafadan apayrıdır, tıpkı bizim kafamızın ondan apayrı olduğu gibi. Bu yüzyıllar, eskiden kimsenin varlığından bile şüphe etmediği bir takım güçleri ihtiyaçlarımızla isteklerimizin buyruğuna veren buluşların birbirini kovaladığını da görmüştür.

Bu olağanüstü atılışın çağdışı bugünkü insanla, dördüncü zamanın insanını, bütün kaygısı çakmak taşını kabaca yontmaktan öteye gitmeyen bilgisiz ve ürkek insanı ile karşılaştıralım ve kendi kendimize şunu soralım: Bilgisiz bir varlığı bilen, korkudan titreyen bir varlığı yapıcı bilen, korkudan titreyen bir varlığı yapıcı bir varlık haline sokan bu eşsiz değişmenin verdiği o parlak duygudan daha güzel, daha ozanca, daha yaman bir şey varmıdır acaba dünyada?

Evet, İlyada'da ölümlülerle tanrıların çatışmasına, Eneas'ta savaşan ve kuran insanın diretişine, Tristan'da yenilmez sevdanın gücüne hayranım. Hayranım, çünkü, sanat da, bilim gibi, düşüncenin bir coşkusudur, çıkarsız bir yaratış, yükseklerde buluşma gücüdür. Ama hiç bir yazılı destan, çabaları ve tutkuları yüceleyen hiç bir şiir, ne zenginlik ne derinlik bakımından, güçsüz, saf ve ürkek bir varlığı Evren bakımından, güçsüz fatihi yapan o koskoca, o yüce destanla boş ölçüşemez.

Işıklar ve gölgeler. Bilim buluşlardan buluşlara atılırken, ahlâk bu atılışa ayak uydurmuyor. Daha bilgili olmakla daha doğru olmuyor insanlar. Kaderin korkunç bir cilvesi olarak, aklın en şaşırtıcı ilerlemelerine

tanıklık eden çağ, Birinci Dünya Savaşıyla dünyanın çamurlara bulandığını gördü. Sonra, bu korkunç sınavın bitiminde, gözüpek bir ulus daha haklı temeller üzerine daha kardeşçe bir toplum kurmaya çalışırken, Para, bu yeniliğin korkuttuğu Para Avrupa'nın başına faşizm belasını sardı. Bu belanın üstesinden gelmek için, ölüm tekniklerinde onu aşmak gerekti. Sonuç neye vardı, biliyorsunuz: Bugün insanlar, insan soyunu yok edebilecek korkunç silahlar ellerinde.

Ne var ki, bilim ahlâkı bilimle birlikte üstün çıkarsa, o zaman, kimse atom gücünü insanları öldürme işinde kullanamayacaktır artık. İşte, ben de, bu denememde bunu göstermeye çalıştım asıl.

Karşılaştığı ortak tehlikeler önünde nihayet birleşen insanlık, bir yol kavşağında bulunuyor: Ya eski ahlâklarla birlikte bu ahlâkların önleyip sınırlayamadığı göz yumacak (ki, o zaman, destanın bozgunla bitmesinden, uygarlığın, insan soyunun ve dünyanın yok olmasından, ilk defa olarak, gerçekten kormak gerekir); ya da, tam tersine, bilim ahlâkı bilimin ilerlemesine yoldaşlık edecek, belli ilkeler üzerinde insan kafalarının sağlam birliğini kuracak (ki, o zaman da, barışçı amaçlara kullanılan atom gücü insanı, son olarak, maddenin kölesi olmaktan kurtaracak, aklın artan özgürlüğü içinde bolluğa yol açacak, insan gücüne ve üstünlüğüne yaman bir coşku katacaktır.)

Bu umut üzerinde duraklıyorum artık. Bunun, bir ham hayal değil, sonsuz bir şey olduğunu anlatabildimse, ne mutlu bana.

Güneşin ışık saça saça, nasıl olsa kendini tüketeceğine göre, insanlığın önünde gelişmek ve yükselmek için ancak bir kaç milyar yıl kaldığını kabul etmeyecek miyiz? Özlemlerimize sunulan böylesine geniş bir süre, güzel bir çalışma süresidir. Ama, bilim uzak geçmişteki o ağır ve kararsız adımlarla da olsa, ilerlemekten geri kalmazsa ve hele bu ilerleme Rönesanstan buyana bizi coşturan bir tempoda olursa, bugünün insanlığı ile, bundan yüz, bin, milyon yıl sonraki insanlık arasında ne büyük ayrılıklar olacağını varın kıyaslayın artık.

İşte, bu umut üzerinde duruyorum. Bu umudun, ham hayal değil, sonsuz olduğunu anlatmış olmak isterdim.

Haksızlık etmeyelim: Eski ahretlik dinlerin kötümserliğini, bizi bu dünyada onarılmaz bir bayağılıkla başbaşa bırakan görüşünü açıklayan, ama haklı çıkarmadan açıklayan bir şeyler var belki. Binlerce yıldan beri insanların yaşadığını ve düşündüğünü göz önünde tutan tezcanlı kimseler, insanların düşlerinin oldukça dar bir çember içinde dönüp durmuş olmasına, atılganlıklarında böylesine pısırık kalmalarına şaşabilirler. Sonuçların gösterişsizliği, buluşların dayanıksızlığı, umutların sessizliği karşısında kimi insanların: "Boş, her şey boş!" diyebilmelerine, üzerimizde bir ilk günahın silinmez lekelerini farkeder gibi olmalarına akıl erdirebiliriz.

Ama bilimle birlikte bilim ahlâkı da ilerlemekten geri kalmazsa, ne buluşlar, ne keşifler, insanın kaderini ve ülküsünü çizme yolunda ne akla hayale gelmedik ilerlemeler olacaktır kimbilir! Taş devri insanlarından

ne kadar uzaksak, bizlerden bin, yüz bin defa daha uzak olacak olan geleceğin insanları için (Paul becquerel'in dediği gibi) yakın ya da uzak dünyalarla buluşmanın, ve (güneşin sönmesi gibi önemsiz bir olayın ötesinde), düşüncenin sonsuz eserini sürdürmenin çocuk oyuncağı kadar kolay olmayacağını kim söyleyebilir ? Yine kim söyleyebilir ki, insan niteliğindeki tanrılara maledilen o yetkinlikler, bir gün insanın kendisi için istiyeceği yetkinlikler yanında solda sıfır kalmıyacaktır?

Artık duruyorum burda: Çünkü, bizleri yarım ve soğuk bir bilgelikle suçlayanlar, belki şimdi de, olmayacak düşlere, ölçüsüz isteklere kapıldığımızı ileri süreceklerdir. Ama ilk araştırmalarımızın o ilk başarısıyla önümüzde açılan uçsuz bucaksız ufuklar karşısında, kalkıp da bize: " Bilim de, onun ruhu ülkü de insanlarda inanç, sevgi, çoşku, savaşma ve kendini verme istemi yaratamaz", demesinler. Hayır, bizleri, durmadan kımıldayan bir gerçeğin özgürce ve bir arada peşine salan ahlakın soğuk yada hesaplı bir bilgelikle hiç bir ilintisi yoktur. O, düşüncenin yüksek çabalarına gittikçe artan bir çoşkunlukla kendimizi verme yeteneklerini önümüze sererek bizi yüceltir; bizi, kendi düzenimizin ötesinde, herkesi yüceltmeye, kaderimizi başkalarının kaderinden hiçbir zaman ayırmamaya çağırarak bencillikten kurtarır. O, insan gücünün, bugüne kadar yarattığı değerlerin en zengini en sarsıcısı, en "dinsel" idir. Düşlerimizi umuda çeviri sonsuzluğa götürür o.

Victor Hugo şöyle yazıyor: "Bilim sonsuz devinim arar. Onu bulmuştur da: Bilim devinimin ta kendisidir. Bilim getirdiği iyiliklerden yana durmadan değişme halindedir. Onda her şey devinir, değişir, kabuk değiştirir. Her şey her şeyi yalanlar, her şey her şeyi yıkar, her şey her şeyi yaratır, her şey her şeyin yerini alır. Dün doğru diye benimsenen şey, bugün yeniden gözden geçirilir. O yüce bilim makinası durmak, dinlenmek nedir bilmez; hiçbir zaman doymaz; en iyiye olan susuzluğu tükenmez. 'Mutlak'a gelince, yabancıdır ona. Aşı, yıldırımsavar gibi buluşlar çok su götürür hâlâ. Jenner yanılmış, Franklin aldanmış olabilir; onun için araştıralım, daha da araştıralım. Bu yerinde duramayış güzel bir şeydir. Bilim insanın dört bir yanında tedirginlik içindedir... Bilim ahlâkı için, ahlâksal bakımdan kaderimiz bir takım gerçeklere ermek değil, yeni yeni buluşlara atılmaktadır. Düşünce, ancak ileriye yöneldiği ölçüde kendi adına hak kazanır, insan bir şeye sahip olmanın verdiği o burjuva güvenliğinden vazgeçip, bütün tehlikeleri ile birlikte aklın o büyük serüvenini kabul ettiği ölçüde insandır."

YORUM YAYINLARI